

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1948:19
FINANSDEPARTEMENTET

DEN SVENSKA
SPRITFABRIKATIONEN
OCH DESS
AVSÄTTNINGSFÖRHÅLLANDEN

BETÄNKANDE

AV

1946 års spritutredning

S T O C K H O L M

1 9 4 8

Statens offentliga utredningar 1948

Kronologisk förteckning

1. Betänkande med förslag rörande organisation och avlöningsförhållanden m. m. vid lantmäteristyrelsen och länslantmäterikontoren. Idun. 120 s. Jo.
2. Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av verksamheten för jordbrukets yttre och inre rationalisering. Idun. 220 s. Jo.
3. Betänkande med förslag till ändrad butikstängningslagstiftning. Norstedt. 148 s. I.
4. Markutredningen. 1. Betänkande med förslag till vissa ändringar i expropriationslagstiftningen. Marcus. 169 s. Ju.
5. Trädgårdsundervisningen. Norstedt. 200 s. Jo.
6. Elkraftutredningens redogörelse nr 2:6—7. Redogörelse för detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Jönköpings län och Kronobergs län. Beckman. 75 s. K.
7. Parlamentariska undersökningskommissionen angående flyktingärenden och säkerhetstjänst. 3. Betänkande angående säkerhetstjänstens verksamhet. Norstedt. 490 s., 1 pl. I.
8. Betänkande med förslag till ny Kungl. Maj:ts förordning angående explosiva varor m. m. Norstedt. 231 s. H.
9. Betänkande rörande Sveriges smalspåriga järnvägar. Del 3. Smalspåriga järnvägar i Östra Småland och Östergötland. Idun. 243 s. K.
10. Betänkande angående skärgårdstrafiken m. m. V. Petterson. 424 s. K.
11. Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande 4. Förslag angående partiellt arbetsföras anställning i allmän tjänst. Katalog och Tidskriftstryck. 132 s. S.
12. Statens trädgårdsförsök. Norstedt. 75 s. Jo.
13. Betänkande angående statens järnvägars organisation. Del 1. Den centrala ledningen. Katalog och Tidskriftstryck. 55 s. K.
14. Den öppna läkarvården i riket. Idun. 411 s. I.
15. Elkraftutredningens redogörelse nr 2:16. Redogörelse för detaljdistributörerna samt deras råkraftkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Skaraborgs län. Beckman. 48 s. K.
16. Förslag till sjuarbetstidslag. Hæggeström. 101 s. H.
17. Betänkande angående utbildning av sjuksköterskor och annan sjukvårdspersonal. 1. Kihlström. 288 s. I.
18. Betänkande rörande vägnämndernas och länsvägnämndernas arbetsuppgifter m. m. Beckman. 56 s. K.
19. Den svenska spritfabrikationen och dess avsättningsförhållanden. Marcus. 95 s. H.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = ecklesiastikdepartementet. Jo. = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1948: 19
FINANSDEPARTEMENTET

DEN SVENSKA
SPRITFABRIKATIONEN
OCH DESS
AVSÄTTNINGSFÖRHÅLLANDEN

BETÄNKANDE

AV

1946 års spritutredning

STOCKHOLM 1948
ISAAC MARCUS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG
487180

STATENS ORENTELTJÄNST (1874)

AVSÄTTNINGSFÖRHÅLLANDEN
OCH DESS
SPIRITFABRIKATIONEN
DEN SVENSKA

BEVÄRNINGEN
ÅR 1874

TOTENHOLM

Innehållsförteckning.

	Sid.
<i>Skrivelse till statsrådet och chefen för Kungl. finansdepartementet</i>	5
I. Finansministerns direktiv	7
II. Återblick på den svenska spritmarknadens utveckling	9
a. Tiden före 1934 års reglering	9
b. Perioden från 1934 till andra världskrigets utbrott	13
c. Andra världskrigets stödåtgärder	25
III. Spiritmarknadens produktions- och avsättningsproblem	29
a. Produktionskapacitet och konsumtionsbehov	29
b. Spiritmarknadens fördelning mellan potatis- och sulfitsprit	32
IV. Prissättnings- och rationaliseringsfrågor	46
a. Potatissprit	46
b. Bränneridriftens rationalisering	47
c. Sulfitsprit	53
d. Motorspritens beskattning	54
V. Partihandelns handhavande	57
VI. Några detaljfrågor	62
VII. Sammanfattning	66
<i>Bilagor.</i>	
Tab. I. Spiritcentralens inköp av brännvin åren 1917/18—1946/47	71
Bil. A. <i>G. Torstensson</i> , Om potatisodlingens betydelse för de sydsvenska sandjordsområdena	72
Bil. B. <i>F. Jarl</i> , Drankens användbarhet som foder	78
Bil. C. PM av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap angående spiritproduktionens betydelse ur försvarsberedskapssynpunkt	83
Bil. D. Yttrande av Sveriges potatisodlares riksförbund	87
Bil. E. <i>Å. Åkerman</i> , Potatisodlingen inom bränneridistrikten i södra Sverige ..	90
Bil. F. Yttrande av Kristianstads läns hushållningssällskap	94

Landwirtschaft

Einleitung 1

I. Die Landwirtschaft in der Geschichte 2

II. Die Landwirtschaft in der Gegenwart 3

III. Die Landwirtschaft in der Zukunft 4

IV. Die Landwirtschaft in der Welt 5

V. Die Landwirtschaft in der Volkswirtschaft 6

VI. Die Landwirtschaft in der Sozialpolitik 7

VII. Zusammenfassung 8

Bibliographie 9

Tab. I. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1917 bis 1924 10

Tab. II. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1925 bis 1932 11

Tab. III. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1933 bis 1940 12

Tab. IV. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1941 bis 1948 13

Tab. V. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1949 bis 1956 14

Tab. VI. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1957 bis 1964 15

Tab. VII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1965 bis 1972 16

Tab. VIII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1973 bis 1980 17

Tab. IX. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1981 bis 1988 18

Tab. X. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1989 bis 1996 19

Tab. XI. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 1997 bis 2004 20

Tab. XII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2005 bis 2012 21

Tab. XIII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2013 bis 2020 22

Tab. XIV. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2021 bis 2028 23

Tab. XV. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2029 bis 2036 24

Tab. XVI. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2037 bis 2044 25

Tab. XVII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2045 bis 2052 26

Tab. XVIII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2053 bis 2060 27

Tab. XIX. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2061 bis 2068 28

Tab. XX. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2069 bis 2076 29

Tab. XXI. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2077 bis 2084 30

Tab. XXII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2085 bis 2092 31

Tab. XXIII. Die Entwicklung der Landwirtschaft in der Zeit von 2093 bis 2100 32

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Finansdepartementet.

De av Herr Statsrådet den 18 december 1946 på grund av Kungl. Maj:ts bemyndigande den 29 november s. å. tillkallade sakkunniga för utredning av spritfabrikationens omfattning och avsättningsförhållanden, vilka antagit namnet 1946 års spritutredning, få efter fullgjort uppdrag härmed avgiva sitt betänkande.

I det labila läge, i vilket våra ekonomiska förhållanden för närvarande befinna sig och som ännu under åtskillig tid kan befaras kvarstå, måste åtgärder, inställda på längre sikt, självfallet tillgripas med stor försiktighet. Det har av sådan anledning varit föremål för övervägande inom utredningen, huruvida man icke borde åtminstone tillsvidare avstå från den nya planering av spritmarknaden, till vilken utredningen angivit vissa riktlinjer. I dagens situation skulle detta närmast betyda, att man på detta område åtnöjdes med ett fortsatt provisorium, i huvudsak byggande på 1934 års reglering av spritmarknaden.

Av olika skäl, bl. a. hänsyn till de berörda producentgruppernas berättigade anspråk på vinnande av klarhet rörande det allmännas ställning till deras tillverknings- och avsättningsproblem, har spritutredningen emellertid ansett sig böra avstå från denna avvaktande hållning och utarbeta förslag i de frågor, som enligt direktiven skolat ingå i uppdraget.

I direktiven för utredningen framhölls, att det vore nödvändigt för statsmakterna att före den 1 april 1947 ta ståndpunkt till de olika problem, som aktualiserades, när avtalet mellan AB Vin- och spritcentralen och AB Svensk sprit om leverans av sulfitsprit, det s. k. långtidsavtalet, utlöpte angivna dag. Det visade sig emellertid att dessa frågor voro av så mångskiftande art, att deras utredning icke kunde medhinnas under den korta tiden fram till utgången av 1947 års första kvartal. Under sådana omständigheter inriktade spritutredningen efter samråd med Herr Statsrådet sitt närmaste arbete på att söka få till stånd förslag till en provisorisk överenskommelse mellan spritcentralen och Svensk sprit för perioden 1 april 1947—30 juni 1948. I skrivelse den 22 mars 1947 till Herr Statsrådet framlade utredningen förslag till grunder för ett sådant avtal. I anslutning därtill bemyndigade Kungl. Maj:t den 9 maj 1947 spritcentralen att med Svensk sprit träffa avtal i huvudsaklig överensstämmelse med de föreslagna grunderna.

I skrivelse den 25 juni 1947 till Herr Statsrådet har utredningen avgivit särskilt utlåtande rörande frågan om statligt stöd åt forskningsarbete för framställning av bunagummi med sprit som råvara.

På hemställan av utredningen har Herr Statsrådet den 2 oktober 1947 förordnat professorn vid lantbrukshögskolan G. Torstensson och statsagronomen F. Jarl att såsom experter biträda utredningen. De av dem avgivna yttrandena bifogas betänkandet liksom även av utredningen begärt utlåtande från riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap samt en till utredningen ingiven framställning från Sveriges potatisodlares riksförbund jämte bilagor.

Med vederbörligt tillstånd av Herr Statsrådet ha undertecknade Schwartz, Lindholm och Marcus besökt vissa delar av potatisbränneridistriktet i Skåne samt Schwartz, Almgren och Marcus AS De Danske Spritfabrikkers huvudkontor i Köpenhamn och dess spritfabriker i Aalborg och Hobro.

Såsom utredningens sekreterare har tjänstgjort undertecknad Marcus.

Stockholm den 30 januari 1947.

SVEN SCHWARTZ

SVEN ALMGREN

SIGURD LINDHOLM

M. MARCUS

WILHELM VON SCHWERIN

GÖSTA WAHLSTEDT

I.

Finansministerns direktiv.

Inledningsvis vill spritutredningen återgiva ett utdrag av det anförande till statsrådsprotokollet den 29 november 1946, som innehåller direktiven för utredningens uppdrag. Efter gemensam beredning med försvarsministern och t. f. chefen för folkhushållningsdepartementet anförde statsrådet Wigforss bl. a. följande.

»I skrivelse den 2 oktober 1946 har statens bränslekommissions ordförande till chefen för folkhushållningsdepartementet hemställt, att frågan om sulfitspritindustriens framtida utveckling och förhållande till staten för tiden efter den 1 april 1947, då avtalet med Aktiebolaget Svensk sprit utlöper, måtte bli föremål för närmare utredning snarast möjligt. Såsom skäl härför anfördes bl. a., att framställningen av sulfitsprit för närvarande medförde betydande bränsleförluster, enär sulfitspriten hade avsevärt lägre värmevärde än det vid produktionen använda bränslet. Vidare borde möjligheterna att exportera sulfitsprit skyndsamt undersökas.

Jag delar uppfattningen, att ny utredning rörande produktions- och avsättningsförhållandena för i främsta rummet sulfitspriten är erforderlig. Den under krigsåren gjorda utbyggnaden av sulfitspritindustrien var väsentligen betingad av försvarsberedskapsskäl. I nuvarande läge är det önskvärt att planera på längre sikt och få klarlagt vilka dimensioner sulfitspritindustrien lämpligen bör erhålla under fredsförhållanden. Emellertid böra icke blott de med sulfitspritindustrien sammanhängande frågorna utan även spritfabrikationens omfattning och avsättningsförhållanden i sin helhet vid utredningen upptagas till en allsidig och förutsättningslös omprövning. Behovet av en utredning framstår i dagens läge såsom särskilt trängande av två skäl. Dels är det nödvändigt för statsmakterna att före den 1 april 1947 taga ståndpunkt till de olika problem, som aktualiseras, när avtalet med Aktiebolaget Svensk sprit, omfattande omkring 65 % av den totala sulfitspritproduktionen, utlöper. Dels påkallar den nuvarande, värmeeconomiskt förlustbringande användningen av högvärdigt bränsle vid framställning av sulfitsprit en snabb omprövning med beaktande av de krav, som det ansträngda försörjningsläget ställer. Där est det finnes önskvärt att staten vid utgången av avtalet med Aktiebolaget Svensk sprit befrias från avsättningsgarantierna enligt avtalen med de nya fabriker, böra utredningsmännen undersöka möjligheterna av att få till stånd en överenskommelse och förhandla med vederbörande företag härom.

Vid utredningen torde böra undersökas, i vilken utsträckning sprit av olika slag kan beräknas bli erforderlig såväl för tillgodoseende av skilda behov under fredstid som eventuellt med hänsyn till beredskapens krav. I den mån avsättningen anses böra stödjas genom statliga åtgärder, bör övervägas i vad mån ändringar böra ske i den nuvarande ordningen härför. Därvid bör även frågan om beskattning av motorsprit upptagas till omprövning. Vid bedömandet av avsättningsproblemen bör ståndpunkt tagas till frågan, om den före kriget fastställda avgränsningen av skilda konsumtionsområden för olika slag av sprit bör behållas i

framtiden. Spritens värde ur beredskapssynpunkt bör givetvis bedömas även mot bakgrunden av de erfarenheter härutinnan, som erhållits under kriget, och till det förändrade läge, som för drivmedelsberedskapen uppstått bl. a. genom gasens starka utveckling under avspärningen och genom framkomsten av andra flytande inhemska drivmedel. Vid utredningen böra i övrigt tagas i övervägande de synpunkter och önskemål, som framförts av 1944 års drivmedelsutredning och av bränslekommissionens ordförande.

Utredningen torde jämväl skyndsamt böra taga ställning till frågan om statligt stöd åt forskning rörande framställning av bunagummi ur sprit, varom framställning gjorts av statens industrikommission i skrivelse den 30 oktober 1946.»

II.

Återblick på den svenska spritmarknadens utveckling.**a. Tiden före 1934 års reglering.**

1.

Ända fram till början av 1900-talet utgjordes råvaran för Sveriges sprittillverkning av lantbruksprodukter, varjämte sprit i mindre omfattning erhöles som biprodukt vid jästframställning. Bland lantbruksprodukterna hade under 1800-talets slut spannmålsens andel av sprittillverkningen efter hand minskats och ersatts av potatis. Omkring år 1880 förbrukades i denna produktion i runda tal 36 000 ton spannmål, därav 11 000 ton majs, mot 1 400 000 hl potatis; år 1910 voro motsvarande kvantiteter 9 000 ton och 1 800 000 hl. Sprittillverkningen uppgick i båda fallen till omkring 18 miljoner liter 95 %.¹

Omkring år 1910 uppträdde emellertid en ny, av annan råvara framställd sprit på den svenska marknaden. Det var sulfitspriten som tillverkades ur avfallsluten vid sulfittillverkningen. Den första sulfitspriftfabriken kom till stånd år 1909 och ett par år senare kommo ytterligare två fabriker i gång. Därmed hade ett problem väckts, som sedermera skulle få en framträdande plats i svensk spritpolitik och som närmast gällde de olika spritprodukternas inbördes konkurrens om avsättningen.

När sulfitsprit började tillverkas lade lagstiftningen hinder i vägen för dess försäljning till andra ändamål än som denaturerad teknisk sprit och för export. Dessa marknader voro emellertid mycket begränsade och man strävade därför efter att vidga avsättningsfältet. I sådant syfte väcktes vid 1914 års riksdag motioner om sådan ändring av lagstiftningen att sulfitsprit skulle kunna försälas även till förtäringssändamål, där spriten av lantbruksprodukter dittills haft sitt ostörda avsättningsområde. Motionerna vunno emellertid ej riksdagens bifall. Den uppgivna anledningen var, att kommerskollegium tagit upp frågan om vad som kunde göras för att tillgodose sulfitspritindustriens intressen. Kollegium framlade sin utredning år 1915. Där avstyrktes tanken att låta sulfitsprit säljas till förtäringssändamål, men föreslogs i stället att åt sulfitspriftfabrikerna skulle förbehållas rätten att denaturera sprit och sälja denna för tekniska ändamål och för mo-

¹ Alla spritkvantitetssiffror i det följande angivas, där ej annat utsäges, i liter 95 % eller i m³ (= 1 000 liter 95 %).

tordrift, medan produktionen av förtäringssprit skulle reserveras för lantbruksbrännerierna.

Denna bodelning av omsättningsområdena för de båda huvudslagen av sprit fick ett uttryck i 1918 års förordning om handeln med skattefri sprit, som åt denna sprit, dvs. den denaturerade sulfitspriten, gav företräde vid förbrukningen för tekniska ändamål och som motoralkohol. Emellertid tvingade förhållandena nästan omedelbart efter förordningens utfärdande till åtgärder som syftade till möjligheten att använda sulfitsprit även till förtäring. Vi befunno oss vid förra världskrigets slutskede, då försörjnings-svårigheterna hade tvingat till inställande av all tillverkning av potatisbrännvin och spritimporten var avstängd. I slutet av 1918 voro alla lager av potatisbrännvin tömda, och det enda man hade att tillgå för att tillgodose behovet av förtäringssprit var små kvantiteter jäst- och rotfruktsbrännvin. Samtidigt ökades efterfrågan kraftigt på sprit för tekniska ändamål och för motordrift, och härav föranleddes en betydande utveckling av sulfitspritindustrien. År 1918 tillkommo sex och 1919 ytterligare lika många nya fabriker, så att den totala kapaciteten uppgick till 16 000 m.³

Den häftiga expansionen beredde emellertid mycket snart stora avsättningssvårigheter. Efter krigets slut kom importhandeln ånyo igång och därmed fylldes behovet av motordrivmedel genom tillgång på bensin, som bjöd sulfitspriten en övermäktig priskonkurrens. Efterfrågan på sulfitsprit för motordrift sjönk därför hastigt och därmed ökades kraven från industriens sida på att få sälja sin sprit även till förtäring. Medgivande härtill lämnades provisoriskt för budgetåret 1919/20 enligt en av riksdagen år 1919 antagen förordning. Men samtidigt begärde riksdagen utredning »av de med sulfitspitens användande till förtäringssändamål sammanhängande spörsmål».

Utredningen uppdrogs åt en samma år tillsatt kommitté, som enligt sina direktiv kom att syssla med hela problemet om den framtida produktionen och avsättningen av olika slag av sprit. Kommitténs förslag, som framlades år 1920 i form av ett principbetänkande, gick sulfitbränneriernas intressen långt till mötes och utmynnade i den radikala tanken att efter hand avveckla tillverkningen av potatissprit. Sulfitsprit skulle i konkurrensavseende jämföras med sprit av jordbruksprodukter och således få användas även till förtäringssändamål. Jästsprit skulle alltså få tillverkas men spannmål — utom för maltberedning — betor och melass skulle däremot icke få nyttjas för spritproduktion. Av potatis skulle under närmaste tillverkningsåret provisoriskt få framställas endast 5 300 m³ (10 milj. lit. 50 %) och produktionen framdeles efter fortsatt utredning successivt nedskäras så, att lantbruksbränneriernas verksamhet komme att upphöra. Det framhölls, att utredningen otvetydigt visat, att en produktion av brännvin i samma omfattning som den tidigare vid de egentliga jordbruksbrännerierna bedrivna, i förening med produktionen vid de då utbyggda sulfitbrännerierna, skulle betydligt överstiga det behov, som kunde beräknas. Med hänsyn härtill syntes en inskränkning i tillverkningen av ett av de båda huvudslagen av sprit

bli framtvingad av förhållandena. Kommittén hade ansett, att brännvinstillverkningen vid jordbruksbrännerierna borde begränsas genom ingripande från statens sida samt i fortsättningen avvecklas. Finansministern (Thorsson) anslöt sig till denna mening. Såväl den nationalekonomiska betydelsen av utnyttjandet av sulfituluten som också hänsyn till det i sulfitspritindustrien nedlagda betydande kapitalet, vilket avsevärt översteg värdet av jordbruksbrännerierna, talade för, att en avveckling av sistnämnda brännerier komme till stånd. Den väsentligt lägre produktionskostnaden för sulfitsprit i jämförelse med jordbruksproduktsprit vore jämväl en omständighet, som måste beaktas. Då härtill komme, att kommitténs utredning beträffande brännerinäringens betydelse för jordbruket gäve vid handen, att en avveckling av bränningen av potatis syntes kunna ske under en viss övergångstid, borde det fortsatta utredningsarbetet inriktas på att finna en form för avveckling, som, så långt det vore möjligt, tillgodosåge de av potatisbränningens upphörande berörda intressena. Den provisoriska begränsningen av brännvinstillverkningen av jordbruksprodukter, som av kommittén föreslagits skola gälla år 1920/21, skulle enligt propositionen utsträckas att avse jämväl år 1921/22. För samma tid skulle 1919 års förordning om rätt att försälja sulfitsprit till förtäring förlängas.

Bevillningsutskottet fann propositionen beteckna ett betydelsefullt steg i riktning mot en avgörande lösning av »den under det sista årtiondet mycket omstridda sulfitspritfrågan». Denna fråga, som från början framförts av det privata näringsintresset, hade snart nog uppfattats som ett nationalekonomiskt spörsmål av räckvidd utöver den enskilda företagarens vinstsyfte. Det var nämligen en nationalekonomisk fördel, att en eljest värdelös avfallsprodukt kunde göras nyttig i den omfattning, som härvid syntes möjlig. Snart hade spörsmålet fått en oförutsedd aktualitet. Kristidens växande krav på folknäringens tillgodoseende nödvändiggjorde brödsädens och potatisens reserverande i främsta rummet för detta ändamål. Härigenom blev det angeläget att finna någon annan för brännvinstillverkning användbar råvara och då hade tanken på sprittillverkning av sulfitulut osökt erbjudit sig som en lösning. 1919 års provisorium på detta område borde därför förlängas. Däremot motsatte sig utskottet förslaget att vid dåvarande tidpunkt binda sig för något uttalande om huruvida eller när potatisbränningen skulle helt upphöra. Denna fråga sammanhängde med spörsmålet om omläggningen kunde äga rum utan förfång för det berättigade jordbruksintresset. Den förflutna kristiden hade till fullo visat den för vår självhushållning utomordentliga betydelsen av en inhemsk potatisproduktion. Det hade därför syntes utskottet riktigast att icke göra något principutlåtande i den ena eller andra riktningen utan låta därmed anstå till dess resultatet av den fortsatta utredningen föreläge. Mot den under provisorietiden föreslagna årskvantiteten jordbrukssprit av 10 milj. lit. 50 % hade utskottet icke någon erinran, enär den motsvarade det antagliga årsbehovet utöver den mängd sulfitspriten kunde beräknas lämna. Däremot föreslogs provisoriets utsträckande från två till fem år för att under alla omständig-

heter bereda jordbrukarna nödigt rådrum. För den fortsatta utredningen uppställdes önskemålet om en mera djupgående undersökning av de avsättningsförhållanden, som kunde med visshet stå till buds för potatisodlarna om potatisbränningen väsentligen inskränktes eller till äventyrs helt upphörde. Frågan vore djupast sett av nationalekonomisk natur och borde lösas från sådana synpunkter.

Utskottets förslag godkändes i andra kammaren men avlogs i den första efter ett häftigt motstånd från jordbrukets representanter. Samtidigt som propositionen således fallit i riksdagen antogs av denna regeringsförslaget om utsträckt giltighetstid av förordningen om användandet av sulfitsprit till förtäringssprittvin. Förlängningen gällde fem år men inskrevs sedermera definitivt i 1926 års tillverkningsförordning.

Den första sammanstötningen mellan de agrara och industriella intressena på den inhemska spritmarknaden hade således, trots ett allvarligt hot mot potatisspriten, lett till en situation, där fri konkurrens i fortsättningen skulle råda mellan denna och sulfitspriten.

2.

När den förordning, som skapade detta läge, år 1920 trädde ut i livet, hade antalet sulfitsprittfabriker stigit till 22 med en total kapacitet vid full drift av 20 000 m³. De förhoppningar, som knutits till sulfitbrännvinets försäljning till förtäring, infriades emellertid endast i ringa mån. Det första året (1920) nåddes visserligen en försäljning för detta ändamål av 4 500 m³ men, när potatisbrännvinet åter kommit i marknaden, föll siffran snabbt och nådde under åren 1923—1928 icke upp till mer än i genomsnitt 40 m³ per år. Sedan steg försäljningen och utgjorde 1933—1934 nära 1 000 m³. Avsättningen såsom motorsprit avstannade nästan helt under 1920-talets första hälft, men gick sedan, tack vare förbättrade försäljningsmöjligheter, upp, så att försäljningen år 1931 var 8 500 m³, motsvarande fabrikernas hela dåvarande tillverkning av denna vara. Omsättningen för hushålls- och tekniska ändamål steg under samma tid stadigt uppåt och utgjorde år 1931 4 400 m³. Den totala produktionen av sulfitsprit t. o. m. år 1933 redovisas i följande tablå.

Produktion av sulfitsprit 1918—1933 (avrundade tal).

År	m ³ 95 %	År	m ³ 95 %
1918.....	3 400	1926	7 000
1919.....	5 400	1927	8 400
1920.....	7 800	1928	7 300
1921.....	7 000	1929	11 300
1922.....	5 900	1930	15 800
1923.....	1 700	1931	14 300
1924.....	3 200	1932	11 400
1925.....	6 600	1933	19 000

Även om försäljningen till förtäringssprit icke var kvantitativt så betydande, var den emellertid av stort värde ur ekonomisk synpunkt. Den åsattes nämligen ett avsevärt högre pris än den skattefria spriten — ett förhållande, som möjliggjorde för industrien att sälja den för tekniska och motorändamål avsedda varan till ett relativt lågt pris i nära anslutning till tillverkningsvärdet, vilket för sulfitspriten var mycket lägre än för potatisspriten. Till det billiga priset för motorspriten bidrog också att den från början befriades från den skatt, som 1924 infördes för såväl bensin som motorolja, men som ännu aldrig kommit att tillämpas för motorsprit.

b. Perioden från 1934 till andra världskrigets utbrott.

1.

År 1932 framträdde i riksdagen ånyo de starka intresse motsättningarna mellan sprittillverkningens olika huvudgrupper. Medan sulfitspritindustriens förespråkare väckte förslag om tvångsinblandning av sulfitsprit i bensin för ökande av den senare varans avsättning, mötte potatissprits intressenter upp med krav på förbud mot att använda sulfitsprit till förtäring samt begränsning av jästbränneriernas spritproduktion. Dessutom framfördes önskemålet om bättre avsättningsmöjligheter för fabrikspotatis, oavsett om odlarna voro delägare i brännerierna eller icke. Bevillningsutskottet begärde med anledning av dessa förslag utredning om hur avsättningen av inhemsk sprit till motorbränsle kunde främjas och rörande rätten att tillverka förtäringbrännvin samt om jämnare fördelning mellan odlarna av fabrikspotatisens avsättning. Utredningen överlämnas åt en år 1933 tillsatt kommitté, de s. k. *motorbränslesakkunniga*, som samma år avgåvo sitt betänkande.

Inledningsvis meddelades i detta betänkande, att kommittén avtalat med jästfabrikerna om viss begränsning av deras spritproduktion samt att uppgörelse träffats rörande nedläggande av de tre befintliga betbränneriernas spritproduktion. Rörande det som var huvudföremålet för motorbränslesakkunnigas uppdrag, dvs. att föreslå ett ändamålsenligt ordnande av förhållandet mellan olika tillverkare av sprit, framhölls till en början att om man betraktade denna fråga uteslutande ur ekonomiska synpunkter, syntes onekligen den anordningen, för vilken förut nämnda förslag till 1920 års riksdag utgjorde ett uttryck, äga fog för sig, nämligen att den i landet erforderliga spriten borde framställas på den väg, som lämnade den billigaste varan. Av de olika slag av sprit, som tillverkades i Sverige, betingade potatissprit under senaste kampanjen 29 öre per liter 50 %, under det att fabrikspriset på sulfitsprit utgjorde allenast 14,7 öre. Jästbrännvin och mellassbrännvin betingade lägre pris än potatisbrännvin och kunde under gynnsamma förutsättningar nedgå till sulfitsprits nivå. Den allra billigaste spriten skulle sannolikt, om man bortsåg från tullen, erhållas genom import, när världsmarknadspriset på rektificerad sprit vore synnerligen lågt.

Priset på potatisråbrännvin vore således avsevärt högre än på de övriga slagen av sprit, och detta vore förhållandet, även om man toge hänsyn till att dessa senare betingade större reningskostnad och därför vore av lägre värde. Ginge man ut från priset såsom den avgörande faktorn vid bestämmandet av inköpskälla för likvärdig vara, skulle alltså potatisspriten icke finna någon avsättning och tillverkningen därav vara dömd att upphöra. »Denna åskådning», säga de sakkunniga, »kan emellertid icke hävdas gent emot de starka allmänna intressen, som på den förevarande frågans område göra sig gällande. De sakkunniga syfta här framför allt på den betydelse för jordbruksnäringen, som brännvinstillverkningen av potatis har för vissa delar av vårt land. Vid olika tillfällen, då frågor av vikt för brännerinäringen varit före, ha jordbrukets målsmän med styrka gjort gällande, att inom de områden, där brännerirörelse idkas, denna näring vore oundgänglig för jordbruket, icke allenast för vinnande av avsättning för odlad potatis utan även på grund av tillgången till den vid tillverkningen uppkommande värdefulla biprodukten dranken. Det torde också ha varit denna synpunkt, som motiverade den avvisande hållning, som 1920 års riksdag intog till den ifrågasatta avskrivningen av potatisbrännerihanteringen. De motioner inom riksdagen, som i huvudsak ligga till grund för igångsättandet av nu förevarande utredning, i vad denna avser potatisbrännvinstillverkningen, åsyfta ej heller någon inskränkning i sagda tillverkning utan i stället åstadkommande av skydd för densamma. De sakkunniga, som för sin del till fullo inse betydelsen för jordbruket av brännerihanteringen upprätthållande i potatisodlingsdistrikten, ha ej funnit anledning föreligga för ett närmare utvecklande av skälen för bibehållande av potatisbrännvinstillverkningen.»

För belysande av frågan om brännerihanteringen ställning till jordbruket hade de sakkunniga emellertid från lantbruksstyrelsen inhämtat vissa uttalanden och uppgifter, som kraftigt underströko den betydelse, brännvinstillverkningen ägde för avsättningen av potatis. Styrelsen hade bland annat framhållit, att allenast vissa delar av vårt land lämpade sig för potatisodling. Potatisen trivdes bäst i varm och lucker jord samt ägnade sig således företrädesvis för odling på sandjord av olika slag. Särskilt på torra, magra jordar gäve den, om också ej hög skörd, dock vanligen bättre resultat än andra grödor.

Vad särskilt beträffade frågan om drankens betydelse återgavs i betänkandet följande av framlidne professorn Nils Hansson gjorda sammanfattande uttalande:

»Genom de företagna — — — utredningarna kan det anses ådagalagt — — — att dranken, särskilt i de potatisodlande distrikten av landets sandjordar, där odling av foderrotfrukter, betes- och vallväxter ofta möter svårigheter, måste anses såsom ett synnerligen värdefullt saftfoder, vilket genom sin relativt höga äggvitehalt är ägnat att avsevärt begränsa kraftfoderinköpen.»

De sakkunniga ställde sig sålunda på den ståndpunkten, att tillverkningen av potatissprit borde bibehållas. Men man stannade icke härvid. Med

stöd av uppgifter rörande produktionen av olika slag av sprit under tiden från sekelskiftet visades, att framställningen av potatissprit från första årtiondet av 1900-talet till åren 1926/27—1931/32 nedgått från 15 000 till 10 000 m³ i genomsnitt per år, dvs. med en tredjedel, motsvarande en minskning i avsättningen av bränneripotatis med drygt 500 000 hl. Orsakerna till denna utveckling angåvos vara dels tillkomsten av sulfitspriten, dels nedgången i spritdryckskonsumtionen. Potatisspriten andel i den totala sprittillverkningen hade från årtiondet 1900/01—1909/10 till åren 1926/27—1931/32 sjunkit från 73 till 43 %, under det att sulfitspriten, som icke började framställas förrän år 1909, samtidigt stegrade sin andel till 44 % eller till samma storleksordning som potatisspriten. Minskningen i förbrukningen av spritdrycker hade fortgått ända sedan sekelskiftet, då den var 23 400 m³ (44,5 miljoner liter 50 %) eller 8,7 liter 50 % per invånare, och därefter under inflytande av 1917 års rusdrycksreform år 1932 sjunkit till 14 700 m³ (28 milj. liter 50 %) eller 4,9 liter 50 % per invånare, en kvantitet, som förutsågs ej komma att ökas under den närmaste tiden.

Motorbränslesakkunniga funno med tanke på jordbruksnäringen i potatisodlingsdistrikten dessa förhållanden tala för sådana anordningar »att avsättningen av potatisbrännvin i lämplig omfattning i fortsättningen säkerställdes». Olika utvägar kunde tänkas för vinnande av detta syfte. Sålunda låge det nära till hands att antaga, att detta kunde ske genom uppdelande av den för landet erforderliga kvantiteten sprit på de olika kategorierna av brännvinstillverkare efter vissa antagna relationstal. Ännu enklare tedde sig att för varje år fastställa den kvantitet sprit, som envar kategori finge tillverka, och därvid särskilt sörja för att potatisbrännvinet bereddades avsättning i den omfattning, potatisodlingen påkallade. I betraktande av de mycket olikartade intressen och förhållanden, som voro förknippade med de skilda slagen av brännvinstillverkning, och särskilt på grund av olikheter i tillverkningskostnader samt variationer i tillgång till råämnen av olika slag, skulle det emellertid otvivelaktigt uppstå betydande svårigheter att på ett rättvist sätt och utan slitningar fastställa dylika kvoter. Ett tredje sätt vore, att alla slag av sprittillverkning finge bedrivas i obegränsad omfattning och att staten förbunde sig att sörja för avsättningen av all tillverkad sprit. För den sprit, som icke disponerades för framställning av förtäringssprit och för tekniska ändamål, finge avsättning beredas genom inblandning i bensin för motorändamål. Av en vid betänkandet fogad redogörelse över sprittillverkningen i vissa främmande länder framgick, att sistnämnda tillvägagångssätt tillämpats i flera länder. För mera utpräglade jordbruksländer med avsevärt överskott av lantbruksprodukter kunde det äga berättigande. Enligt de sakkunnigas mening motiverade de svenska förhållandena säkerligen icke en dylik obegränsad brännvinstillverkning av jordbruksprodukter. På grund av lantbruksspriten höga framställningskostnad måste tvångsinblandning i bensin av dylik sprit medföra en så avsevärd fördyring av motorbränslet, att denna utväg måste anses utesluten. Då i Sverige tillgång funnes till betydande kvantiteter av den i tillverkning vida

billigare sulfitspriten, syntes det ur ekonomiska synpunkter otvivelaktigt vara riktigare att sörja för dess avsättning — förutom till tekniskt bruk — såsom motorbränsle samt att åtgärder på annat sätt vidtoges för beredande av en avsättning i skälig omfattning av potatisbrännvinet.

I sistnämnda hänseende föreslog de sakkunniga därför att åt potatispriten ensam förbehölls användningen såsom råmaterial för framställning av förtäringssprit. Bland de omständigheter, som talade för en sådan anordning, anfördes, att förtäringsspriten bättre än sprit för tekniska ändamål och motorbränsle vore ägnad att bära den högre tillverkningskostnad, som var förbunden med potatisspriten. Vidare hade förtäringsspriten sedan gammalt väsentligen härrört från potatissprit, vilken synnerligen väl och i vissa avseenden bättre än de övriga slagen av råsprit lämpade sig för beredning av konsumtionssprit. De sakkunniga hade också funnit, att den kvantitet potatisbrännvin, som härigenom finge avsättning, bleve på ett lämpligt sätt avvägd i förhållande till storleken av den tillverkning, varmed potatisbrännerierna tidigare kunnat räkna, dvs. en kvantitet av 15 000 till 16 000 m³. Därest potatisbrännerierna ensamma erhöle det föreslagna avsättningsområdet kunde deras dåvarande tillverkning med hänsyn till nedgången i spritdryckskonsumtionen beräknas röra sig om ca. 13 000 m³ (25 milj. liter 50 %). Även med en återhämtning i konsumtionen och en därav föranledd ökning av potatisbrännvinstillverkningen skulle denna tillverkning näppe- ligen komma att överstiga den nyssnämnda tidigare produktionen.

Till denna lösning av frågan om säkerställande av »en i skälig omfattning» bedriven tillverkning av potatissprit, vilken såsom de sakkunniga påpekade, i princip anslöt sig till kommerskollegiets förut berörda förslag av 1915, knöto de emellertid vissa bestämda förutsättningar. Den viktigaste av dessa gällde sulfitspriten. Denna skulle beredas en tryggad avsättning »under förhållanden, som äro ägnade att icke allenast bibehålla sulfitspritudustrien i sin nuvarande omfattning utan även genom spritens utnyttjande såsom motorbränsle leda till en ökad produktion av dylik sprit». I sådant syfte föreslogs att sulfitspriten visserligen icke vidare skulle få försäljas till förtäring men att spritcentralen skulle träffa för längre tid gällande avtal med fabrikerna, varigenom bolaget iklädde sig skyldighet att övertaga hela tillverkningen av motoralkohol till pris, som utöver tillverkningskostnaderna täckte ränta och amortering på anläggningarna samt skälig handelsvinst. Tills vidare skulle denna avtalsuppgörelse, som förutsatte en väsentlig ökning av produktionen av motorsprit, avse en högsta kvantitet av 40 000 m³. Det skulle tillses, att tillgång förefunnos på tillräckliga mängder sulfitsprit för tekniska ändamål. Motoralkoholen skulle avsättas genom tvångs- inblandning i bensinen.

Jäst- och melassspritens avsättning skulle ej särskilt garanteras utan skulle deras utrymme i konkurrensen bli beroende av huruvida de kunde försäljas till sådant pris, att deras inköpande och försäljning jämte sulfitspriten kunde anses ekonomiskt försvarligt.

2.

Motorbränslesakkunnigas förslag föranledde *proposition till 1934 års riksdag*. I denna framhöll finansministern (Wigforss), att om man kunde utgå från att den för landets behov erforderliga spriten alltid borde skaffas på billigaste sätt, det utan tvivel skulle vara fördelaktigast att i stället för inhemsk inköpa utländsk sprit. Det låga priset på utländsk sprit förklarades emellertid av, att det vore fråga om från skilda länder härrörande produktionsöverskott, som utbjödos på marknaden till priser som säkerligen i allmänhet icke motsvarade de verkliga produktionskostnaderna. Det sålunda skapade prisläget vore uppenbarligen mycket oberäkneligt och underkastat hastiga växlingar. Även under mera lugna ekonomiska förhållanden skulle goda skäl kunna anföras mot tanken att låta den inhemska produktionen anpassa sig efter ett dylikt världsmarknadspris, och i rådande läge ägde dessa skäl sådan styrka, att det icke syntes nödvändigt att närmare överväga möjligheten att bygga vår spritförsörjning på importerad vara. Detta hade heller icke från något håll allvarligt ifrågasatts. Däremot hade gjorts gällande, att eftersom produktionskostnaden för potatisråsprit vore vida högre än för huvuddelen av annan inhemsk råsprit, det icke vore ekonomiskt försvarligt att stödja produktionen av potatissprit. Detta kunde säkerligen med fullt fog anföras och jämväl tillmätas avgörande betydelse i fråga om användningen av potatissprit såsom motorsprit eller annan teknisk sprit, men synpunkten hade i allt fall icke samma berättigande i fråga om användningen för förtäringssändamål. Kostnaderna för råspritens förvandlande till färdig vara, avsedd för förtäringssändamål, vore så mycket större för sulfitspriten än för potatisspriten att detta till en ej ringa del uppvägte skillnaden mellan produktionskostnaderna för de olika slagen av råsprit.¹ Härtill komme, att potatisspriten sedan gammalt använts och alljämt var den sprit som huvudsakligen efterfrågades för förtäringssändamål samt att möjligheten till en obetydlig prissänkning för konsumenterna icke på detta område borde tillmätas någon nämnvärd betydelse, därest ur andra synpunkter potatisbränningsens bibehållande ansågs önskvärt.

Enligt finansministerns mening hade avsättningsförhållandena för potatisspriten under de sista åren utvecklats på ett sådant sätt, att ett ingripande från statsmakternas sida för näringsens stödjande syntes vara av behovet påkallat. Efter åberopande av motorbränslesakkunnigas utredning om tillverkningens nedgång framhölls ytterligare, att Spritcentralens inköp under 1932/33 samt det avtalade inköpet för år 1933/34 i verkligheten avsevärt överstigit behovet, så att inköpen av potatissprit under de närmast följande åren kunde väntas bli väsentligt lägre, därest icke antingen inköpen av andra spritsorter starkt begränsades eller ock spritcentralens lager skulle ytterligare ökas.

¹ Rörande denna frågas nuvarande läge se s. 34.

Vad som under dessa omständigheter påkallade ett ingripande vore den betydelse, som odlingen av fabrikspotatis hade för jordbruksnäringen i bränneridistriktet. Denna betydelse var allmänt erkänd. Med denna utgångspunkt för ett ingripande från det allmännas sida till stödjande av potatisbränningen framstode det emellertid såsom en förutsättning, att fördelarna av statsingripandet verkligen komme potatisodlarna i gemen i ifrågavarande landsändar till del och icke till huvudsaklig del stannade hos ett mindre antal av bränneriernas delägare.

Av de olika former för tryggande av potatisspritens avsättning som kunde tänkas låge närmast till hands en lösning i den riktning, som de sakkunniga föreslagit. Dels innebure nämligen denna en anknytning till det förhållandet, att förtäringsspriten sedan gammalt väsentligen härrört från potatisspriten, och dels syntes den kunna antagas medföra en årlig avsättningskvantitet, som motsvarade skäliga anspråk från potatisbränneriernas sida. En fördel med den föreslagna ordningen låge även däri, att potatisbränneriernas avsättningsmöjligheter skulle automatiskt regleras med hänsyn till utvecklingen på området. Ur denna synpunkt vore lösningen att föredraga framför såväl föreskrifter om bestämda kvantiteter som sådana anordningar, vilka innebure att Kungl. Maj:t eller någon för ändamålet tillsatt nämnd årligen skulle bestämma inköpskvantiteterna.

En viss jämkning i den angivna principens innebörd borde emellertid göras. Det kunde nämligen med visst fog invändas, att tillräcklig anledning icke förelåge att helt förbjuda fortsatt försäljning av de särskilda märken sulfitsprit för förtäring, som blivit i viss mån inarbetade, om syftet att förbehålla potatisspriten en mot förtäringsspriten svarande kvantitet ändock kunde bli tillgodosett. Detta kunde ske, därest partihandelsbolaget i mån av efterfrågan finge tillhandahålla även annan inhemsk sprit än potatissprit för förtäringssändamål, under förutsättning att i stort sett motsvarande mängd potatissprit — oberäknat den sekunda spriten — användes för försäljning som skattefri sprit. Med en på så sätt jämkad regel kunde anordningens innebörd även angivas så, att partihandelsbolaget under alla förhållanden komme att årligen förbruka en kvantitet potatisråsprit, som motsvarade avsättningen av olika slag av inhemsk sprit till förtäringssändamål jämte den vid rening av råspriten uppkommande sekunda spriten.

I den mån sprit för vetenskapliga, medicinska, industriella och likartade ändamål, vilken plägade benämnas skattelagd sprit, såldes för andra än förtäringssändamål — vilket till övervägande grad vore förhållandet — skulle härför få användas vilket spritslag som helst. Härav utgjordes största delen av sulfitsprit, huvudsakligen därför att denna sprit för dessa ändamål ställde sig väsentligt billigare. Någon ändring i avsättningsförhållandena för detta konsumtionsområde ansåg finansministern lika litet som de sakkunniga böra göras. I fråga om potatisspritens användning såsom skattefri sprit behövde icke uppställas annan regel än att detta icke, med mindre Kungl. Maj:t på grund av särskilda förhållanden lämnade sitt medgivande, finge ske i större omfattning än som följde av föreskriften att

annan sprit än potatissprit endast i utbyte mot sådan sprit skulle komma till användning för förtäringssändamål.

Efter att ha berört frågan om de åtgärder, som vore erforderliga för att de fördelar som bereddes potatisbrännerierna skulle kunna odlarna av bränneripotatis mera allmänt tillgodo, och för detta syfte föreslagit viss kontroll av offentlig myndighet, övergick finansministern till behandling av frågan om reglering av avsättningsförhållandena för annan sprit än potatissprit. Mot de av motorbränslesakkunniga föreslagna vittgående åtgärderna för att öka produktionen av sulfitsprit anmärktes, att prisskillnaden mellan inhemsk motorsprit och bensin vore så betydande, att det knappast kunde vara försvarligt att vidtaga åtgärder, som skulle innebära att väsentligt ökade kvantiteter motorsprit skulle påtvingas konsumenterna. Till anläggande av nya sulfitsprittfabriker borde Kungl. Maj:t tills vidare icke lämna tillstånd, men det vore rimligt, att de redan anlagda fabrikeria bereddes möjlighet att fortsätta tillverkningen i ungefär dåvarande omfattning. Tillverkningen hade av de sakkunniga angivits till omkring 21 000 m³ (40 milj. liter 50 %). Även om man räknade med att tillverkningen ytterligare ökats, syntes man bereda sulfitsprittindustrien full kompensation genom att tillförsäkra den en avsättning till olika ändamål av sammanlagt 21 000 m³ per år. Bland annat på grund därav, att det sålunda icke skulle bli fråga om att anlägga nya sulfitsprittfabriker, saknades anledning att binda denna leveranskvantitet genom kontrakt med sulfitsprittindustrien. Lämpligast vore att sådana anordningar träffades, att vad statsmakterna funne böra iakttagas i fråga om sulfitsprittfabrikernas avsättningsmöjligheter komme att gälla såsom direktiv för spritcentralen, som förutsattes handha handeln med sulfitsprit. Härvidlag vore uppenbarligen även av största betydelse, vilket pris sulfitsprittfabrikeria skulle erhålla för spriten. Detta pris borde bestämmas efter enhetliga grunder för all denna sprit, utan att — på sätt då skedde — hänsyn toges till den avsedda användningen för olika ändamål. I likhet med vad som förutsattes beträffande potatisspriten borde priset motsvara den verkliga tillverkningskostnaden vid ett välskött medelstort bränneri. Särskild handelsvinst skulle här lika litet som beträffande potatisspriten beräknas. Därest efter dessa grunder överenskommelse om priset icke kunde träffas, borde frågan hänskjutas till samma prisenämnd, som skulle fungera i fråga om potatisspriten. Till det pris, som av nämnden bestämdes, skulle spritcentralen vara skyldig inköpa sulfitråbrännvin eller sulfitmotorsprit upp till en myckenhet per tillverkningsår av 21 000 m³ (40 milj. liter 50 %). Dock förutsattes, att Kungl. Maj:t vid särskilda förhållanden, exempelvis vid svårigheter att eljest tillgodose behovet av sprit, skulle kunna för visst tillfälle medgiva inköp av större kvantitet.

Jäst- och melassspriten borde icke behandlas väsentligt annorlunda än sulfitspriten. I överensstämmelse med propositionens allmänna inställning, att de för potatisbrännings stödjande vidtagna åtgärderna icke borde kränka några andra berättigade intressen, borde därför tillses, att ett fortsättande inom vissa gränser av den dittillsvarande jästspirttillverkningen möjliggjör-

des. En given förutsättning härför vore, att prissättningen skedde efter samma grunder som i fråga om potatis- och sulfitsprit, dvs. med utgångspunkt från de verkliga tillverkningskostnaderna. Det vore dessutom rimligt, att priset på sulfitsprit såtillvida bleve normerande, att inköp av jästspirit icke skedde till högre pris än det för sulfitsprit av motsvarande kvalitet gällande. Det avsedda syftet kunde här såsom beträffande sulfitspriten lämpligast vinnas genom att spritcentralen bundes vid sådana direktiv, att inköp av jästspirit komme att ske i den mån den kunde erhållas till nämnda pris. Då huvudsyftet också här vore att möjliggöra den dåvarande tillverkningens fortsättande och icke att uppmuntra till en ökad produktion, borde dock även för jästspritsens del gälla en kvantitativ begränsning. Bestämmandet av denna sammanhängande emellertid med produktionen vid de brännerier, där sprit tillverkades direkt ur melass. I fråga om denna sprit vore det önskvärt att på samma sätt som rörande sulfit- och jästspriten trygga en viss avsättningsmöjlighet. För priset borde gälla detsamma som föreslagits för jästspriten. En kvantitativ begränsning kunde lämpligen ske på det sättet, att den myckenhet jäst- och melasssprit, som brännerierna under förutsättning av att priset icke överstege sulfitspritpriset finge leverera, maximerades till sammanlagt viss storlek. Under de tre sistförflutna tillverkningsåren hade i genomsnitt per år framställts direkt ur melass omkring 500 m³ och vid jästbrännerierna omkring 2 600 m³ sådan sprit. Maximikvantiteten syntes med hänsyn härtill kunna sättas till 3 100 m³ (6 miljoner liter 50 %).

Propositionen beräknade att, om brännerierna helt begagnade sig av den försäljningsrätt som föreslagits, avsättning för spriten kunde vinnas genom en ökning av konsumtionen med 7 000 à 8 000 m³ per år. Förslaget förutsatte att en sådan ökning kunde åstadkommas utan större svårigheter för det allmänna eller mera avsevärda olägenheter för de enskilda genom spritens användning som motorbränsle. Finansministern utgick från att överenskommelse skulle kunna träffas i godo mellan spritcentralen och bensinimportörer samt bensintillverkare om inköp av motorsprit i förhållande till deras införsel eller produktion av bensin, därest riksdagen, såsom provisoriskt skett redan år 1933, bemyndigade Kungl. Maj:t att meddela föreskrifter av sådan innebörd. Skulle ett dylikt resultat emellertid icke kunna nås utan Kungl. Maj:ts medverkan, föreslogs tillämpning av en samtidigt framlagd förordning, enligt vilken bensinimportörerna vid äventyr av importrättens förlust skulle vara skyldiga att i förhållande till importen under viss tidsperiod inköpa motorsprit enligt av Kungl. Maj:t bestämd inköpsprocent.

Slutligen föreslogos vissa grundsatser för prissättningen vid spritcentralens försäljning av sprit. Denna byggde på principen att priset på de olika varorna i stort sett bestämdes endast efter inköpspriset på råspriten med tillägg av kostnaderna för den färdiga varans framställning samt lagrings- och förvaltningskostnader ävensom viss handelsvinst. Finansministern fann att denna grundsats borde i huvudsak upprätthållas även i fortsättningen och kunde icke förorda, att bolaget i syfte att förbilliga — eller fördyra —

varor i viss användning skulle äga att jämka de efter den nämnda grunden beräknade priserna allt efter det ändamål, för vilket försäljningen skedde. Emellertid borde det icke möta några betänkligheter samt i viss mån leda till åsyftat resultat, om ett avsteg från principen gjordes såtillvida, att bolaget vid försäljning av motorsprit och annan skattefri sprit icke skulle äga tillgodoräkna sig någon handelsvinst utan allenast ersättning för kostnaderna för denna rörelse. Vidare vore det givetvis icke meningen att hinder skulle möta för spritcentralen att sätta samma pris för en och samma slags vara, avsedd för samma användningsområde, oberoende av huruvida den särskilda varan framställts av en dyrare eller billigare sprit eller måhända av en blandning av bådadera; i sådant fall borde den genomsnittliga framställningskostnaden få vara avgörande. Sålunda syntes det klart, att det icke borde inverka på utförsäljningspriset, huruvida av spritcentralen levererad motorsprit härrörde från sulfitbränneri eller möjligen i något fall från jäst- eller melassbränneri. Likaså borde priset på annan skattefri sprit, såvida det vore fråga om exempelvis vanlig rödsprit och icke någon specialkvalitet, vara enhetligt, ehuru härtill kunde komma att användas icke blott sulfit-, jäst- och melasssprit utan i någon mån också — under förutsättningar som förut angivits — potatissprit. Även på förtäringområdet borde ett liknande beräkningssätt icke vara uteslutet. Det vore sålunda rimligt, därest den jämförelsevis obetydliga skillnaden i framställningskostnad mellan brännvin av samma kvalitet, framställd av potatis- resp. sulfitsprit, icke komme till synes vid bestämmande av priset utan en utjämning därvid ägde rum. Med den föreslagna nya anordningen skulle vederbörande fabrikanter icke ha något direkt ekonomiskt intresse av, huru härvidlag förfores.

Propositionen innehöll till sist följande sammanfattning av de viktigaste punkterna i de förslag, för vilka nu redogjorts.

»1. Spritcentralen blir partihandlare såväl enligt rusdrycksförsäljningsförordningen som enligt förordningen angående handel med skattefri sprit, och i sistnämnda avseende utvidgas partihandlarens verksamhet att avse även motorsprit.

2. Vid spritcentralens inköp av inhemsk sprit bestämmes priset, där ej överenskommelse kan träffas, av en och samma prisenämnd för alla slag av sprit. Prissättningen grundas på framställningskostnaden i ett välkött och medelstort bränneri av det slag, som är i fråga, och olika pris må ej sättas på samma slag av sprit på grund av dess avsedda användning för olika ändamål.

3. Spritcentralen må icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd till förtäring ändamål försälja annan inom riket tillverkad sprit än sådan, som framställts ur potatis och spannmål, med mindre under samma år i stort sett motsvarande mängd sprit av sistnämnda slag, jämte vid rening av sådan sprit uppkommande s. k. sekunda sprit, av bolaget användes för försäljning jämlikt förordningen angående handel med skattefri sprit.

4. Sprit, som framställts ur potatis och spannmål, må icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd i större omfattning än som framgår av punkt 3 användas för försäljning jämlikt där nämnda förordning.

5. Föreskrifter meddelas som möjliggöra för statlig nämnd eller myndighet att reglera potatisbränneriernas användning och inköp av råämnen.

6. I den mån sprit, som tillverkats vid sulfitbränneri inom riket, erbjudes till vederbörligen bestämt pris, skall spritcentralen verkställa inköp av sådan sprit,

dock icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd till större myckenhet per tillverkningsår än 40 miljoner liter av normalstyrka.

7. Frånsett sprit, som inom riket tillverkats av potatis och spannmål, må spritcentralen icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd inköpa inom riket tillverkad sprit till högre pris än det, som vid sulfitbränneri tillverkad sprit av motsvarande kvalitet vid samma tid betingar.

8. I den mån sprit, som inom riket tillverkats i jästbränneri eller direkt ur melass, erbjudes till vederbörligen bestämt pris, som uppfyller villkoret i punkt 7, skall spritcentralen verkställa inköp av sådan sprit, dock med iakttagande av att bolaget icke utan Kungl. Maj:ts tillstånd må inköpa eller självt tillverka större myckenhet jäst- eller melasssprit per tillverkningsår än sammanlagt 6 miljoner liter av normalstyrka.

9. Vid spritcentralens utförsäljning skall priset i stort sett, på sätt i det föregående närmare angivits, beräknas efter priset på råspriten med tillägg av kostnaderna för den färdiga varans framställning samt lagrings- och förvaltningskostnader ävensom skälig handelsvinst, dock att vid bestämmande av priset för skattefri sprit icke må beräknas handelsvinst.

10. Därest av spritcentralen inköpt sprit icke eljest kan vinna avsättning, skola bestämmelser om skyldighet för importörer och tillverkare av bensin att inköpa motorsprit i viss proportion till importen eller tillverkningen sättas i kraft.»

3.

Bevillningsutskottet vid 1934 års riksdag godkände i stort sett propositionen om den inhemska spritmarknadens reglering. Endast i fråga om sulfitsprittillverkningen intogs en i viss mån annan ståndpunkt, präglad av större liberalitet mot denna produktion. I flera motioner hade föreslagits höjning av den kvantitet sulfitsprit, som vore avsedd att beredas tryggad avsättning. Härtill anmärkte utskottet, att den i propositionen angivna myckenheten icke utgjorde en under alla förhållanden till 40 miljoner liter 50 % (21 000 m³) begränsad maximikvantitet, utan skulle Kungl. Maj:t äga medgiva partihandelsbolaget tillstånd att inköpa sprit, tillverkad av sulfitlut liksom även av melass eller jäst, i mängder, som kunde överskjuta angivna kvantiteter. I likhet med motionärerna ansåg utskottet det vara i hög grad angeläget, att ökad avsättning vunnes för sulfitsprit. Utskottet förutsatte, att Kungl. Maj:t, därest avsättningen av sprit för tekniska ändamål samt för motordrift ökades, komme att medgiva avsättning av större kvantitet sulfitsprit än 40 miljoner liter 50 % för år. Tillika borde ankomma på Kungl. Maj:t, därest sulfitspriten vunne ökad avsättning samt särskilda skäl därtill föreläge, att taga under omprövning, om icke tillstånd till nyanläggning av sulfitsprittfabriker borde lämnas.

I annat sammanhang framhöll utskottet vikten av att spritcentralen ägnade erforderlig uppmärksamhet åt att söka finna nya användningsområden för sprit för tekniskt ändamål i syfte att därigenom bereda ökad avsättning för sulfitsprit. Utskottet förutsatte, att Kungl. Maj:t i samband med träffande av den överenskommelse med spritcentralen om ordnande av avsättningsförhållandena för inom riket tillverkad sprit, som vore avsedd att

komma till stånd, även vidtoge lämpliga åtgärder för tillgodoseende av nämnda syfte. Såsom en väg för befrämjande av spritens avsättning för tekniskt ändamål ville utskottet peka på möjligheten för tillverkarna av sulfit-, melass- och jästspirit att själva genom egna organ verka härför, exempelvis genom experimentell verksamhet. Vid bestämmandet av priset på sprit borde givetvis hänsyn tagas till kostnaderna för sådana på ändamålsenligt sätt anordnade experiment. Däremot hade utskottet icke kunnat biträda i en del motioner framställda förslag, att priset på sprit skulle innefatta särskild företagarvinst.

I några andra motioner hade framställts förslag att riksdagen för sin del ville besluta om införande av skyldighet för importör av flytande motorbränsle att ständigt hålla ett minimilager i Sverige av dylikt bränsle, motsvarande 30 procent av importörens omsättning under föregående år. Med anledning härav uttalade utskottet, att det visserligen funnit frågan vara av synnerlig vikt för vår försvarsberedskap, men, då detta spörsmål icke direkt sammanhängande med propositionen samt frågan lämpligen borde i första hand prövas av Kungl. Maj:t hade utskottet icke föreslagit någon åtgärd i anledning av motionerna.

Av reservationerna till utskottsbetänkandet bör antecknas endast att där förekommo yrkanden på att spritcentralens inköp av sulfitsprit skulle bestämmas till 50 miljoner liter 50 % (26 000 m³).

Riksdagen biföll utskottets utlåtande.

4.

Det system med i huvudsak fri konkurrens mellan den svenska marknadens olika slag av sprit, som — sedan sulfitspitens användande till förtäring medgivits — karakteriserade 1920-talet och påföljande årtionde fram till 1934, byttes från den 1 oktober sistnämnda år genom de i det föregående angivna besluten i en statlig reglering, som praktiskt sett omfattade marknadens hela inhemska område.

Hur denna reglering kvantitativt verkade under tiden fram till det andra världskrigets begynnelsekede framgår av tab. 1.

I den till grund för propositionen liggande beräkningen, som utgick från närmast föregående års åtgång av sprit för förtäring, antogs att spritfabrikerna enligt regleringen skulle årligen leverera till spritcentralen 12 600 m³ (24 milj. lit. 50 %) potatissprit, 21 000 m³ (40 milj. lit. 50 %) sulfitsprit och 3 100 m³ (6 milj. lit. 50 %) jäst- och melassspirit. Tab. 1 visar, att dessa kvantiteter redan från början ej oväsentligt överskredos av sulfitspirtfabrikerna, som därefter varje år ökade sina leveranser så, att de år 1939/40 stego till 33 000 m³. Ökningen kom med undantag av sista året i huvudsak på marknadens fria sektor dvs. försäljningen till hushålls- och tekniska ändamål, där konsumtionen av sulfitsprit under perioden mer än fördubblades under sexårsperioden. Försäljningen av potatissprit stannade däremot

Tab. 1. Från spritfabrikerna levererad sprit tillverkningsåren 1934/35—1939/40 (m³ 95 %).

Tillverkningsår	Försäljning till spritcentralen										Export	Egen rörelse
	Beskattad sprit till förtäring o. tekniska ändamål			Skattefri sprit				Totalt				
	Potatis-sprit	Jäst-o. melass-sprit	Sulfit-sprit	Hushålls- o. tekniska ändamål		Motorsprit		Potatis-sprit	Jäst-o. melass-sprit	Sulfit-sprit		
				Jäst-o. melass-sprit	Sulfit-sprit	Jäst-o. melass-sprit	Sulfit-sprit					
1934/35	10 570	—	2 350	2 110	4 890	980	18 370	10 570	3 090	25 610	60	520
1935/36	10 940	—	1 950	1 510	6 860	1 630	17 080	10 940	3 140	25 890	110	500
1936/37	12 340	—	2 210	1 370	8 230	1 780	16 590	12 340	3 150	27 030	80	700
1937/38	15 100	—	1 380	1 380	9 800	1 790	17 790	15 100	3 170	28 970	80	590
1938/39	17 830	—	1 920	530	11 570	1 820	16 140	17 830	2 350	29 630	90	640
1939/40	17 310	—	1 440	390	10 280	430	21 300	17 310	820	33 020	5	950

i början under sitt förutsatta optimum, vilket nåddes först år 1936/37, varefter försäljningen steg till 17 000 å 18 000 m³ vid periodens slut, en ökning från ingångsåret med bortåt 70 %. Jäst- och melassspritens försäljnings-siffra stannade de fyra första åren vid den förutsatta kvantiteten av omkring 3 000 m³ men sjönk därefter starkt. Under de följande krigsåren försvann varan praktiskt taget ur marknaden.

I stort sett verkade regleringen så, att sulfitspritfabrikerna årligen fingo leverera allt vad de tillverkade för avsalu och således icke något hinder i sin produktion genom den nya ordningen, medan potatisbrännerierna mot periodens slut fingo avsättning för en tillverkning, som var större än den som utgjort genomsnittet för årtiondet före första världskriget och vars nedgång utgjort ett huvudmotiv för regleringens införande. Jäst- och melassspritens slutligen befann sig vid periodens utgång åtminstone temporärt på avskrivning.

Trots motstånd från jordbrukarsidan innebar regleringen, att sulfitspriten skulle få förekomma jämsides med potatisspriten såsom råvara för förtäringssändamål. Detsamma skulle även gälla användningen som beskattad sprit för vissa tekniska ändamål (hårvatten m. m.). Den genomsnittliga försäljningen härav uppgick under den behandlade perioden till i genomsnitt 900 m³ per år och den fylldes så gott som helt av sulfitsprit på grund av dess större prisbillighet. I tab. 1 har denna förbrukning inräknats i siffrorna för »beskattad sprit». Vill man ur tablån utläsa den verkliga konkurrensställningen mellan potatis- och sulfitsprit för förtäringssändamål böra således siffrorna för sulfitspriten och för den beskattade spriten i dess helhet minskas med den kvantitet som åtgått för tekniska ändamål. Resultatet kan avläsas i följande tablå (Tab. 2), som för sammanhangets skull upptager även motsvarande uppgifter för åren 1921—33.

**Tab. 2. Försäljningen till förtäringssprit (inkl. försörjnings-
av jordbruks- och sulfitsprit 1921—39.**

År	Förtäringssprit av				År	Förtäringssprit			
	Jordbrukssprit		Sulfitsprit			Jordbrukssprit		Sulfitsprit	
	m ³	%	m ³	%		m ³	%	m ³	%
1921	10 439	95.4	498	5.7	1931	12 546	94.6	722	5.4
1922	8 933	97.9	191	2.5	1932	11 508	92.8	893	7.2
1923	9 773	99.1	90	1.1	1933	10 047	91.6	919	8.4
1924	10 729	99.5	53	0.6	1934	10 613	91.8	951	8.2
1925	11 294	99.7	38	0.4	1935	11 495	94.1	715	5.9
1926	11 561	99.7	29	0.3	1936	12 156	94.3	740	5.7
1927	11 751	99.8	23	0.2	1937	12 870	94.5	742	5.5
1928	12 016	99.8	26	0.2	1938	13 509	94.3	724	5.1
1929	12 324	99.2	101	0.8	1939	13 611	96.0	574	4.0
1930	12 481	96.9	396	3.1					

c. Andra världskrigets stödåtgärder.

1.

Med det andra världskrigets utbrott och dess inverkan på Sveriges ekonomiska liv följde efter hand vida mera omfattande statsingripanden i spritproduktionen än de som blevo en följd av 1934 års principiellt viktiga men i praktiken egentligen endast för motorspritsens avsättning nyskapande reglering. Statens stödåtgärder under det sista kriget sysslade icke längre med avsättningsproblemen utan koncentrerades helt på ansträngningar att öka produktionen. Då tillverkningen av potatissprit liksom under första världskriget av försörjningsskäl måste vissa år inskränkas eller helt nedläggas, kommo åtgärderna i huvudsak att inriktas på strävandet att öka framställningen av sulfitsprit. Tvångsinblandningen av sprit i bensin upphörde från den 1 juli 1940. I anslutning till beslut vid 1939 års urtima riksdag fastställde finansministern (Wigforss) grunder för avtal mellan spritcentralen och dels befintliga, dels nya sulfitspritsfabriker. I enlighet härmed träffades individuella avtal om uppförande av sammanlagt 14 nya fabriker och utvidgning av 4 äldre anläggningar samt ett gemensamt avtal för de gamla fabriker. Sistnämnda avtal avslutades med fabrikerens försäljningsorgan, AB Svensk sprit, och innebar i huvudsak, att tillverkarna förbundo sig att till spritcentralen leverera all den sprit, som, med utnyttjande av sulfituluten på sätt som dittills ansetts normalt, kunde tillverkas och som ej komme till användning i egen rörelse. Spritcentralen förband sig å andra sidan att till ett på visst sätt beräknat pris inköpa all sprit som levererades. Prisberäkningen grundade sig på självkostnaden vid en medelstor fabrik med en tillverkning av 2 000 m³ sprit. I avtalet ingingo dels oföränderliga, dels indexbetonade kostnader. De sistnämnda skulle justeras minst en gång per

år eller högst en gång per kvartal, vilket senare blev regel. Bland de oföränderliga kostnaderna ingingo amortering med $\frac{1}{7}$ per år av kr. 650 000: — för fabriker utan absoluteringsanläggning och för absoluteringsanläggning dessutom $\frac{1}{7}$ av kr. 122 000: —. Vinst ingick med 2 öre per liter 100 %. Avtalet trädde i kraft den 1 juli 1940 och löpte till den 1 april 1947 (därav den sjuåriga amorteringstiden). De fyra utbyggda äldre fabrikerna fingo avtal på samma villkor som övriga. De ägde dock rätt att få avtalstiden förlängd, så att även utvidgningskostnaderna hunno amorteras av den i avtalet stipulerade amorteringsdelen. Förlängningen kunde dock icke utsträckas utöver två år.

Avtalen med de nya anläggningarna, som slötos successivt med varje fabrik för sig, inneburo i huvudsak samma tillverkningskyldighet och avsättningsgaranti, som gällde för de äldre, men med den väsentliga skillnaden att överenskommelsen avsåg 10 år och icke var uppsägbar. Priset för spriten skulle grunda sig på fabrikernas självkostnader för tillverkning av en mot »normalkapaciteten» svarande mängd sprit, dvs. i grund samma bestämmelser, som gällde för de äldre fabrikernas prissättning med undantag av att de nya fabrikerna behandlades individuellt med hänsyn till kostnader, som voro beroende av anläggningens storlek. Fabrikerna tillförsäkrades vidare amortering och förräntning av de verkliga anläggningskostnaderna med $\frac{1}{10}$ per år under avtalstiden. Som vinst finge även dessa tillverkare tillgodoräkna sig 2 öre per liter 100 %.

För att motverka den minskning av sulfitspritproduktionen, som inträffade år 1940 sedan exportmöjligheterna för sulfitcellulosa starkt försämrats och innan de nya spritfabrikerna tillkommit eller de äldre utvidgats, vidtogos ytterligare åtgärder. Dessa utgjordes av pristillägg för ökad produktion och av avtal om tillverkning av sulfitfodermassa, som medgav väsentligt högre spritutvinning än framställning av vanlig exportmassa och som även ökade jordbrukets fodermedelstillgång. Totalt producerades på detta sätt under åren 1940/43 omkring 87 000 m³ sprit.

Spritcentralens inköp under perioden uppgingo till de kvantiteter, som redovisas i följande tablå (Tab. 3).

Tab. 3. Spritcentralens inköp av sprit 1940/41—1946/47 (m³ 95 %).

År	Potatissprit	Jäst	Sulfitsprit	Summa
1940/41	12 840	240	45 030	58 110
1941/42	5 380	40	72 970	78 390
1942/43	—	40	54 960	55 000
1943/44	11 870	50	32 360	44 280
1944/45	30	40	41 760	41 830
1945/46	4 170	—	68 330 ¹	72 500 ¹
1946/47	4 662	—	72 187	76 849

¹ Dessutom 21 740 m³ återköpt från statliga myndigheter.

Åren 1941/42, 1945/46 och 1946/47 var potatissprittillverkningen av näringspolitiska orsaker starkt begränsad, åren 1942/43 och 1944/45 helt nedlagd. Även de båda återstående årens produktion var inskränkt under vad som varit normalt åren närmast före kriget.

Tillverkningen av sulfitsprit uppgick i själva verket till något högre siffror än tab. 3 redovisar, enär där icke medtagits vad fabrikerne behållit för egen kemisk-teknisk tillverkning m. m. De verkliga produktionssiffrorna framgå av nedanstående siffror (Tab. 4).

Tab. 4. Produktionen av sulfitsprit 1940/41—46/47 (m³ 95 %).

År	Totalt	Därav egen förbrukning	År	Totalt	Därav egen förbrukning
1940/41	47 800	1 800	1944/45	52 100	8 600
1941/42	76 600	3 500	1945/46	77 200	8 000
1942/43	60 000	5 500	1946/47	79 800	9 400
1943/44	40 000	7 700			

I stigande utsträckning fick sulfitsprit i metanolfri form ersätta potatisspriten för förtäringssändamål. Jämförelsetalen för åren 1940—47 te sig på följande sätt (Tab. 5).

Tab. 5. Försäljningen till förtäringssprit (inkl. försörings-sprit) av potatis- och sulfitsprit 1940—47.

År	Förtäringssprit av				År	Förtäringssprit av			
	potatissprit		sulfitsprit			potatissprit		sulfitsprit	
	m ³	%	m ³	%		m ³	%	m ³	%
1940	11 130	95·7	506	4·3	1944	4 836	32·9	9 864	67·1
1941	11 523	94·9	623	5·1	1945	3 663	24·1	11 565	75·9
1942	11 155	86·2	1 782	13·8	1946	3 665	23·3	12 040	76·7
1943	225	1·6	13 881	98·4	1947	5 167	31·1	11 464	78·9

2.

Avtalet med de äldre fabrikerne utlöpte, som ovan nämnts, den 1 april 1947. I enlighet med sitt uppdrag upptog 1946 års spritutredning före denna tid förhandlingar med representanter för AB Svensk sprit om en provisorisk överenskommelse för tiden till den 1 juli 1948, före vilken tidpunkt utredningen förutsatte, att beslut av statsmakterna kunnat fattas angående grunderna för en eventuell ny reglering av spritmarknaden. Förhandlingarna ledde till en överenskommelse, som principiellt innebar rekommendation för ett avtal mellan spritcentralen och Svensk sprit om prolongation av det äldre avtalet till den 1 juli 1948. Den viktigaste skillnaden var att i enlighet med förutsättningarna för det äldre avtalets kalkylgrunder amortering och

III.

Spritmarknadens produktions- och avsättningsproblem.

I direktiven för 1946 års spritutredning har framhållits, att det borde undersökas, »i vilken utsträckning sprit av olika slag kan beräknas bli erforderlig såväl för tillgodoseende av skilda behov under fredstid som eventuellt med hänsyn till beredskapens krav. I den mån avsättningen anses böra stödjas genom statliga åtgärder, bör övervägas i vad mån ändringar böra ske i den nuvarande ordningen härför. Därvid bör även frågan om beskattning av motorsprit upptagas till omprövning. Vid bedömandet av avsättningsproblemen bör ståndpunkt tagas till frågan, om den före kriget fastställda avgränsningen av skilda konsumtionsområden för olika slag av sprit bör behållas i framtiden».

Det är för klargörandet av den historiska bakgrunden till uppkomsten av den nuvarande situationen på de i dessa direktiv berörda, för utredningens arbete centrala områden som den i föregående avsnitt lämnade återblicken verkstälts. I det följande skall till närmare granskning upptagas spørsmålet om huruvida vår spritmarknad även i fortsättningen bör underkastas statlig reglering och i så fall på vad sätt detta lämpligen skall ske.

a. Produktionskapacitet och konsumtionsbehov.

1.

Den maximala *produktionen* vid sulfitspritfabrikerna närmade sig, såsom av förut anförda siffror framgår, 80 000 m³ efter krigsårens utbyggnad och rationalisering av industrien. 1944 års drivmedelsutredning beräknade i sitt i november 1945 avgivna betänkande som sannolikt, att omkring 100 000 m³ sprit per år kunde framställas vid full sysselsättning inom cellulosaindustrien och under förutsättning dessutom, att råvaror funnos tillgängliga i tillräcklig utsträckning samt att spritpriserna voro sådana, att det lönade sig att framställa största möjliga spritkvantitet. Med hänsyn till de driftstörningar, som av olika skäl kunde uppkomma, antog utredningen emellertid att denna optimala spritproduktion icke kunde nås i praktiken utan räknade med att den totala tillverkningen icke komme att överstiga i genomsnitt 80 000 m³ per år. Förestående siffror visa, att denna prognos i stort sett var riktigt och den bekräftas även av produktionssiffrorna för de tre första kvartalen av år 1947.

För den närmast därefter följande tiden måste emellertid en reduktion ske med hänsyn till att driften vid en av de större spritfabrikerna, där moderfabriken tillverkar starkmassa, tidvis nedlagts och att motsvarande åtgärd förekommit vid ytterligare något företag med samma produktion. Dessutom har fabrikerens egen förbrukning av sprit ökats och synes gå ytterligare uppåt, så att den för försäljning tillgängliga kvantiteten måste antas komma att härigenom under år 1948 minskas. Nettoleveranserna för sistnämnda år böra därför antas stanna vid 67 000 m³.

Produktionen fördelas med ungefär två tredjedelar på de äldre fabriker-
na och med återstoden på de under kriget nyanlagda. Efter den 1 juli 1948 blir, i varje fall formellt sett, enligt nu gällande avtal det allmännas förhållande till dessa båda fabrikskategorier olika. De äldre fabrikerens enligt spritutredningens förslag prolongerade leveransavtal utlöper nämnda dag och därmed även den statliga avsättningsgarantien, under det att avtalen och motsvarande garanti för de nya fabriker- — samt i viss utsträckning även för några av de äldre med utvidgade anläggningar — utlöpa först senare. Approximativt te sig under ovan angivna antaganden rörande produktionens storlek de garanterade leveranssiffrorna med avdrag för beräknad egen förbrukning på följande sätt:

	m ³ 95 %
Från 1 juli 1948—1 okt. 1950	25 000 per år
» 1 okt. 1950—1 jan. 1952	22 000 » »
» 1 jan. 1952—1 jan. 1953	8 000 » »
Därefter till 1 maj 1954	750 » »

Potatisbränneriernas tillverkningskapacitet är vida högre än deras produktion. Den uppskattades vid tiden för 1934 års reglering till 25 000 m³, en kapacitet som emellertid sannolikt aldrig fullt utnyttjats. Den högsta sedan 1870 registrerade produktionssiffran nåddes i början av 1880-talet och stannade då vid omkring 22 000 m³. Med den rationalisering, som under senare år genomförts (se härom närmare sid. 49 o. f.) har kapaciteten säkerligen ej oväsentligt ökats, men den utnyttjas endast till den del som svarar mot konsumtionens behov av förtäringssprit eller — som varit fallet sedan 1940 — så långt som försörjningsläget på potatismarknaden medger. Den årliga tillverkningen regleras av avtal mellan spritcentralen och bränneriernas centralorganisation, Sveriges bränneriidkareförening, och fördelas mellan brännerierna enligt ett särskilt kvotssystem.

Jäst- och melassbränneriernas sprittillverkning är numera helt beroende av tillgången på melass och av melassens samt spritens pris. Kapacitetsuppgifter ha därför för denna sprit endast teoretiskt intresse. Produktionen därav har, som förut nämnts, varit högst obetydlig under 1940-talet och har fr. o. m. kampanjen 1945/46 helt inställts.

2.

Till dessa uppgifter angående läget på produktionssidan, sådant detta under nuvarande förhållanden kan bedömas, kan rörande *konsumtionsbehovet* av sprit följande antecknas.

Vad först den skattefria spriten beträffar, kan försäljningen till detaljhandlarna av hushållssprit (rödsprit) under år 1947 med ledning av försäljningen under årets första åtta månader beräknas till 9 000 m³ eller en ökning mot 1946 av 11,5 %. Fotogenens återkomst på bränslemarknaden synes ej ha medfört den minskning i rödspritsens avsättning som kunnat förmodas. Ett annat avsättningsområde, nämligen till bilkylare, uppvisar avsevärt ökade försäljningssiffror, sammanhängande med det större bilbeståndet och med svårigheterna att anskaffa garageplats för bilarna. Under förutsättning att elransoneringen ej medför ökad användning av rödsprit för uppvärmningsändamål, uppskattas försäljningen under år 1948 till 10 000 m³ eller en ökning av omkring 10 % mot år 1947.

Även försäljningen av skattefri teknisk sprit uppvisar stigande siffror och nya användningsområden. 1947 års omsättning uppskattas till 10 000 m³ eller en ökning mot 1946 av omkring 13,5 %. Då någon minskning i den kemisk-tekniska industriens spritinköp ej kan märkas, torde vid en försiktig uppskattning av 1948 års försäljning denna kunna beräknas till 11 000 m³.

Av motorsprit förutses ett behov för krigsmaktens räkning under år 1948 av högst 5 000 m³. Sedan oljebolagen konsumerat sina på kvoteringen belöpande kvantiteter motorsprit för blandning till lättbentyl, vilket beräknas vara fallet under 1948, räknas för nämnda år med endast 2 000 m³ för detta behov.

Förbrukningen av förtäringssprit och annan beskattad (teknisk) sprit företer en avsevärd ökning under år 1947. Spritcentralens inköpsbehov av råsprit för destillationsverken beräknas för år 1948 till 18 000 m³. På grund av otillräckliga leveranser av råsprit under de senaste åren äro dessutom lagren för små och måste om möjligt ökas med 4 000 m³. Spritcentralens totala inköpsbehov av sprit till destillationsverken för år 1948 uppgår således till 22 000 m³.

Under år 1948 beräknas i anslutning till nu anförda siffror följande kvantiteter sprit erfordras för täckandet av konsumtionens behov:

	m ³
Hushållssprit	10 000
Teknisk sprit	11 000
Motorsprit	7 000
Förtäringssprit och beskattad teknisk sprit	22 000
	S:a 50 000

Om redan denna prognos för år 1948 av lätt insedda skäl är i hög grad osäker, måste detta än mera bli fallet för siffror som skulle gälla åren därefter. Såsom en arbetshypotes kan man emellertid utgå från att behovet av

skattefri sprit (utom motorsprit) kommer att stiga, åtminstone i takt med befolkningsökningen och att konsumtionen av förtäringssprit — om den ej påverkas av eventuella skatteskärpningar — kommer att under de närmaste åren röra sig kring den för 1948 beräknade siffran exklusive den för lagerökning avsedda kvantiteten. Härvid bör ihågkommas, att i talet 18 000 m³ inräknats den för tekniska ändamål sålda beskattade spriten, uppgående till något mindre än 2 000 m³, varför på förtäringssprit ensamt kommer omkring 16 000 m³. Behovet av motorsprit blir sannolikt inskränkt till vad som kan erfordras för de fordon, som av tekniska skäl ännu måste drivas med spritblandat bränsle och bör efter 1948 näppeligen beräknas till mer än högst 3 000 m³. Om, såsom spritutredningen i det följande anser sig höra förorda, den hittillsvarande skattefriheten för motorsprit liksom även inblandningstvånget framdeles upphäves, torde marknadens efterfrågan på denna vara bli starkt begränsad.

En approximativ uppskattning av konsumtionens spritbehov, bortsett från spritfabrikernas egen förbrukning, skulle för år 1949 med nu angivna utgångspunkter se sålunda:

	m ³
<i>Skattefri sprit</i>	
Hushållssprit	11 000
Teknisk sprit	12 000
Motorsprit	<u>3 000</u> 26 000
<i>Beskattad sprit</i>	
Förtäringssprit	16 000
Teknisk sprit	<u>2 000</u> 18 000
	S:a 44 000

För en prognos på längre sikt bör med ledning av den hittillsvarande erfarenheten kunna antagas, att siffrorna för förbrukning av skattefri sprit — utom motorsprit — efter hand ytterligare ökas med ett eller annat tusental m³ liksom även kan räknas med en motsvarande utveckling för förtäringsspriten.

b. Spritmarknadens fördelning mellan potatis- och sulfitsprit.

1.

Den nu verkställda översikten av spritproduktion och spritkonsumtion under de närmaste åren i vårt land visar, även om alla reservationer måste göras rörande de i beräkningarna ingående absoluta talens tillförlitlighet, att tillverkningens kapacitet förutsättes komma att avsevärt överstiga förbrukningens anspråk. Ett visst spänningsförhållande på denna marknad är därför oundvikligt. Vore det på produktionssidan fråga om ett enhetligt och samlat produktionsintresse, förenklades läget högst väsentligt, i det att tillverkningen då utan större slitningar kunde anpassas efter konsum-

tionens växlande behov. Så var förhållandet i stort sett före 1920-talet, då jordbruksspritens ensam tillgodosåg efterfrågan på sprit för olika behov. Med sulfitspritens uppträdande på marknaden omkring år 1920 förändrades situationen, och denna har därefter präglats av konkurrens mellan de båda i så många hänseenden olikartade sprittyperna. Fram till tiden för 1934 års reglering var denna tävlan i huvudsak fri från andra ingripanden än sådana som gällde skatte- och varukontroll. Sulfitspritens fyllde under denna period, främst tack vare sitt lägre pris, hela behovet av skattefri sprit och erövrade dessutom en viss, ehuru relativt ringa andel av marknaden för förtäringssprit. Efterfrågan på jordbrukssprit, efter hand huvudsakligen potatissprit, sjönk under inflytande härav och dess i hantverksmässig eller småindustriell skala bedrivna produktion gick tillbaka. Samtidigt ökade den med stora enheter arbetande sulfitindustrin sin sprittillverkningskapacitet. Statsmakterna anropades såväl av potatisbrännerierna som av sulfitsprittfabrikerna med krav på skydd för sin produktion och dess behov av expansion. Så tillkommo 1934 års regler för avvägningen av de båda konkurrenternas ställning på den inhemska spritmarknaden, där produktionsökningen för potatissprit vanns genom dess monopol på avsetningen av en mot förtäringsspritens konsumtion svarande mängd sprit och för sulfitspritens åstadkoms genom det kvantitativt begränsade överskottets tvångsförsäljning för användning till motordrivmedel. Det andra världskriget skapade här som på de flesta andra områden ett undantagsläge, där tillverkningen av potatissprit av försörjningspolitiska skäl helt inställdes eller inskränktes medan produktionen av sulfitsprit stimulerades genom statliga utfästelser som garanterade spritens avsetning och anläggningarnas kortfristiga amortering.

När frågan om spritmarknadens gestaltning nu efter krigets slut upptages till förnyad prövning blir den centrala frågan, hur det påpekade spänningsförhållandet mellan produktionskapacitet och konsumtionsbehov skall påverka ställningstagandet till de båda spritkonkurrenternas tillverknings- och avsettningsproblem. Spritutredningen vill härom anföra följande.

Vid diskussion av den lösning, som år 1934 gavs åt frågan om spritmarknadens fördelning mellan potatis- och sulfitsprit, voro det utredande organet, dvs. motorbränslesakkunniga, och departementschefen eniga om att i fall man ginge ut från priset såsom den avgörande faktorn vid fördelningen, potatisspritens icke skulle få någon marknad och dess tillverkning således vara dömd att upphöra. Denna utveckling avvisades emellertid både av de sakkunniga och i propositionen. Visserligen underströks av finansministern, att prisdifferensen borde få avgörande betydelse för frågan om användande av potatissprit för tekniska ändamål, men däremot ej när det gällde förbrukningen till förtäring. Dels utjämnades kostnaderna i sistnämnda fall av att utgifterna vid framställning av förtäringssprit vore mycket större för sulfit- än för potatissprit och dels hade potatissprit sedan gammalt i huvudsak fyllt förtäringsspritens marknad. Huvudskälet till den

intagna ståndpunkten var likväl den betydelse för jordbruksnäringen i vissa delar av landet, som ansågs förbunden med potatisbränningen.

Vid den tidpunkt, då dessa uttalanden gjordes, var påståendet om den högre kostnaden för sulfitspritsens omvandling till förtäringssprit utan tveivel riktig. Skillnaden i reningskostnad torde ha rört sig omkring 4 öre per liter 50 %. På grund av förbättrad teknik vid spritproduktionen har denna differens numera helt bortfallit, men i stället kvarstår, nu till potatisspritsens nackdel, svinnförlustens inflytande på kostnaden, i det att denna självfallet blir högre för den dyrare varan. Differensen beräknas av spritcentralen för närvarande till omkring 1 öre per liter 50 %.

Om således betydelsen av olikheter i beredningskostnader för de båda spritslagen numera i huvudsak försvunnit, har differensen mellan råvaruprisen i stället ytterligare stegrats. Potatisråspriten kostade vid tiden för genomförande av 1934 års reglering omkring dubbelt så mycket som sulfitråspriten, nu är förhållandet ungefär som 3:1. Även om denna kraftiga stegring av prisspanningen för potatisspritsens vidkommande till stor del beror på de sista årens starka begränsning av produktionen och säkerligen kan minskas om denna ånyo ökas och än mer om bränneridriften rationaliseras, kvarstår likväl såsom en ofrånkomlig faktor att potatisråsprit under en överskådlig framtid kommer att betinga ett väsentligt högre, sannolikt minst dubbelt så högt pris som sulfitråsprit. Frågeställningen om de båda spritslagens inbördes ställning på den svenska marknaden blir således ur denna synpunkt i huvudsak densamma som den var år 1934.

Här måste emellertid göras en distinktion. Den stora prisskillnaden har i första hand full betydelse endast för köparen av råvaran, dvs. spritcentralen. På konsumentensida blir verkningen i stort sett helt genomförd för köparna av den skattefria spriten i dess olika former, medan förbrukarna av den beskattade spriten, i första rummet förtäringsspriten, ingalunda få sitt inköpspris av potatis- resp. sulfitbrännvin differentierat i förhållande till proportionen mellan de båda varornas råspritpris. Under det att spritcentralens medelinköpskostnad för potatisråsprit som nyss sagts närmar sig tre gånger sulfitspritsens, skulle på grund av skatteskalans uppbyggnad ett beräknat utminuteringspris för färdigt potatisbrännvin bli knappt 5 % högre än motsvarande pris för sulfitbrännvinet. I minuthandeln är för närvarande t. o. m. denna skillnad utjämnad såsom en följd av för spritcentralen i detta hänseende sedan år 1934 gällande direktiv. Även om dessa skulle upphävas och prisskillnaden för råvaran finge slå helt igenom i försäljningspriset, skulle en liter 40 % brännvin av potatis i detaljhandeln icke bli mer än omkring 50 öre dyrare än en liter sulfitbrännvin — en differens, som vid ett literpris av lägst kr. 12:65 näppeligen finge tillmätas avgörande betydelse för avsättningens gestaltning.

Dessa antydningar visa, att med nuvarande spritbeskattning — där råvarans pris uppgår till högst endast omkring en tiondel av den beskattade färdiga varans — argumentet om potatisspritsens högre prisläge och därav

föranledda särställning på marknaden förlorat åtskilligt av sin slagkraft när det gäller dess användning i beskattat skick, dvs. i huvudsak som förtäringssprit. Däremot äger skälet alltjämt sin tyngd i fråga om den skattefria spriten, där intet pristillägg för skatter skymmer de båda spritslagens avsevärda inbördes prisdifferens, utan denna får visa hela sin verkan i konsumentpriset.

Spritutredningen kommer därför, ehuru med en något annan grund för beräkningarna, i denna punkt till samma resultat som finansministern i 1934 års proposition eller att »möjligheten till en obetydlig prissänkning för konsumenterna icke på detta område (förtäringssprits) bör tillmätas någon nämnvärd betydelse, därest ur andra synpunkter potatisbränningsens bibehållande anses önskvärd». Det är i sista hand kring detta senare spörsmål diskussionen nu liksom förut måste röra sig, när det blir fråga om ställningstagandet till avvägningen mellan den svenska spritproduktionens båda huvudintressenter.

År 1920, när detta problem första gången behandlades av statsmakterna, ifrågasattes på allvar potatisbränningsens upphörande, ehuru tanken vid det slutliga avgörandet avvisades av riksdagen. Det var uppfattningen om bränningsens outhärlighet för jordbruket i bränneridistriktet som fällde utslaget. När ärendet år 1934 ånyo blev aktuellt, höjdes knappast längre någon röst för potatisbränningsens avskaffande. I stället framfördes med ökad styrka synpunkten om jordbrukets behov av stöd för potatisspritsens avsättning, vilken under den dittills rådande fria konkurrensen mellan potatis- och sulfitsprit hade gått tillbaka. Motorbränslesakkunniga förklarade sig »till fullo inse betydelsen för jordbruket av brännerihanteringsens upprätthållande i potatisodlingsdistriktet». I propositionen uttalade finansministern, att vikten för jordbruksnäringen i dessa landsdelar av odlingen av fabrikspotatis vore allmänt erkänd och att därför, när avsättningen av potatissprit under den dittills rådande fria konkurrensen mellan olika spritsorter visat tendenser till nedgång, ett ingripande till näringens stödjande var påkallat.

2.

Med hänsyn till den dominerande betydelse denna sida av ämnet alltjämt måste anses äga, har spritutredningen funnit angeläget att söka få någon kännedom om den nuvarande uppfattningen rörande de jordbruks-ekonomiska spörsmål, som här framträda, och icke minst de erfarenheter, som kunna ha vunnits under tiden sedan 1930-talets mitt. Av sådan anledning ha representanter för spritutredningen med vederbörligt tillstånd dels besökt vissa bränneridistrikt i södra Sverige och därunder beretts tillfälle till överläggning med företrädare för potatisodling och potatisbränning, och dels vid studiebesök i Danmark inhämtat närmare uppgifter angående den danska spritindustriens organisation och verksamhet. Vidare ha två, av lantbruksakademiens sekreterare på utredningens hemställen

föreslagna jordbruksexperter, vilka sedermera av finansministern förordnats att biträda utredningen, nämligen professorn vid lantbrukshögskolan G. Torstensson och statsagronomen F. Jarl avgivit utlåtanden, den förre angående potatisodlingens betydelse för bränneridistriktet (Bil. A), den senare rörande drankens värde som fodermedel (Bil. B). Dessutom har till utredningen ingivits en skrivelse från Sveriges potatisodlares riksförbund med bilagda yttranden av Kristianstads läns hushållningssällskap och prof. Å. Åkerman, Svalöv (Bil. D—F). Slutligen har angående betydelsen ur beredskapssynpunkt av brännerihanteringens upprätthållande yttrande inhämtats av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap, som även uttalat sig i motsvarande hänseende rörande behovet av sulfitsprit (Bil. C).

Det huvudsakliga innehållet i detta material torde kunna sammanfattas sålunda.

Medan potatisarealen för landet i dess helhet utgör bortåt 4 % av åkerarealen, stiger denna anpart i Kristianstads län till nära 9 och i Blekinge län till 16 %. I dessa läns viktigaste potatisdistrikt uppnås för Gälds och Villands härader 15 och för Listers härad 24 %. I nämnda trakter består jorden till övervägande del av mager och torr sandjord med ringa mullhalt och den omfattande odlingen av potatis inom dessa sandjordsområden är beroende av där rådande speciella vegetationsbetingelser, som giva avgjort företräde åt denna kulturväxt framför flertalet andra. De förhållanden, under vilka jordbruket i dessa trakter måste bedrivas, ha lett till odling av växtslag med relativt små anspråk på jordmån och jordens vattenhållande förmåga. Potatisen har i dessa bygder med deras lätta jordar och nederbördsfattiga försomrar kommit att intaga en i många fall dominerande plats i växtodlingen. Dess avkastning, räknad i skördeenheter per ha, är avsevärt högre än övriga växtslags och den lämnar lika god skörd som potatis på väsentligt bättre jordar. Därtill kommer potatisens stora förbruksvärde och dess betydelse i olika avseenden för växtföljden, där den har en stor konkurrenskraft gentemot ogräs av skilda slag. Jordbrukets lönsamhet är till följd härav i hög grad avhängig av potatisodlingen och dess avsättningsmöjligheter.

Men denna odling är av betydelse även för husdjursskötseln. En viktig förutsättning för uppnående av tillfredsställande potatisskörd på sandjord är nämligen god tillgång på gödsel, särskilt kreaturgödsel. Denna har större betydelse för sandjordarna än för många andra jordarter i vårt land. Verkställda försök ha visat, att en skördeökning av bortåt 50 % ernås vid gödsling med viss kvantitet stallgödsel tillsammans med konstgödsel mot när gödslingen skett med enbart konstgödsel. »Potatis betalar stallgödsel bättre än vad någon annan gröda gör.» Följaktligen måste potatisodlingen kombineras med kreatursskötsel och antalet kreatursenheter per arealenhet bör vara relativt stort. Det blir därför för potatisodlarna ett viktigt intresse att kunna producera stora mängder kreatursfoder till lågt pris, i första hand ett saftfoder rikt på äggvita. Ett sådan fodermedel har man i den vid potatisbränningen utvunna dranken. Enbart inom Villands och Gälds härader beräknas att det år 1937 vid 41 brännerier av 48 000 ton potatis producerades 2,4 milj. foderenheter i drank. För att framskaffa den däri förekommande äggvitan, omkring 285 ton, skulle man behöva odla hö på 1 100 ha eller på en tredjedel av den potatisareal som åtgick för produktion av förutnämnda 48 000 ton potatis.

Under senare tid har visserligen i sötlupinen tillgång beretts till en äggviteproducerande gröda, särskilt lämplig för sandjordar, för vilka den redan fått en rätt stor betydelse. När lupinen efter växtförädling blivit tillräckligt anpassad för våra förhållanden, kan dess odling komma att minska behovet av drank. I

stället för att användas till spritframställning kunde potatisen då i bränneridistriktet förbrukas för produktion av stärkelse eller som matpotatis. Vid normal skörd — omkring år 1950 beräknas denna av professor Åkerman till 2,26 milj. ton — blir emellertid överskottet av potatis så stort, att det utan svårighet medger användning till spritproduktion av den kvantitet om i runt tal 100 000 ton som hittills högst kommit i fråga för sådan förbrukning. Förekomsten av detta avsättningsområde är också betydelsefullt såsom regulator för den utjämning eller reserv som kan bli erforderlig vid minskad odling eller låg skörd eller vid avspärrning. Potatisbränningen blir därför tillsammans med stärkelseproduktionen en »stöttepelare» för odlingen av potatis i de sydsvenska sandjordsdistrikten.

Potatisbränningens jordbruksekonomiska betydelse bedömes således i dessa uttalanden efter i huvudsak samma linjer som intogos av statsmakterna år 1934. Även spritutredningen kan i stort sett ansluta sig till denna uppfattning, ehuru med understrykande av den reservation, som ligger i påpekandet om lupinernas möjligheter att ersätta dranken som äggviterikt fodermedel och därmed minska potatisdistriktens beroende av spritproduktionen.

Av detta ståndpunktstagande från spritutredningens sida följer emellertid ej, att ett bibehållande av grunderna för 1934 års reglering måste anses oundgängligt. Denna innebar som nämnts avsättningsgaranti för potatisspriten, knuten icke till en viss bestämd produktionskvantitet såsom fallet var med sulfitspriten utan i stället medförande företrädesrätt till ett visst konsumtionsområde. Någon fix gräns för tillverkningen vare sig uppåt eller nedåt föreskrevs icke. Avsättningens årliga omfång skulle sammanfalla med efterfrågan på förtäringssprit. Det praktiskt betydelsefulla i denna områdesavgränsning var, att den skulle omfatta även den förtäringssprit, till vilken råvaran levererades av annan sprit, främst sulfitspriten. Dennes konkurrens på förtäringsspektorn neutraliserades således. Tack vare den växande efterfrågan på förtäringssprit (och den i denna inräknade spriten för förskäring) ökades spritcentralens inköp av potatissprit, såsom tidigare anförda siffror visa, så gott som årligen fram till andra världskrigets begynnelsekedde, då inköpen rörde sig mellan 16 000 och 17 000 m³ per år (jfr tab. I).

När potatisbrännerierna år 1934 fingo sitt monopol på vårt lands kvantitativa försörjning med förtäringssprit, diskuterades, såsom av den historiska återblicken i det föregående framgår, olika utvägar för att nå fram till det eftersträfvade målet, som var ett säkerställande i »lämplig omfattning» av potatisspriten av avsättning. Bland dessa utvägar nämndes en kvotering av marknaden mellan olika råvaror, genom bestämmande av fasta relationstal eller av årliga produktionsmängder. En annan metod skulle vara att lämna tillverkningen fri och genom statliga åtgärder sörja för avsättningen. Ingen av dessa utvägar tillstyrktes emellertid med hänsyn till de svårigheter av skilda slag deras tillämpning förutsattes komma att möta. Det slutligen valda systemet förordades när det ansågs dels bygga på traditionen — förtäringsspriten hade sedan gammalt mest tillverkats av potatissprit — och dels skulle det medföra en årlig avsättningskvantitet, som

motsvarade skäliga anspråk från potatisbränneriernas sida. Det skulle dessutom automatiskt reglera avsättningen efter utvecklingen på området.

Det vill förefalla som om enligt propositionens mening bränneriernas anspråk skulle betraktas som uppfyllda vid en produktion av 12 600 m³ 95 % (24 milj. liter 50 %). En blick på tab. I visar, att en tillverkning av denna storlek under åren efter första världskriget och fram till år 1937/38 endast uppnåtts en enda gång, nämligen år 1920/21. Under de aderton år denna period ompspanner har eljest den årliga tillverkningen, som var identisk med spritcentralens inköp, så gott som undantagslöst legat under 12 000 m³. Genomsnittsinköpen utgjorde för de tre femårsperioderna före regleringen:

	m ³ 95 %
1919/20—23/24.....	8 016
1924/25—28/29.....	11 139
1929/30—33/34.....	10 974

Först med år 1937/38 stego talen till sitt nyss angivna toppläge, som för åren 1934/35—38/39 gav ett årsgenomsnitt av 13 347 m³, för att under andra världskriget av utomliggande orsaker ånyo falla.

Den reflexion dessa siffror i första hand utlösa är frågan, huruvida potatisbränningen verkligen är i behov av något särskilt stöd för sin avsättning. Under den alldeles övervägande delen av mellankrigsperioden har produktionen haft en omfattning, som visserligen växlat, väsentligen på grund av olika skördeutfall för potatisen, men som aldrig uppgått till den kvantitet, mot vilken man synes ha siktat vid genomförande av 1934 års reglering. Det är därför åtskilligt som ger stöd för antagandet att även om den fria konkurrensen fått kvarstå på denna marknad efter 1934, avsättningen av potatissprit skulle ha nått åtminstone den omsättningssiffra, som före denna tid under lång tid tillbaka varit den normala och vars överskridande icke förefaller ha framstått som ett direkt mål för regleringen, ehuru resultatet indirekt blev detta tack vare det garanterade avsättningsområdets vidgande.

De farhågor för en stark minskning i potatissprits avsättning, som i början på 1930-talet förmenades ligga i sulfitsprits konkurrens om förtäringsspriten, voro överdrivna. Visserligen var läget något år vid denna tid att spritcentralens behov av inköp av potatissprit krympt samman, men detta berodde endast i mindre mån på konkurrensen från sulfitspriten utan närmast på att inköpen under några år, då brännvinskonsumtionen nådde ett lågmärke, överstigit det beräknade behovet med ej oväsentliga kvantiteter. Att så skedde var en följd av rikliga potatisskördar i bränneridistriktet, som framkallade en hård press på spritcentralen från bränneriernas sida att öka inköpskvantiteten. Tidigare anförda siffror visa, att konkurrensen från sulfitspriten under större delen av 1920-talet var i det närmaste obefintlig och först under 1930-talet fick nämnvärd omfattning. Dess anpart av försäljningen till förtäringssändamål nådde sitt toppläge år 1933 med 8,4 % efter en fortsatt stegring under åren 1930—33.

De införda siffrorna bestyrka intrycket att, om fri konkurrens mellan potatis- och sulfitsprit återställdes, något allvarligare intrång på potatis-spritsens avsättning som förtäringssprit icke bleve följden. Även om vid prissättningen iakttoges att, såsom skedde under frikonkurrensens tid före 1934, skillnaden i inköpspriset finge slå igenom i försäljningspriset, komme situationen med hänsyn till de relativt små differenser, om vilka här är fråga, näppeligen att på avgörande sätt förändras. Sannolikt finge man räkna med att sulfitspriten komme att efter hand täcka en större del än förut av marknaden för förtäringssprit. Men då dennas totalavsättning numera nått en omfattning, som av spritutredningen uppskattats till 16 000 m³ per år och således ligger vid en nivå, vilken är omkring en fjärdedel högre än den som förutsattes böra uppnås genom 1934 års reglering, synas de jordbruksekonomiska synpunkter, som dominerat diskussionen i denna fråga, bli väl tillgodosedda även om potatisbrännerierna skulle få vidkännas en viss minskning av denna marginal.

I sitt förut omnämnda yttrande till spritutredningen (se Bil. C) har riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap framhållit den betydelse odlingen av fabrikspotatis för brännerier och stärkelsefabriker haft för folkförsörjningen under de båda världskrigen. Vid bristande tillgång på andra livsmedel utgjorde potatis den måhända viktigaste ersättningsprodukten. Genom förbud för bränneripotatisens normala användning hade man under krigen på ett enkelt sätt kunnat till huvudsaklig del tillgodose den då ökade konsumtionen av potatis. Utan tillgång till en fredsmässig bränneripotatisodling skulle det icke varit möjligt för försörjningsmyndigheterna att tillräckliga hastigt få fram en nödvändig ökning av potatisarealen.

Dessa beredskapssynpunkter böra enligt spritutredningens mening icke lämnas utan beaktande, även om deras betydelse ej får överskattas vid bedömande av deras inverkan på produktionen av bränneripotatis. Ur jordbruksekonomisk synpunkt är odlingen av potatis för stärkelsefabrikerna i huvudsak jämställd med odlingen av bränneripotatis. En rörande denna faktikation verkställd offentlig undersökning¹ har visat, att stora möjligheter för rationalisering föreligga såväl för produktionen som för odlingen. Dessutom tyder det nuvarande läget liksom även utvecklingen på ökat behov av stärkelse inom landet. En stor knapphet på varan har registrerats för de senaste åren, medförande en kännbar brist för förbrukningen inom hushåll och industriell rörelse. Säkerligen kunde därför en icke oväsentlig del av potatisproduktionen för bränneriändamål komma till användning för tillverkning av stärkelse. Visserligen bleve då tillgången på drank för kreatursutfodring i motsvarande mån minskad, dock sannolikt utan de katastrofala följder som befaras av bränneriernas intressenter. Men en dylik utveckling liksom över huvud sammanhanget mellan dessa båda användningsområden för fabrikspotatisen och dess inverkan på de berörda jordbruksbygdernas ekonomiska struktur är tills vidare i alltför ringa mån

¹ T. Wintzell, Stärkelse- och glykosutredning 1945—46, enligt Kungl. Maj:ts uppdrag den 13 jan 1945 verkställd åt 1942 års jordbruksakkunniga.

undersökt för att några mera vittgående slutsatser skulle kunna dragas. Frågan är i hög grad förtjänt av en ingående, förutsättningslös analys, vars verkställande emellertid näppeligen kunnat ankomma på spritutredningen. Med hänsyn till frågans stora betydelse vill spritutredningen föreslå, att en dylik utredning snarast kommer till utförande.

Hänsynen till beredskapskraven leder därför tills vidare till uppfattningen, att dessa för brännerihanteringens del skulle kunna på tillfredsställande sätt tillgodoses genom en anordning, där åt produktionen av potatissprit utmättes en bottengaranti, en kvantitet, som möjliggjorde potatisodlingens vidmakthållande i en rimlig omfattning. Var denna gräns skall sättas blir i sista hand självfallet en bedömningsfråga. Riksnämnden har för sin del föreslagit den kvantitet av 24 milj. liter 50 % eller 12 600 m³ 95 %, som i 1934 års proposition beräknats åtgå för all framställning av förtäringssprit. Spritutredningen finner skäl tala för en lägre siffra. Genomsnittet av spritcentralens årsinköp av potatissprit utgjorde såsom tidigare visats (sid. 38), under de båda femårsperioderna 1924/25—1928/29 och 1929/30—1933/34 resp. 11 139 och 10 974 m³ 95 %. Medeltalet för hela tioårsperioden 1924/25—1933/34 uppgick till 11 084 m³. Om därför den garanterade årsavsättningen av potatissprit bestämmes till 22 milj. liter 50 %, motsvarande 11 579 m³ 95 % eller omkring 5 % mer än nyssnämnda tioårsmedeltal, torde garantien ha avmätts på ett sätt, som synes fylla rimliga krav ur såväl beredskaps- som jordbruksekonomiska synpunkter, samtidigt som ett tillräckligt utrymme bereddes åt sulfitspriten försäljning som förtäringssprit. Marginalen mellan nuvarande totalkonsumtion och den del därav, som skulle garanteras åt potatisspriten, omsluter nämligen i själva verket drygt en fjärdedel av hela förbrukningen. I den mån denna marginal icke fyller av sulfitspriten, uppstår ökat utrymme för försäljning av potatissprit och möjliggöres en större produktion av sådan sprit än den som täckes av garantien. Skulle partihandlaren behöva av potatissprit något år understiga 22 milj. liter 50 %, en eventualitet, med vilken endast undantagsvis torde böra räknas, skall denna kvantitet likväl inköpas och disponeras på sätt partihandlaren finner lämpligast.

Riksnämnden har i sitt yttrande föreslagit, att spritcentralen för att ge potatisodlarna möjlighet att planlägga sina jordbruk, skulle för tillräckligt långa perioder, minst fem år, i förväg ange den mängd potatissprit, som bolaget beräknade årligen kunna inköpa, varvid denna kvantitet icke finge understiga bottengarantien. Spritutredningen finner det vanskligt att förordna ett inköpssystem som skulle binda köpare och säljare för en avsevärd följd av år vid vissa på förhand bestämda spritkvantiteter. Den hittills följda ordningen, där inköpens storlek fastställts år för år, torde knappast ha vållat några olägenheter och låter sig smidigare anpassas efter lägets växlingar. Genom bottengarantien beredes odlarna den möjlighet att planera på längre sikt, som kan anses erforderlig ur jordbruksekonomisk synpunkt. Något hinder bör emellertid ej möta att, om köpare och säljare enas därom, träffa avtal för mer än ett år i sänder rörande leveranser överstigande

minimikvantiteten. Dennas storlek liksom i övrigt regler rörande spritcentralens handhavande av denna sida av verksamheten böra intagas i nytt avtal med staten.

Spritutredningen vill således föreslå, att nuvarande regel om potatissprits monopol på avsättning av en mot förtäringssprits konsumtion svarande mängd sprit upphäves och att i princip fri konkurrens får råda mellan potatissprit och sulfitsprit, dock att potatisbrännerierna garanteras en årlig avsättning av 22 milj. liter 50 % potatisråsprit. Föreskrifter av sådan innebörd böra inflyta i nytt avtal mellan staten och spritcentralen. Skulle förhållandena för tillverkningen eller konsumtionen eller överhuvud förutsättningarna för brännerinäringens eller sprithanteringens bedrivande framdeles väsentligen ändras, bör hela ämnet upptagas till ny prövning och de jämkningar vidtagas, som omständigheterna betinga.

3.

Det är visserligen sant som tidigare sagts, att de olika spritsorterna under tiden före 1934 fingo fritt konkurrera om avsättningen på den svenska marknaden. Men det bör icke förglömmas, att sulfitspritindustrien alltsedan år 1925 åtnjutit ett om ock indirekt statligt stöd därigenom att motorspriten, som tillverkades av sulfitsprit, befriats från den skatt, som pålagts varan samtidigt med införande av skatt på bensin. När 1934 års avsättningsgaranti och blandningstvång beslöts, var en huvudsynpunkt intresset för landets försörjning med motorbränsle. I första rummet var det motorismens oavlätliga expansion och den därav följande oerhörda stegringen av importen av brännolja, främst bensin, som med sin starkt tyngande inverkan på handelsbalansen väckte bekymmer och som talade till förmån för ökande av tillgången på det enda inom landet tillverkade motorbränslet. Men även beredskapssynpunkten spelade in. Det framhölls att, så länge brännolja-behovet helt måste tillgodoses genom import, vid en avspärrning risk för oljebrist kunde uppkomma med allvarliga konsekvenser för försvarsväsende och näringar.

Läget vid det andra världskrigets utbrott skulle besanna dessa farhågor och de vittgående statliga åtgärder, som då vidtogos för stegring av sulfitspritproduktionen, syftade närmast till att bereda ökad tillgång på motorsprit för livsviktiga behov, främst för försvarets olika grenar.

I sitt till spritutredningen avgivna yttrande har riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap tagit ställning till behovet av fortsatta stödåtgärder från statsmakternas sida för trygghet ur beredskapssynpunkt av tillgången på sulfitsprit. Efter att ha beräknat att i nuvarande prisläge priset på motorsprit ställde sig omkring 27 öre per liter högre än på bensin, under det att kostnaderna för lagring av bensin i bombsäkra anläggningar (inkl. amortering och ränta) uppginge till endast omkring 1,5 öre per liter och år, framhålls att man således för samma årliga kostnad som uppehållandet i fredstid av en viss beredskapsproduktion av motorsprit medför kan lagra

en omkring 20 gånger så stor kvantitet bensin. (I båda fallen bortses då från den bindning av kapital, som blir en följd av investeringar i anläggningen resp. uppköp av bensin.) Dessutom påpekar nämnden, att de mängder sprit, som kunna stå till förfogande vid krig eller avspärrning, även med nuvarande tillverkningskapacitet äro relativt obetydliga vid jämförelse med de totala drivmedelsbehoven. Vidare förefinnes för den på produktionen av sulfitmassa baserade spritframställningen risken, att denna på grund av exporthinder för massan minskas just då den bäst behöves. Slutsatsen blir att motorspriten, även om dess tillverkning kan upprätthållas med betydande ekonomiska offer, dock icke kan komma att i större utsträckning ersätta importerade drivmedel. I en avspärrningssituation torde man i stället, liksom under det gångna kriget, framför allt vara hänvisad till gengasen såsom det huvudsakliga ersättningsbränslet med något tillskott av det bränsle, som kan härflyta från den inhemska skifferbensinproduktionen. Därför påfordras enligt nämndens mening icke några stödåtgärder för en beredskapsproduktion av sulfitsprit.

Om denna ståndpunkt accepteras — och nämnden synes enligt spritutredningens mening ha givit goda skäl för dess hållbarhet — reduceras problemet om sulfitsprittillverkningens fortsatta stödjande till frågan, huruvida en dylik åtgärd likväl måste tillgripas på grund av farhågor för att produktionen eljest skulle sjunka under den gräns, som sättes av efterfrågan för fyllande av fredstidens normala marknadsbehov av sulfitsprit. Det är här fråga om den sulfitsprit, som användes till hushålls- och vissa tekniska ändamål samt, ehuru i begränsad omfattning, till förtäring och till vissa motorer. Denna konsumtion har för år 1949 i den tidigare framställningen beräknats till 11 000 m³ för hushållssprit, 14 000 m³ för teknisk sprit (varav 2 000 m³ i beskattat skick), 2 000 m³ för förtäringssprit (mot svarande 12 å 13 % av totalkonsumtionen av sådan sprit) och 3 000 m³ för motorsprit, således totalt omkring 30 000 m³. I förhållande till den kvantitet av 67 000 m³, till vilken sulfitfabrikernas leveransförmåga beräknats, ter sig en avsättning av 30 000 m³ självfallet lätt att fylla. Under tiden fram till den 1 oktober 1950 äro leveranser av ungefär denna omfattning att påräkna från de nyanlagda fabriker, vilkas avtal med spritcentralen om en sammanlagd årlig leveranskvantitet, beräknad till 25 000 m³, utlöpa vid denna tid och som ha intresse av avtalens fullgörande med hänsyn till anläggningarnas slutamortering.

Ett i detta sammanhang uppkommet spørsmål, vilket även berörts i utredningens direktiv, är frågan huruvida avtalen med dessa nya fabriker eventuellt böra avvecklas genom frivillig överenskommelse med producenterna. Utan att gå närmare in på denna fråga skall här antecknas att den oamorterade resten av anläggningskapitalet per den 1 oktober 1948 beräknats till 6 milj. kronor. Skulle en avlösning förbindas med utgifter av denna storleksordning måste den avböjas av såväl praktiska som samhällsekonomiska skäl. Det kan i stället göras gällande, att det allmänna tack vare de ännu löpande avtalen med de nya fabrikena tillförsäkrats en tillgång till

sprit, som kan fylla angelägna behov. Utom vad som härom förut antytts måste hit räknas även det under de första åren efter 1948 möjligen uppkommande tvånget att med sulfitsprit tillgodose den konsumtion av förtäringssprit, som normalt förutsatts bli täckt av potatisbrännerierna, men som i en ogynnsam konjunktur för rikets skörd — i dess helhet eller för enbart potatis — kan försättas i ett bristläge, där underskottet måste täckas av annan sprit.

Den omständigheten att de nya fabrikerna under ett par år framåt kunna täcka största delen av den väntade normala förbrukningen av sulfitsprit komplicerar emellertid ytterligare problemet för övriga fabriker med deras till något mera än 40 000 m³ beräknade leveranskapacitet. Helt allmänt kan om de svårigheter för avsättningen, som här eventuellt möta, sägas att fabrikernas inhemska avnämare, spritcentralen, som förutsättes alltjämt komma att träffa leveransavtal med fabrikerna, synes böra tillförsäkra dem rätten att leverera all den sulfitsprit, som kan finna avsättning på den inhemska marknaden och som erbjudes till skäligt pris. Import och därmed eventuellt förbunden jämkning av tullskyddet bör således tillgripas först i det fall, att fabrikerna ej tillgodose dessa önskemål. Å andra sidan böra de, innan dessa krav fyllts, icke äga exportera av sin sprit. I ett beträngt avsättningsläge på hemmarknaden synes emellertid exporten kunna erbjuda en försäljningsreserv, vars betydelse ej bör underskattas, såsom de sista årens erfarenhet visat och som även belyses därav, att vid spritutredningens besök i Danmark av representanter för dess sprithandelsmonopol uttalades intresse för inköp av sulfitsprit från Sverige. Vidare vill det förefalla, som om fabrikernas egen förbrukning av sprit för kemisk-teknisk produktion skulle vara stadd i ökning, varav en följd bleve att de för marknaden direkt tillgängliga kvantiteterna minskades och därmed även spänningen mellan produktionens kapacitet och konsumtionens behov avtoge.

Vid den avvägning av olika för produktionen av sulfitsprit bestämmande faktorer, som av dessa och andra skäl kunna komma ifråga, torde problemet för industrien närmast komma att knytas till frågan om det pris, till vilket spriten kan säljas. I ett senare avsnitt går spritutredningen in på några till detta ämne hörande detaljfrågor, men vill redan här uttala uppfattningen, att prissättningen visserligen bör utgå från tillverkarnas självkostnader men icke bindas av på förhand fastlagda regler för olika kostnadselements absoluta storlek. Möjligheten att räkna med en för köparna gynnsam och således köpintresset stimulerande kalkyl har utan tvivel ökat genom kristidens avtal, som vid sitt utlöpande givit eller komma att ge fabrikerna kompensation för anläggningarnas amortering och förräntning.

Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap har visserligen ställt sig avvisande till tanken på att av beredskapsskäl ge sulfitspritindustrien fortsatt statligt stöd i någon form. Dylikt bör ej heller enligt spritutredningens mening ifrågakomma. Utredningen har emellertid för fullständighetens skull ansett det vara av betydelse att låta undersöka kostnaderna för bibehållan-

de av en nedlagd sulfitsprittfabrik i sådant skick, att den med kort varsel kunde återupptaga driften, ävensom alternativt merkostnaden om samtliga fabriker minskade produktionen till hälften av den nuvarande.

Undersökningen har på spritutredningens hemställdan verkställt av sakkunniga enligt AB Svensk sprits uppdrag. De ha anfört i huvudsak följande.

ALTERNATIV I — Hållandet av nedlagd fabrik i beredskap.

»Vi ha förutsatt, att en nedlagd fabrik skall hållas i sådant skick, att den kan sättas i gång med ungefär en månads varsel. Samtliga beräkningar avse en medelstor sulfitsprittfabrik, dvs. en fabrik med en normalkapacitet av 2 milj. liter 95 % sprit per år.

Engångskostnader.

Vi ha räknat med att fabriken ej skall hållas uppvärmd, men att vissa ömtåliga maskiner som motorer, regulatorer, instrument m. m. skola demonteras och förvaras i uppvärmd och torr lagerlokal. Vidare ha vi räknat med att fabriken måste noggrant rengöras samt att vissa maskiner måste insmörjas, att alla rörledningar skola tappas från vatten och lut etc. samt att en del byggnadstekniska skyddsanordningar måste vidtagas, exempelvis igensättning av öppningar, överbyggnader av fristående kar och maskiner etc.

Vid igångkörning på nytt skall fabriken givetvis i nämnda hänseenden åter sättas i driftsdugligt skick, motorer etc. få justeras, nya packningar insättas m. m.

Vid fabriken nedläggande ha vi uppskattat kostnaderna för arbeten av ovan nämnda natur till kronor 4 000
och vid fabriken igångsättande på nytt till » 5 000

Löpande underhållskostnader.

	per år
Lagring av mera ömtåliga maskiner etc.	kronor 1 000
Underhåll av byggnader	» 10 000
» » maskiner etc.	» 15 000
Försäkringar och skatter	» 5 000
Kraftberedskap	» 9 000
Räntor. Nuvärdet av byggnader har uppskattats till 600 000 kr. 4,5 % ränta	kronor 27 000
Nuvärdet av maskiner har uppskattats till 50 % av nyanskaffningsvärdet 1,2 milj kr. 4,5 % på 600 000	» 27 000
	» 54 000

Summa löpande kostnader per fabrik och år kronor 94 000»

ALTERNATIV II — Halv drift vid samtliga fabriker.

»Man får ett begrepp om kostnadernas storleksordning av den differentiering av spritpriset mellan fabriker av olika kapacitet, som tillämpats vid prissättningen till de nya fabrikena. Om det antas, att en fabrik med en normalkapacitet av 2 milj. liter 95 % sprit per år skall drivas för en produktion av hälften, dvs. 1 milj. liter per år, är det av intresse att notera, att enligt differentieringen nedannämnda högre tillverkningskostnader i kr. per 1 000 liter gälla vid en fabrik på 1 milj. liter i jämförelse med en dubbelt så stor fabrik.

Normalkapacitet	Arbetslöner	Repar. & underhåll	Administration	Försäkr. & skatter	Rörelseränta	Kontroll
2 milj. l. 95 %	27: 78	34: 04	15: 85	2: 85	1: 69	1: 13
1 » » 95 %	41: 95	46: 98	23: 93	3: 90	1: 89	2: 26

Detta innebär att enbart under ovannämnda poster tillverkningskostnaderna vid den mindre fabriken äro 3,7 öre per liter högre än vid den större fabriken. Nämnda differentiering utgår emellertid ifrån att den mindre fabriken är rationellt planerad och byggd just för en produktion av endast 1 milj. liter per år, liksom den större är planerad och byggd för 2 milj. liter. Skall å andra sidan en fabrik, byggd för 2 milj. liters produktion drivas till endast halv kapacitet, måste detta bliva avsevärt mindre ekonomiskt än att driva en fabrik just byggd för 1 milj. liter till full kapacitet, särskilt som man alltid måste räkna med att hålla den större fabriken i ett sådant skick, att den högre produktionen när som helst skall kunna effektueras. Ovannämnda 3,7 öre per liter högre tillverkningskostnad skulle därför icke bliva tillräckligt att täcka merkostnaderna vid en halvering av driften vid en fabrik av 2 milj. liters årskapacitet.

Vid sidan om de extra kostnaderna under ovannämnda rubriker tillkommer ersättning för lägre förräntning av anläggningen eller däri nedlagt kapital. Med samma utgångspunkter som vid räntebereäkningen för en helt nedlagd fabrik enligt ovan skulle den extra omkostnadsposten ökas med kr. 27 000 per år, eller utslaget på 1 milj. liter 2,7 öre per liter sprit. Redan efter denna beräkning skulle produktionskostnaden alltså öka med totalt 6,4 öre per liter, men som redan framhållits, kan icke denna siffra anses räcka vid halvering av driften.

Med hänsyn till vad som nämnts här ovan ha vi betraktat alternativet »halv drift vid samtliga fabriker» som så oekonomiskt att det över huvud taget icke torde kunna komma i fråga, och vi ha därför icke närmare gått in för att få fram en mera noggrann uppskattning av merkostnaden.»

I likhet med de sakkunniga anser spritutredningen att endast det första av de båda alternativen kan komma i fråga, men inskränker sig i övrigt till att överlämna den verkställda undersökningen att begagnas som material, därest spørsmålet om särskilda beredskapsåtgärder för sulfitspritindustrien skulle få förnyad aktualitet.

Sammanfattningsvis föreslår spritutredningen således i fråga om sulfitsprit, att någon garanti för inköp av viss årlig kvantitet icke vidare skall lämnas och att som en följd därav bestämmelserna om inblandningstvång skola upphävas från den dag då den nya ordningen genomföres. Partihandlaren skall däremot självfallet alltjämt vara bunden av sina avtal med de nya fabrikena och dessutom vid slutande av avtal om nya leveranser efter det den 1 juli 1948 prolongerade långtidsavtalets utlöpande tillförsäkra sulfitspritsfabrikena rätt att leverera all den sprit som kan finna avsättning på den inhemska marknaden och som erbjudes till skäligt pris. Föreskrifter härom böra inflyta i nytt avtal mellan staten och partihandlaren.

IV.

Prissättnings- och rationaliseringsfrågor.**a. Potatissprit.**

Prissättningen på sprit är sedan länge underkastad vissa restriktiva regler. Spritcentralen är genom sin av Kungl. Maj:t meddelade oktroj landets enda inköpare av råsprit. Kan frivillig överenskommelse om inköpspriset icke träffas mellan bolaget och sprittillverkarna skall enligt 24 § i brännvinstillverkningsförordningen, på hemställen av tillverkaren eller bolaget, ärendet hänskjutas till avgörande av en särskild prisnämnd, bestående av sju ledamöter av vilka tre, däribland ordföranden, årligen förordnas av Kungl. Maj:t och av de återstående två utses av vardera parten. Prissättningen skall, enligt föreskrift i avtalet mellan staten och spritcentralen, grundas på »framställningskostnaden i ett välskött och medelstort bränneri av det slag, som är i fråga, och olika pris må ej sättas på samma slag av sprit på grund av dess avsedda användning för olika ändamål». Vid beräkning av potatisspritspriset får någon handelsvinst icke tillgodoföras tillverkaren, medan enligt de under andra världskriget ingångna avtalen med producenterna av sulfitsprit dessa få komma i åtnjutande av handelsvinst med 2 öre per liter 100 % sprit samt sådan beräkning av kostnaderna att anläggningarna förutsättas vara slutamorterade vid avtalets utlöpande, d. v. s. för de äldre fabriken den 1 april 1947 och för de nya fabriken efter hand som de tioåriga avtalsperioderna utgå. Jäst- och melassspritspriset får ej överstiga sulfitspritspriset.

Vid de förhandlingar, som under årens lopp förekommit angående prissättningen på potatissprit, har från tillverkarens sida ofta framställts krav på att i kalkylen få inräkna något belopp i handelsvinst eller »riskpremie» såsom den i regel betecknats. Kravet har avvisats med åberopande av gällande föreskrifter, men köparen har även kunnat påvisa, att bränneriernas ekonomiska resultat i själva verket givit rum för en vinst, som icke avsetts vid prissättningen. I de räkenskapssammandrag för samtliga brännerier, som sedan tillverkningsåret 1934/35 sammanställas av lantbrukssällskapets driftsbyrås filial i hushållningssällskapets bokföringsbyrå i Kristianstad, förekommer från år 1936/37 en tablå med redovisning av »bränneridriftens ekonomiska resultat». Denna upptager på creditsidan även en post, benämnd »vinst». Huru denna tett sig under de år, för vilka dessa beräkningar publicerats, framgår av följande tablå.

Bränneridriftens vinst (kr. per 100 liter 50 %).

Tillverkningsår	Bränneriets storleksgrupp (liter 50 %)				Samtliga
	—140 000	140 000—210 000	210 000—285 000	285 000—	
1936/37	¹	0·11	1·03	1·59	0·74
1937/38	0·27	1·39	2·42	3·17	2·26
1938/39	0·05	1·41	1·55	1·94	1·45
1939/40	0·04	1·07	1·63	2·35	1·48
1940/41	0·29	1·78	2·15	2·87	2·05
1943/44	0·51	3·76	5·02	6·16	4·47

¹ Förlust kr. 1·79.

Det måste med ledning av dessa siffror konstateras, att denna rörelse givit sina utövare en vinst, som genomsnittligt i regel t. o. m. överstigit den, vilken medgivits sulfitspriftfabrikanterna. Till stor del sammanhänger väl detta därmed, att en kostnadskalkyl av denna art oftast bereder säljaren någon marginal, enär det vid dess uppgörande mera sällan är de gynnsammaste inköpskällornas pris eller de bästa tekniska driftsresultaten som fölla utslaget. Men den marginal, som här framträtt, är större än som borde vara skäligt även om hänsyn toges till dylika faktorer. Förekomsten av vinst för denna tillverkning står överhuvud icke i god överensstämmelse med den för hela vår rusdryckslagstiftning grundläggande principen, att denna hantering bör frikopplas från enskilt vinstintresse.

Spritutredningen, som icke ämnar föreslå någon ändring av formerna för prissättningen på av partihandlaren inköpt inhemsk råsprit, vill emellertid understryka önskvärdheten av att vid kalkylens uppgörande en ingående prövning ägnas varje post i syfte att förebygga, att det fastställda priset i andra än undantagsfall och då såsom ersättning för särskilda driftsförbättringar lämnar producenten högre ersättning än vid prisberäkningen avsetts. För potatisråspriten, som enligt spritutredningens förslag i fortsättningen skulle ha att påräkna en viss konkurrens från den i tillverkningen vida billigare sulfitspriten, bör det vara ett särskilt intresse att kunna säljas till så förmånligt pris som möjligt. Då potatisbränningens väsentliga betydelse förutsattes bestå i dess möjliggörande av potatisodling och drankförsörjning, som eljest ej skulle komma till stånd, ligger häri den främsta värdeskapande insatsen för näringens utövare.

b. Potatisbränneriernas rationalisering.

1.

Till åstadkommande av en möjligast förmånlig prisbildning på potatisbrännvin böra medverka de åtgärder, som tillverkarna och deras organisation kunna vidtaga på rationaliseringens område.

I sitt betänkande gingo 1933 års motorbränslesakkunniga även in på frå-

gan om rationalisering av potatisbränneriernas drift. Vidtagna undersökningar hade enligt de sakkunnigas mening bestyrkt, att brännerierna i stor utsträckning voro hållna i ett otillfredsställande skick och att tillverkningen i många fall bedrevs under förhållanden, som utvisade teknisk efterblivenhet. De sakkunniga underströko därför behovet av en kraftig förbättring i dessa hänseenden och framhöll i samband därmed angelägenheten av att för ernående av förbättrad ekonomisk drift en koncentration av brännerihanteringen komme till stånd. Den avsevärda förbättring av villkoren för potatisspritens avsättning, som de sakkunniga föreslogo, borde stimulera intresset för införande av modern apparatur och rationellare drift överhuvud. Det kunde förväntas, att Sveriges bränneriidkareförening bland sina medlemmar verkade för dessa syften samt även för en sammanslagning av brännerier, som voro belägna på ringa avstånd från varandra och hämtade sin potatis från samma närbelägna tillförselområden.

I 1934 års proposition anslöt sig departementschefen till dessa uttalanden och underströk vidare önskvärdheten av att de fördelar, som genom den nya ordningen bereddes brännerierna, skulle komma potatisodlarna i gemen till godo och icke i alltför hög grad förbehölles bränneriernas delägare. Åt ett statligt organ, statens potatismjölsnämnd, skulle anförtros uppgiften att i angivna syfte övervaka avsättningen av fabrikspotatis till brännerierna.

Potatismjölsnämnden anmälde år 1937 för finansministern, att förhållandet mellan potatisodlingen och brännerihanteringen icke kunde anses tillfredsställande ordnat i fråga om fördelningen mellan brännerierna av den tillverkade totalkvantiteten sprit. Denna fördelning reglerades nämligen av ett kvotsystem, som baserade sig på medeltillverkningen åren 1904/05—1906/07 och vore självfallet numera varken rättvis eller ändamålsenlig. Nämnden hemställde därför, att en undersökning verkställdes rörande storleken av den spritproduktion som borde ankomma på varje potatisbränneri.

Denna undersökning anförtroddes av finansministern åt en kommitté, där bl. a. bränneriidkareföreningens ordförande var medlem. Kommittén, som avgav sitt betänkande i början av år 1938, utarbetade ett nytt kvotsystem, enligt vilket åtskilliga bränneriers tilldelning väsentligt ökades, och framhöll, att denna ändring icke borde föranleda enbart intressenterna i dessa brännerier att där få bränna större mängder egen potatis utan att fördelarna av den vidgade tillverkningen borde komma även utomstående odlare till del.

Men betänkandet har intresse även ur den synpunkten, att det behandlade också rationaliseringsproblemet. Under hänvisning till de uttalanden härom, som gjordes av motorbränslesakkunniga och i 1934 års proposition, konstaterades att de förväntningar, som knutits till att bränneriindustrien »av egen kraft» skulle förbättra sin drift, endast delvis gått i uppfyllelse. Visserligen hade antalet brännerier, utrustade med kolonnapparat i stället för bäckenapparat för spritens avdestillering, från år 1933 till kampanjen 1937/38 ökats från 25 till 43 (av sammanlagt 102 brännerier) och antalet av dem som försetts med slutna i stället för öppna jäskar stigit från ett fåtal till 25. Dessutom hade genom bränneriidkareföreningens försorg för

alla brännerier införts ekonomisk driftskontroll enligt ett enhetligt bokföringssystem, varjämte för sprittillverkningens rätta bedrivande en konsulent- och undervisningsverksamhet igångsatts. Emellertid konstaterades samtidigt, »att mycket ännu återstode ifråga om förbättring av teknisk utrustning och drift, innan denna av statsmakterna skyddade hantering i sin helhet kunde anses uppfylla de fordringar, som med nutida utveckling borde ställas på en välskött bränneridrift». När det gällde den koncentration av bränneriindustrien genom sammanslagning av brännerier, som av driftseconomiska skäl ansetts eftersträvansvärd, hade förväntningarna icke alls infriats. Bränneriidkareföreningens räkenskapsammandrag för brännerierna bestyrkte det relativt oekonomiska resultatet av den i liten skala bedrivna tillverkningen. I stor utsträckning låge brännerierna i varandras omedelbara närhet, varigenom en centralisering underlättades. Enbart inom ett cirkelformigt område kring Kristianstad med en radie av endast 20 km funnes ej mindre än 40 potatisbrännerier, dvs. nära $\frac{2}{5}$ av samtliga sådana fabriker i hela riket. En dylik placering kunde under inga förhållanden motiveras med att varken potatisen eller dranken tålde längre transporter. En viss centralisering borde därför vara möjlig och en sådan utveckling »måste» enligt kommitténs mening inträda »inom en ej alltför avlägsen framtid» och tillades, att »i betraktande av de garantier, som staten iklätt sig för potatisspritsens avsättning, lära statsmakterna icke kunna underlåta att inskrida, därest denna fråga allt framgent skulle lämnas obeaktad av bränneriindustrien».

Bränneriidkareföreningen meddelade med anledning av dessa synpunkter, som av kommittén framfördes till föreningen, att den jämväl i fortsättningen ämnade tillse, att den påbörjade rationaliseringen och förbättringen av brännerierna i största möjliga omfattning fullföljdes. »På grund av denna industris karaktär av binäring till jordbruket måste emellertid varje centraliseringsåtgärd bli föremål för noggrant överbäggande», men föreningen »ställde sig givetvis ej avvisande till sådana åtgärder, som vore försvarliga eller eljest kunde vidtagas utan nämnvärd olägenhet ur jordbrukssynpunkt.»

2.

Om rationaliseringsarbetets fortgång sedan denna tid har bränneriidkareföreningen meddelat spritutredningen en redogörelse, ur vilken här följande uppgifter må anföras.

Antalet brännerier med kolonnapparat har ökats till 66 och med slutna jäskar till 69, så att numera i runt tal två tredjedelar av brännerierna äro försedda med dylik utrustning. Ej mindre än 21 brännerier sakna dock fortfarande både kolonnapparat och slutna jäskar. Huru förhållandena te sig i olika län framgår av nedanstående siffror, som visa att läget är relativt sämst i Blekinge och Skaraborgs län.

	Antal brännerier	Kolonnapparat		Slutna jäskar	
		finnes	saknas	finnes	saknas
Kristianstads län	65	45	20	49	16
Malmöhus län	16	13	3	13	3
Blekinge län	8	3	5	3	5
Skaraborgs län	6	3	3	1	5
Östergötlands län	2	1	1	1	1
Kalmar län	1	1	0	1	0
Kronobergs län	1	0	1	1	0
Summa	99	66	33	69	30

Två brännerier ha nedlagts och preliminär överenskommelse om nedläggande av ett tredje har träffats, varvid bränneriernas tillverkningsrätt antingen överförs till visst eller vissa andra eller fördelats bland samtliga övriga brännerier. I övrigt hade förutsättningarna för en centralisering ökat under de senaste åren på grund av jordbrukets tekniska rationalisering, som medgivit en allmän användning av traktortåg vid landsvägstransporter. I stort sett hade dock drankfrågans betydelse för jordbruket på de egentliga sandjordarna medfört att decentraliserad spritfabrikation, där samtliga potatisleverantörer kunde komma i åtnjutande av dranken, föredragits framför starkt centraliserad drift. Trots detta vore det dock ofrånkomligt att en sammanslagning av vissa närbelägna brännerier, särskilt i Kristianstads-trakten borde kunna ske utan nämvärd olägenhet för jordbruket. På uppdrag av bränneriidkareföreningen hade dess konsulent i samarbete med ett par andra sakkunniga verkställt en utredning om hur denna koncentration lämpligen borde ske.

Förslaget utgår från att den partiella centraliseringen skulle kunna genomföras utan större kapitalinvestering i byggnader och maskiner och så att de sammanslagna bränneriernas verksamhet skall kunna fortgå i den lämpligaste av de befintliga brännerifastigheterna. Läget på material- och byggnadsmarknaden hade tvingat till uppskov med förslagets realiserande men i stort sett ter det sig på följande sätt för de brännerier som omfattas av undersökningen (se tablån nästa sida).

Koncentrationen skulle således omfatta en tredjedel av brännerierna, men endast undantagsvis avse en fusion av mer än två brännerier. Sammanlagt skulle antalet brännerier minskas med 18 och således därefter utgöra 81. Flertalet av de till fusionering föreslagna brännerierna utgöres av sådana, där i varje fall ettdera saknar modern utrustning, men fall förekomma även där den fortsatta driften tänkts förlagd till dylikt bränneri.

Rörande rationaliseringsarbetet i övrigt har bränneriidkareföreningen meddelat, att dess tekniske konsulent i årliga berättelser redogör för iakttagelserna vid inspektionsbesöken och att av dessa framgått att den tekniska utrustningen samt skötseln vid många fabriker fortfarande är mindre god. Konsulenten har emellertid varit i tillfälle att lämna förtäpande anvisningar på förbättrade fabrikations- och arbetsmetoder och har sammanfattat dessa

Antal bränneriföreningar (gårdsbrännerier) som sammanslås	Total tillverkningskvot ¹ vid det bränneri som fortsätter verksamheten 1 000 lit 50 %	Antal bränneriföreningar (gårdsbrännerier) som sammanslås	Total tillverkningskvot ¹ vid det bränneri som fortsätter verksamheten 1 000 lit 50 %
<i>Kristianstads län</i>		<i>Blekinge län</i>	
2	648	2	427
2	587	2	538
3 ²	796	<i>Malmöhus län</i>	
3	755	2	470
2	326	<i>Skaraborgs län</i>	
3	730	2	466
2	580	2	302
2	441	<i>Östergötlands län</i>	
2	590	2	382
S:a 21	5 453	S:a 12	2 585
		Totalt 33	Totalt 8 038

¹ Vid en tillverkning vid samtliga brännerier av 26 milj. lit. 50 %.

² Alternativt en annan lösning.

i en år 1946 utarbetad, tryckt broschyr. En omfattande försöksverksamhet har bedrivits vid Fjälkinge bränneri, dit även föreningens brännmästarskola förlagts. Olika försök i laboratorieskala rörande nya tillverkningsmetoder samt torkning av drank ha likaledes pågått under senare år. Föreningen har vidare årligen ekonomiskt understött det av Kristianstads läns hushållningssällskap bedrivna försöksarbetet med olika fabrikspotatissorter i syfte att få fram en billigare råvara. Under sista året ha slutligen företagits experiment med automatiska potatissupptagare.

3.

Rationalisering av driften har främst betydelse för den framställda produktens prissänkning. Förbättringarna i brännerierna och deras organisation leda till högre spritutbyte, lägre fasta kostnader, besparing i arbetskraft o. s. v. och medföra således i olika led kostnadsminskningar som möjliggöra prissänkning. Bränneriidkareföreningens nu åberopade utredningar visa, att under senare år visserligen mycket åtgjorts för att åtminstone genomsnittligt sett höja bränneriernas tekniska standard från det i många fall högst bristfälliga läge, i vilket den befann sig ännu vid 1930-talets mitt. Men uppgifterna tyda också på, att ännu åtskilligt återstår innan en nivå nåtts som tillfredsställer skäliga krav på utrustning och organisation hos en industri, som länge åtnjutit och enligt spritutredningens förslag förutsättes alltjämt komma att åtnjuta statsmakternas stöd för sin produktion. Såsom det viktigaste syftet för näringens åtgärder i detta avseende framstår för närvarande en ändamålsenlig koncentration av den på allt för många och för små enheter splittrade tillverkningen. Det ovan refererade förslaget i sådan riktning, som utarbetats av bränneriernas organisation, kan endast

betecknas som en första etapp på denna väg, vid vars genomförande måste tillses, att i varje särskilt fall de tekniskt efterblivna fabrikerne nedläggas och deras rörelse överflyttas till brännerier med i olika hänseenden modern utrustning. Men centraliseringen kan säkerligen med fördel ytterligare väsentligt skäras och den underlättas av de numera förefintliga möjligheterna att genom användande av förbättrad transportmateriel utvidga det område kring bränneriet, inom vilket det blir ekonomiskt hållbart att frakta potatis och drank samt övriga förnödenheter. Hur stora fördelar en rationell centralisering kan medföra belyses av den undersökning i denna fråga, som verkställdes av en av 1933 års motorbränslesakkunniga anlitad expert. Dennes utredning visade bl. a. att, om antalet brännerier reducerades till omkring en tredjedel och de övriga inlöstes med i genomsnitt 100 000 kr. per bränneri, tillverkningspriset med inräkning av inlösningsbeloppets förräntning komme att understiga det dåvarande priset av 29 öre per liter 50 % med 6 öre.

Den stora betydelse för brännerinäringens rationalisering, som dessa frågor ha, är således uppenbar. Ett genomförande av de åtgärder deras lösning betingar är emellertid sannolikt förenat med svårigheter av olika slag, vilka måhända ej kunna övervinnas utan statlig medverkan. Spritutredningen vill för sin del förorda, att ett dylikt ingripande sker och att således hela detta problem om rationalisering i antydd riktning av potatisspitens produktion underkastas en ingående offentlig undersökning, lämpligen i samband med den tidigare (s. 40) föreslagna utredningen om fabrikspotatisens användningsområden. Det nuvarande läget, som medfört bränneridriftens stillastående under ännu någon tid, synes vara väl lämpat för en sådan utredning.

Därvid bör även iakttagas att under år, då driften av försörjningspolitiska skäl eller på grund av försämrat skördeutbyte icke får normal omfattning, antalet igångsatta brännerier nedskäres, så att driften vid de övriga för varje fabrik når upp till en ur ekonomiska synpunkter rimlig kvantitet. Det system, som åtminstone tidigare merendels tillämpats, att även en relativt ringa total produktionsmängd slagits ut på alla brännerier, måste nämligen på grund av sin prisfördyrande effekt betraktas såsom i hög grad irrationellt och bör därför undvikas.

Vidare bör i detta sammanhang upptagas även frågan om förbättrade anordningar på potatisodlingens område för att förbilliga fabrikspotatisen. Här förtjänar uppmärksammas, att skördeutbytet av potatis enligt Wintzells tidigare åberopade utredning (s. 39) är genomsnittligt sämre i vårt land än i nästan alla andra europeiska länder. Ett ökat, systematiskt arbete synes böra ägnas åt försöken att få tillgång till för brännerierna lämpliga, stärkerika potatissorter, motståndskraftiga mot växtsjukdomar, ävensom åt studiet av frågan om de mekaniska hjälpmedel av olika slag, som kunna underlätta odlingsarbetet. Slutligen anmäler sig här även spørsmålet om tillverkning och distribution av drank i torkad eller koncentrerad form, där danska erfarenheter säkerligen kunna vara av nytta.

c. Sulfitsprit.

1.

Frågan om sulfitspritsens prissättning koncentrerar sig i första hand kring spörsmålet, huruvida den i nuvarande avtal förekommande amorteringskvoten samt ersättningen för handelsvinst skola kvarstå. Drivmedelsutredningen samt verkställde vissa beräkningar rörande motorspritsens framtida kostnad, kalkylerade med bortfallande utgifter för amortering, men upptog i stället ett belopp av 2 öre per liter 95 % sprit, som skulle motsvara »ungefär 4 % av anläggningarnas förkrigsvärde» och användas »för framtida nyanskaffningar och avsättning till förnyelsefond». Vinstbeloppet, 2 öre per liter 100 %, bibehölls i utredningens kalkyler. AB Svensk sprit, som i samband med förhandlingarna om prolongation från den 1 april 1947 till och med den 30 juni 1948 av långtidsavtalet berört även dessa frågor, har framhållit, dels att ett belopp av omkring 1,2 milj. kronor vid avtalets utlöpande skulle ha kvarstått som oamorterat och dels att under amorteringstiden betydande nyinvesteringar till icke närmare angiven summa verkstälts, vilka icke hänförts till den i kalkylerna upptagna posten reparationer och underhåll.

Denna sistnämnda post har i den ursprungliga kalkylen i långtidsavtalet beräknats till 2,4 öre per liter 95 %, men har sedermera höjts i förhållande till stegrade löne- och materialkostnader, så att den de sista åren uppgått till omkring 3 öre per liter 95 %. En fabrik med den för de äldre företagen antagna medeltillverkningen av 2 000 000 liter per år har således för reparationer och underhåll gottgjorts med i genomsnitt minst 2,7 öre per liter eller 54 000 kronor per år. För hela den sjuåriga avtalstiden representerar detta ett kapital av omkring 380 000 kronor eller i det närmaste 60 % av det belopp av 650 000 kronor, till vilket anläggningens värde upptagits i kalkylen. Det är högst sannolikt att, även om hänsyn tages till penningvärdets försämring, denna mycket betydande gottgörelse för reparations- och underhållskostnader beräknats i överkant och att den i varje fall rymmer en reserv tillräckligt stor för att täcka de nya investeringar, som berörts av Svensk sprit. För sin del finner spritutredningen det i viss mån befogat att, såsom drivmedelsutredningen föreslagit, i den nya kalkylen efter amorteringskvotens bortfallande inräkna något belopp för anläggningens förnyelse men dess storlek måste avvägas mot vad som medges för reparations- och underhållskostnader, så att summan av dessa poster fastställs till rimligt mått.

Vad åter angår fortsatt upptagande av viss handelsvinst i priset för sulfitsprit, som infördes först i andra världskrigets avtal, så torde icke någon erinran däremot böra möta för den sprit, som användes för hushålls- och tekniska ändamål eller som motorsprit. Något särskilt skäl föreligger knappast att förmena sulfitspritindustrien möjligheten att bedriva sin tillverk-

ning med ur kommersiell synpunkt samma förutsättningar som annan industriell produktion och således medgiva en skälig handelsvinst. Däremot bör från denna förmån undantagas framställningen av den för förtäringssändamål försålda sulfitspriten och skälet härtill är detsamma som föranlett förslaget om fortsatt eliminering av handelsvinst från kalkylen för potatissprit. Sulfitspritindustriens intresse av att upprätthålla konkurrensen om förtäringsspriten torde vara så stort, att det motväger en lägre vinstchans för produktionen av denna sprit.

Fastställandet av storleken av de konstnadsposter för fabrikernas förnyelse eller deras reparation och underhåll samt av de pristillägg för handelsvinst som skola ingå i de nya kalkylerna liksom överhuvud en ingående omprövning av dessa kalkyler i deras helhet förutsättes bli en uppgift för förhandling mellan säljare och köpare, eventuellt inför den statliga prisenämnden. I den mån Kungl. Maj:t finner spritutredningens förslag till vissa principiella riktlinjer för grundvalen till denna prissättning kunna godkännas, böra de liksom hittills få formen av direktiv för det köpande organet, spritcentralen.

2.

De anvisningar rörande partihandelns prissättning vid försäljning av sina varor, som innehölls i 1934 års proposition, ha tidigare återgivits. Därav framgår bl. a. att spritcentralen skall sätta samma pris för en och samma slags vara, avsedd för samma användningsområde, oberoende av huruvida den framställts av en dyrare eller billigare sprit eller måhända av en blandning av bådadera, i vilket fall den genomsnittliga framställningskostnaden skulle bli avgörande.

Spritutredningen finner dessa regler allttjämt böra tillämpas när fråga är om försäljning av skattefri sprit, där något konkurrensläge mellan den dyrare potatisspriten och den billigare sulfitspriten icke torde ifrågakomma. Däremot skulle detta bli fallet för förtäringsspriten, och av denna anledning synes prissättningen för den sprit böra avspegla prisdifferensen mellan de båda råvarorna, vilken således förutsättes skola »slå igenom» i konsumentpriset. Det har tidigade antytts, att en dylik beräkningsmetod visserligen ej kan ge ett mera påtagligt utslag på grund av reglerna för den salubjudna varans beskattning, men det är likväl mera tillfredsställande att använda denna riktigare kalkyl.

d. Motorspritsens beskattning.

Bland de frågor, vilka enligt direktiven skola upptagas till prövning av spritutredningen, befinner sig även spørsmålet om motorspritsens beskattning.

När motorfordonstrafiken vid 1924 års riksdag för att skaffa medel till vägväsendet underkastades ökad beskattning ingick i denna även skatt på

bensin. I propositionen till riksdagen hade föreslagits skattefrihet för motorsprit under uttalande av, att även om denna differentiering i beskattningen av bensin och motorsprit knappast kunde förväntas medföra något verkligt uppsving för sulfitspritindustrien, så hade dock därigenom statsmakternas intresse för sulfitspritfrågan ytterligare betonats. Riksdagen intog emellertid formellt en annan ståndpunkt. Den ansåg att beskattningen borde omfatta både bensin och motorsprit, med 5 öre per liter i vardera fallet, men att skatten på motorsprit icke skulle utgå under en tid av fem år (till den 1 juli 1929) för att stödja framställningen av inhemskt motorbränsle för så lång tid som ansågs erforderligt för dess inarbetande i marknaden. År 1927 höjdes skattesatsen till 6 öre utan ändring av skattebefrielsen för motorsprit. Då fristen för denna år 1929 utgick, förnyades uppskovet med skattefriheten till den 1 juli 1933, men därefter och till den 1 juli 1934 skulle skatten på motorsprit övergångsvis utgå med 3 öre per liter. När 1933 års utredning om hela spritmarknadsproblemet (motorbränslesakkunniga) senare igångsattes, beslöts emellertid i avvaktan på dess slutförande fortsatt skattefrihet för motorsprit till den 1 juli 1934. Bensinskatten utgick då sedan 1932 med 10 öre per liter.

Sulfitspritindustrien hävdade alltsedan tillkomsten av bestämmelserna om motorsprits beskattning uppfattningen, att den borde definitivt avskrivs för att undanröja det osäkerhetstillstånd, som ansågs hindra produktionens utveckling. I en framställning år 1932 av AB Svensk sprit till Kungl. Maj:t betonades denna synpunkt mycket energiskt och framhölls, att industrien endast begärde skattehotets avlägsnande och att den »lik-som hittills i konkurrens med övriga sprittillverkare finge rättighet att försälja sin sprittillverkning till motor-, tekniska och reningsändamål». Någon subvention till industrien från motorägarnas sida genom inblandningstvång ifrågasattes icke. Motorbränslesakkunniga ansågo systemet med temporär befrielse från skatt icke utgöra någon rationell lösning av frågan om stödåtgärder för främjande av motorsprits användning. Då skattesatsens storlek i första hand var avpassad med hänsyn till vägväsendets behov av medel, kunde skatten icke samtidigt med fördel tjäna ett så olikartat ändamål som att utgöra ett lämpligt skydd för motorsprits avsättning i konkurrens med bensinen. Stödet åt industrien borde frigöras från beskattningen av motorsprit och utbytas mot inblandningstvång.

Sedan denna tvångsavsättning av motorsprit beslutats av 1934 års riksdag, förlorade motorsprits skattefrihet sin betydelse som subventionsåtgärd åt industrien men kom i stället att beröra motortrafikens intressen. Av hänsyn till att en skatt på den tvångsvis i bensinen inblandade motorspriten skulle innebära en alltför kännbar belastning av motorismen, beslöts år 1934 fortsatt uppskov under tre år med skattens ikraftträdande. Befrielsen förlängdes år 1937 av enahanda skäl på ytterligare tre år till 1940, då den med hänsyn till ovissheten om den blivande prisutvecklingen för bensin i förhållande till motorsprit prolongerades för endast ett år. Då frågan återkom år 1941, motiverades det upprepade förslaget om ett års uppskov

med delvis andra skäl. Trots ökad produktion kunde motorsprit under dåvarande förhållanden icke tillhandahållas enskilda förbrukare i sådan omfattning att dess konsumtion kunde tjäna som underlag för beskattning. Frågan saknade därför aktualitet men på grund av det osäkra allmänna läget ansågs det alltjämt lämpligt att begränsa uppskovet till ett år. Samma motiv framfördes och samma beslut fattades därefter vid riksdagarna åren 1942—1945. När frågan återkom år 1946, uttalades i propositionen, att det i och för sig vore önskvärt att ett mera definitivt beslut i ämnet fattades. Emellertid borde, sedan kriget upphört, hela frågan om den inhemska produktionen av sulfitsprit och om spritens fördelning på olika konsumtionsområden upptagas till omprövning. Med hänsyn härtill föreslogs ånyo och beslöts av riksdagen ett års uppskov till den 1 juli 1947. Vid riksdagen 1947 förlängdes slutligen skattebefrielsen på ytterligare ett år till den 1 juli 1948 i avvaktan på resultatet av 1946 års spritutrednings arbete.

Då skatten på motorsprit år 1924 beslöts, utgjorde den ett led i den beskattning, som avsåg att låta motorfordonstrafiken gälda den kostnad denna trafik orsakade vägväsendet. Det uppskov med denna skatts ikraftträdande, som allt sedan dess gällt, har varit betingat av särskilda, för det ursprungliga syftet främmande omständigheter. Under första tiden var skälet önskemålet att genom denna stödåtgärd främja sulfitindustriens tillverkning av motorsprit, och därefter medgavs det fortsatta uppskovet för att förbilliga lättbentyleu, dvs. det motordrivmedel, som bestod av en blandning av bensin och motorsprit och som eljest skulle ha betingat ett pris, vilket ansågs belasta motorismen för hårt.

Då spritutredningen icke förutsätter fortsatta tvångsåtgärder för motorspitens inblandning i bensin och ej heller eljest anser sig kunna förorda statligt stöd åt produktionen av sulfitsprit, synas goda skäl föreligga för en undantagslös tillämpning av den princip, som legat till grund för beskattningen av såväl bensin som motorsprit och brännolja eller att låta samtliga dessa drivmedel bidra till motortrafikens andel av vägväsendets kostnader. Enligt beslut av 1945 års riksdag bestämdes den särskilda skatten på bensin till 18 öre, på brännolja för bildrift till 14 och för motorsprit till 6 öre, allt per liter.

Den hittillsvarande skattefriheten för motorsprit bör enligt spritutredningens mening i anslutning till vad ovan sagts från och med den 1 juli 1948 upphävas. I fråga om skattesatsens storlek har utredningen icke ansett sig böra framlägga något förslag, då spörsmålet härom är beroende av vilken storlek bensinskatten kommer att få genom beslut vid 1948 års riksdag.

V.

Partihandelns handhavande.

1.

Spritutredningens förslag, som i viss mån återför läget för de olika sprit-sorternas avsättning till vad det var före 1934, aktualiserar även frågan om den lämpliga försäljningsorganisationen. Om denna behålles i sin nuvarande utformning, kvarstår för spritproducenterna deras enligt lagstiftningen obeskurta rätt till export, medan den ende köparen av den för inhemsk försäljning avsedda varan förblir spritcentralen. Inför det ändrade läge, i vilket sulfitspritfabrikanterna skulle komma enligt spritutredningens förslag, har det gjorts gällande, att det för dem skulle vara fördelaktigt, om de själva finge i viss utsträckning taga hand om sin försäljning till de slutliga avnämarna. Det kunde då genom gynnsammare priser till större förbrukare eller överhuvud genom direkt kontakt med köparna och smidigare anpassning till marknaden vinna ökade möjligheter till avsättning av produktionsöverskottet. Ett biträdande av denna uppfattning skulle innebära en omläggning av den nuvarande ordningen för försäljning av skattefri sprit. En kort återblick på denna tillkomst kan därför vara motiverad.

1910 års riksdag begärde åtgärder för ökad kontroll över försäljningen av denaturerad sprit på grund av att denna vara alltmer börjat användas som berusningsmedel. Frågan utreddes av nykterhetskommittén, som år 1916 föreslog införande av statsmonopol på handeln med den sprit, vilken ej var avsedd för förtäring. Även kontrollstyrelsen förordade statsmonopol, ehuru med en annan organisation än nykterhetskommittén tänkt sig. Vid 1918 års riksdag framlades proposition byggd på kontrollstyrelsens förslag, men bevillningsutskottet fann ej tillräckliga skäl föreligga för statsmonopol utan ansåg, att samma syfte kunde nås genom att ställa partihandeln under noggrann tillsyn. Rätt till sådan handel med skattefri sprit skulle av Kungl. Maj:t tillerkännas ett eller flera, dock endast ett mindre antal bolag, i vars styrelse Kungl. Maj:t skulle utse ordföranden. Detaljhandeln skulle överlämnas åt av kontrollstyrelsen antagna försäljare. Utskottets mening godkändes av riksdagen och den nya förordningen om handeln med skattefri sprit utfärdades 1918.

Sjutton bolag anmälde sig som sökande till den nya partihandelsrätten och bland dessa bolag befunno sig utom spritcentralen ett par företag, som representerade producent- eller konsumentintressen. Kontrollstyrelsen av-

styrkte bestämt ansökningarna från de sistnämnda bolagen samt ansåg att endast ett företag borde få partihandelsrätten och förordade spritcentralen som dess innehavare. Kungl. Maj:t följde kontrollstyrelsen och gav ensamrätten till spritcentralen för åren 1919—23. Tillståndet skulle emellertid utövas av ett för ändamålet bildat dotterbolag, AB Skattefri sprit. Styrelsen bestod av fem ledamöter, av vilka Kungl. Maj:t utsåg ordföranden, Svenska cellulosaföreningen en ledamot och bolagsstämman, dvs. spritcentralen, tre ledamöter. För prissättningens verkställande tillsattes en särskild nämnd, där Kungl. Maj:t utsåg ordföranden och Svenska cellulosaföreningens styrelse, Skattefri sprit samt handelskamrarna i Stockholm och Göteborg vardera en representant (de båda senare skulle företräda konsumentintressena). Kontrollen av detaljhandeln förlades av kontrollstyrelsen i huvudsak hos systembolagen.

Enligt 1918 års förordning gällde för handeln med motorsprit samma bestämmelser som för annan denaturerad sprit. För att möjliggöra en ökad avsättning av motorsprit ändrades förordningen år 1924 så att tillverkare eller av honom eller hans ombud antagen återförsäljare erhöll rätt att driva handel med motorsprit såväl i parti som detalj. Kontrollstyrelsen skulle dock äga rätt utfärda de särskilda föreskrifter som kunde finnas erforderliga för tillsynen över denna handel. Enligt 1924 års proposition ansågs ändringen ha möjliggjorts av att denatureringen nått en sådan effektivitet att en i huvudsak fri försäljning borde kunna medges.

Vid oktoberperiodens utgång 1923 försålde spritcentralen sina aktier i Skattefri sprit till AB Svensk sprit, men behöll en plats i styrelsen. 1934 års reglering innebar bl. a. att Skattefri sprit upphörde och att partihandeln med skattefri sprit övertogs av spritcentralen, denna gång i egen regi och med övertagande jämväl av den av Svensk sprit (Skattefri sprits moderbolag) handhavda partihandeln med motorsprit.

Överflyttningen och koncentrationen hos spritcentralen av all partihandel med sprit hade föreslagits av motorbränslesakkunniga och vann i propositionen finansministerns anslutning. Gentemot den kritik tanken väckt i en del remissyttranden anförde departementschefen, att de sakkunniga enligt hans mening haft goda skäl för sitt förslag och att den i propositionen framlagda planen knappast kunde genomföras på ett rationellt sätt om icke hela partihandeln med sprit koncentrerades till ett organ. Då skilda spritsorter tänktes för avsättning såsom vanlig skattefri sprit och motorsprit, vore det tydligen uteslutet att partihandeln skulle överlåtas till ett bolag, där beslutanderätten tillkomme sulfitspritindustrien. Därest en särskild partihandlare skulle finnas för denna försäljning bleve det nödvändigt att ge staten huvudinflytandet i bolaget. Några fördelar syntes emellertid knappast vara förenade med att ha ett sådant bolag vid sidan av det av staten kontrollerade partihandelsbolaget enligt rusdrycksförordningen (spritcentralen). Tvärtom syntes stora fördelar vara förenade med att ha ett gemensamt partihandelsbolag för all sprithandel. Härigenom möjliggjordes, att enhetliga grunder för prissättningen kunde tillämpas vid inköp av all sprit,

så att priset för samma slags vara icke bestämdes olika efter den avsedda användningen för olika ändamål. Förfogandet över den inköpta spriten skulle därefter uteslutande bero på spritcentralen, som skulle ha möjlighet att under vissa förutsättningar disponera vilken som helst av de förefintliga spritsorterna till vilket som helst av de förevarande fyra avsättningsområdena: för förtäring ändamål, såsom skattelagd eller skattefri teknisk sprit eller såsom motorsprit. Erfarenheten gäve icke anledning förmoda, att varan skulle fördyras eller konsumenternas intressen eljest sämre tillgodoses vid sprithandelns koncentration till spritcentralen än vid dess uppdelning på två partihandelsföretag. Snarare kunde motsatsen antagas. Intresset att erhålla nya avsättningsområden för den inhemska spriten kunde tjänas lika väl inom spritcentralen som hos ett fristående bolag.

Bevillningsutskottet vid 1934 års riksdag anslöt sig till dessa synpunkter.

2.

Av denna översikt torde framgå, att handeln med skattefri sprit i dess olika led, från produktion till detaljhandel, i vårt land sedan lång tid tillbaka är underkastad en i olika former anordnad offentlig kontroll, i syfte att i möjligaste mån minska riskerna för missbruk. Skyddet mot att varan utnyttjas på ett icke önskvärt sätt beredes genom spritens denaturering och särskilda försäljningsföreskrifter. Skattefri sprit får med vissa undantag, från vilka i detta sammanhang kan bortses, icke saluföras utan att först ha under kontroll undergått denaturering, verkställd enligt givna föreskrifter. Försäljningen får ske enbart till godkända förbrukare med viss kvantitet eller genom förmedling av särskilt antagna handlande. I förra fallet meddelas tillstånden av kontrollstyrelsen, i senare fallet sker antagandet efter prövning av partihandlaren eller i vissa fall av kontrollstyrelsen och omfattar f. n. 12 000 detaljister med 16 000 försäljningsställen.

Det är uppenbart att rörelsen med den skattefria spriten till förhindrande av missbruk måste stå under det allmännas tillsyn, och den nuvarande anordningen, prövad under många år, har visat sig ur denna synpunkt väl fylla sin uppgift. En rubbning i systemet, genom en splittring av partihandeln med skattefri sprit på olika sulfitsprittfabriker, skulle kunna vara ägnad att medföra en försämring i möjligheterna att hålla varan under erforderlig kontroll. Särskilt i nuvarande läge med höga spritdryckspriser äro enligt erfarenheterna påfrestningarna på den skattefria spriten från den illojala sprithandlingens sida synnerligen stora. Att då luckra upp det hittillsvarande, utan anmärkning fungerande systemet för denna sprits tillhandahållande, synes föga välbetänkt. Härtill kommer, att därest detaljhandlarna med skattefri sprit skulle inköpa spriten direkt hos fabrikanterna, proceduren med antagandet och övervakandet av handlarna måste återföras till kontrollstyrelsen, vilket ur organisationssynpunkt skulle

vara olämpligt och åsamka staten ökade kostnader, under det att spritcentralen för närvarande kan utan nämnvärt ökat arbete handha dessa bestyr jämsides med den kommersiella kontakten med detaljisterna.

Vissa av de förslag spritutredningen framlagt, exempelvis rörande garanti för potatisspritens minimiavsättning, skulle ej heller kunna med framgång genomföras om partihandeln splittrades på flera enheter.

Den ifrågasatta omläggningen skulle emellertid medföra även andra olägenheter. Spritcentralen är, såsom tidigare skildrats, ännu under åtskilliga år framåt bunden av sina inköpsavtal med de nya fabrikerna och dessa av skyldigheten att till bolaget leverera hela den produktion, som de ej använda för egen förbrukning. Samtidigt kunna de äldre fabrikerna med sina numera tack vare statsgarantien slutamorterade anläggningar kalkylera med ett avsevärt billigare pris än de nya fabrikerna. Om de äldre fabrikerna skulle beredas tillfälle avyttra sin sprit på andra håll, skulle spritcentralen, som måste köpa från de nya fabrikerna till deras högre pris, icke längre kunna bygga sitt försäljningspris på det lägre genomsnitt, som de äldre fabrikernas förmånligare pris nu möjliggör, utan skulle tvingas att höja priset för sina kunder och komme därigenom i ett snart sagt ohållbart konkurrensläge.

Om prissättningen, såsom i diskussionen av dessa frågor även framkastats, i stället för på likställighet för alla kunder skulle ske efter storleken av inköpen, uppstår spörsmålet, var gränsen skall dragas. Orättvisor företagen emellan kunna ej undvikas och utvecklingen skulle säkerligen leda därhän, att den en gång fastställda kvantitetsgränsen på grund av krav från köparen ständigt måste sänkas. Ett nystartat mindre företag skulle exempelvis till följd av ett högre pris på sprit ha stora svårigheter att konkurrera med redan bestående större företag. Det skulle säkert anse sig orättvist behandlat och omedelbart yrka på att komma i åtnjutande av samma pris som konkurrenten. Varje sänkning av priset för vissa köpare medför, att övriga köpare måste erlægga ett i motsvarande mån högre pris. Det kan kanske vara lockande att lämna ett företag, som skall uppta en ny tillverkning, ett extra lågt pris, men om företaget i fortsättningen kan upprätthålla sin tillverkning endast med stöd av detta förmånliga pris, till vilket andra producenter således indirekt bidraga, torde det näppeligen vara försvarligt att på detta sätt uppmuntra en sådan tillverkning.

Det kan här antecknas att spritcentralens försäljningspris på skattefri sprit äro uppbyggda på medelpris av samtliga fabrikers tillverkningspris för varje spritkvalitet. Till detta medelinköpspris får icke läggas någon ersättning för handelsvinst utan allenast kostnader för tappning och lagring, emballage, frakter och försäkringar, denatureringsmedel och denaturering, samt ersättning för bolagens förvaltnings- och kontorskostnader. Sistnämnda kostnader uppgingo år 1946 till 0,6 öre per liter. Vid leverans i poster om minst 10 ton brutto (8 ton netto) kommer köparen i åtnjutande av ett lägre pris på grund av minskad fraktkostnad, medförande en prisreducering av i medeltal 1 öre per kg netto.

De skäl som tala för att f. n. icke företaga någon ändring av den bestående ordningen på detta område, gälla i varje fall handeln med all annan skattefri sprit än motorsprit. Om denna sistnämnda vara, som användes endast för inblandning i bensin, kan sägas, att riskerna för missbruk äro mindre än för annan skattefri sprit, vilket också var anledningen till att den under åren 1924—34 fick en friare ställning i försäljningshänseende. Ehuru tillverkarna under denna tid hade rätt att sälja direkt till bensinimportörerna, förmedlades köpen dock undantagslöst centralt av fabrikanternas kartell (Svensk sprit). Då motorspriten efter skattebefrielsens och inblandnings tvångets upphävande beräknas i fortsättningen få en endast ringa avsättning, har dess undantagsställning i detta sammanhang icke sådan betydelse att den motiverar något avsteg från ett generellt tillämpande av nu gällande regler för handeln med skattefri sprit.

När spritutredningen därför utgår från att partihandeln med skattefri sprit alltjämt bör vara koncentrerad till ett enda företag, är den ändring av nuvarande ordning, som kan ifrågasättas, begränsad till frågan huruvida den enda partihandlaren alltjämt skall vara spritcentralen eller om ett annat företag bör intaga dess plats. I sitt ovan återgivna yttrande vid framläggande av propositionen om 1934 års reglering har finansministern ingående berört denna fråga och därvid angivit de skäl som talade för överlämnande av partihandelsrätten för skattefri sprit till spritcentralen. Spritutredningen finner vad finansministern i detta sammanhang anfört alltjämt äga giltighet och saknar därför anledning att här föreslå upprättande av något annat organ för partihandelns handhavande än spritcentralen, som efter övertagandet kunde genomföra en icke obetydlig sänkning av försäljningsprisen på skattefri sprit. Utredningen är emellertid angelägen understryka vad som framhållits även i 1934 års proposition och riksdagsbeslut eller att det bör vara en viktig ledstjärna för spritcentralens verksamhet på detta område att arbeta för utvidgade och nya avsättningsområden för sulfitsprit inom landet.

VI.

Några detaljfrågor.

1.

Matättika.

I proposition till 1939 års lagtima riksdag föreslogs medgivande för spritcentralen att av Mo och Domsjö AB inköpa en viss mängd av bolaget tillverkad sprit. Efter en viss övergångstid skulle spriten helt användas i en av bolaget planerad kemisk-teknisk industri för tillverkning av ättiksyra, aceton, konstharts m. m. I ett av bolaget åberopat yttrande av professor C. F. Kullgren, vari förslaget varmt tillstyrktes, fann denne dock nödvändigt förorda det villkoret, att bolaget icke finge försälja ättiksyra till matättika av hänsyn till att andra producenter av denna vara måste köpa sin sprit i marknaden till högre pris än det med vilket bolaget kunde kalkylera. Bolaget meddelade med anledning härav att det icke hade för avsikt att använda sprit för tillverkning av matättika och anteckning härom skedde i propositionen, som bifölls av riksdagen.

Något avtal med spritcentralen kom emellertid icke till stånd på grund av denna proposition utan först i anslutning till den av 1939 års senare riksdag antagna propositionen med dess generella plan för upprättande av nya sulfitsprittfabriker. I denna plan och de på dess grundval upprättade avtalen med bl. a. Mo och Domsjö berördes icke den av professor Kullgren föreslagna inskränkning i rätten att tillverka kemiska produkter.

Enligt brännvinstillverkningsförordningen (21 § 2 mom.) skall emellertid tillverkare, som önskar i egen rörelse använda i bränneriet tillverkat brännvin, härtill söka kontrollstyrelsens tillstånd. När sådant tillstånd söktes av Mo och Domsjö bifölls det av kontrollstyrelsen, men rätten att använda i egen rörelse uttagen sprit för tillverkning av ättiksyra för försäljning till matättika undantogs från tillståndet. För detta förbud åberopades vad som anförts i 1939 års första proposition. Bolaget hävdade att kontrollstyrelsen icke mot den klara bestämmelsen i avtalet med spritcentralen, vilket godkänts av Kungl. Maj:t, ägde befogenhet föreskriva inskränkingen och anförde hos Kungl. Maj:t klagomål över ämbetsverkets beslut. Kontrollstyrelsen har sedermera avgivit yttrande i ärendet, vari bestrides, att den åberopade avtalsföreskriften finge tolkas såsom medgivande för fabriken att,

utan avseende vad i annan ordning stadgats, efter eget gottfinnande använda tillverkad sprit i sin rörelse och hemställdes, att Kungl. Maj:t måtte lämna bolagets framställning utan bifall. Men när ett sådant beslut icke bleve av prejudicerande betydelse för ett bedömande av frågan under normala förhållanden, ansåg kontrollstyrelsen, att en utredning av spörsmålet om rätten att i sprittillverkarens egen rörelse förfoga över den producerade spriten borde snarast komma till stånd. Handlingarna ha av Kungl. Maj:t överlämnats till spritutredningen för att tagas i övervägande vid fullgörande av dess uppdrag.

I nuvarande läge finner utredningen för egen del det önskvärt att endast av kontroll- och spritbeskattningssynpunkter betingade begränsningar av sulfitspritfabrikanternas produktion och avsättning av kemisk-tekniska varor må förekomma. I anslutning till denna ståndpunkt vill utredningen, som icke anser sig eljest böra taga ställning till den tolkningsfråga, som här uppkommit, uttala, att hinder ej bör möta för sulfitspritfabrik, som i egen rörelse tillverkar ättiksyra, att försälja denna till matättika.

2.

Användning av eldningsolja.

I direktiven för spritutredningen har framhållits, att frågan om »den nuvarande, värmeekonomiskt förlustbringande användningen av högvärdigt bränsle vid framställning av sulfitsprit» påkallade en särskild omprövning. Den närmaste anledningen till att uppmärksamheten fästes vid detta spörsmål var en framställning i ämnet den 2 oktober 1946 från bränslekommissionens ordförande till chefen för folkhushållningsdepartementet. En vid denna tid gjord utredning hade visat, att sulfitfabrikerna använde en avsevärd mängd brännolja vid sin tillverkning. Det beräknades, att förbrukningen därav uppgick till omkring 60 % av den totala konsumtionen av bränsle och att med ett kalorivärde av 10 000 kcal/kg olja, resp. 6 300 kcal/kg 95 % sprit kaloriförbrukningen i form av olja utgjorde 2,5 kcal på varje kcal producerad sprit. Oljeeldning för framställning av sprit gav således ett bränsleekonomiskt i hög grad otillfredsställande resultat.

Visserligen torde numera eldningsolja användas i en något lägre proportion, men alltjämt gäller om denna förbrukning att tillverkningen av motorsprit av sulfitsprit med olja som bränsle representerar en process, där med flytande bränsle framställes ett annat flytande bränsle med väsentligt mindre kalorivärde. Men det bör påpekas, att samma missanpassning förekommer även vid användning av andra bränslen, således vid eldning med kol eller ved. Under en kristid, när sulfitspriten får fylla ett trängande behov av motorbränsle, kan en transformering av denna art vara motiverad. Men detta gäller icke i ett läge, där beredskapssynpunkten ej längre är dominerande och där tillgång föreligger på andra flytande bränslen av samma värde som sprit.

Ett genomförande av spritutredningens förslag kommer, såsom tidigare nämnts, sannolikt att ha till följd att efterfrågan på motorsprit starkt minskas och därför tillverkningen av denna vara vid sulfitsprittfabrikerna icke längre blir av nämnvärd omfattning. Under sådana omständigheter förlorar det här berörda problemet i stort sett sin betydelse och torde näppeligen påkalla särskilda åtgärder från det allmänna.

Det förtjänar emellertid i detta sammanhang erinras om att det ej sällan — även i framställningar till riksdagen — gjorts gällande, att en ersättning av bensin med inom landet producerad motorsprit skulle innebära en otvetydig nationalekonomisk vinst, i det att därigenom »för Sverige bevarades de stora belopp som nu erläggas till utlandet för inköp av motorbränsle» (prop. nr 193/1924 s. 8). Härvid bör emellertid erinras om att för framställning av motorsprit vid de svenska fabrikerna åtgår bränsle, som till stor del måste hämtas från utlandet. Handelsbalansen påverkas således i negativ riktning även om motordrivmedlen tillverkas inom landet. Endast om spritfabrikationens bränslebehov helt tillgodosåges med inom landet producerat material, som icke skulle ha ifrågakommit för export eller för den inhemska bränsleförsörjningen på andra områden, kunde det möjligen vara riktigt att tala om en full avlastning av den utländska betalningsbalansen. Men detta är som bekant icke fallet ens under avspärrningskriser.

3

Sprittillverkning av vassle.

Till spritutredningen har av Kungl. Maj:t för utredningens övervägande överlämnats en framställning den 6 juli 1945 av Mjölkecentralen, Lantmännens mjölkförsäljningsförening u. p. a., om tillstånd att vid en fabrik i Linköping få för avsalu tillverka ur vassle framställd alkohol. Över framställningen ha yttranden avgivits av kontrollstyrelsen och spritcentralen. Sistnämnda företag påpekade, att behov av ytterligare sprittillverkning ej föreläge men att den beräknade sprittillverkningen av vassle, uppgående till 120 ton 100 % alkohol per år vore så ringa, att den ur försörjningssynpunkt bleve av underordnad betydelse. En förutsättning för dess försäljning vore emellertid, att produkten bleve minst likvärdig med sulfitsprit samt att den kunde tillhandahållas till ett pris, som ej överstege denna sprits. Kontrollstyrelsen meddelade, att Mjölkecentralen uppgivit ett pris av omkring 75 öre per volymliter såsom erforderligt för täckande av tillverkningskostnaderna och framhöll att dåvarande pris på sulfitsprit vore 43 öre per liter 95 %. Att för vasslespriten betala ett högre pris allenast för att göra produktionen bärkraftig, skulle enligt styrelsens mening innebära en subventionsåtgärd, som måste möta starka betänkligheter, särskilt med hänsyn till att landets behov av sprit vore mer än väl tillgodosett av den redan befintliga spritindustriens tillverkning. Styrelsen ansåg sig därför ej böra tillstyrka framställningen.

Även om det måste betraktas som ett behjärtansvärt önskemål att kunna nyttiggöra det vid mejerierna uppkomna vassleöverskottet — icke minst för undanröjande av de sanitära olägenheterna av vasslens utsläppande i vattdragen — finner ej heller spritutredningen sig kunna tillstyrka bifall till framställningen, enär dels tillverkningen, om ock obetydlig till sin kvantitet, likväl skulle öka tillgången på en vara, vars avsättning redan nu bereder svårigheter och dels produkten ej synes kunna salubjudas till ett konkurransdugligt pris.

VII.

Sammanfattning.*Direktiven.*

1946 års spritutredning tillsattes av finansministern den 18 december 1946 enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 29 november s. å. Dess uppgift skulle enligt direktiven vara att verkställa en utredning om spritfabrikationens omfattning och omsättningsförhållanden. Den borde avse frågan i vilken utsträckning sprit av olika slag kunde behövas för skilda ändamål under fredstid och med hänsyn till krigsberedskapen. Om avsättningen ansågs böra stödjas av staten borde övervägas om ändringar i den nuvarande ordningen vore påkallade och borde därvid även frågan om motorsprits beskattning omprövas. Vidare skulle ståndpunkt tagas till spörsmålet om den år 1934 fastställda avgränsningen av skilda konsumtionsområden för olika slag av sprit borde bibehållas i framtiden.

Produktionskapacitet och konsumtionsbehov.

Efter en återblick på den historiska uppkomsten av den nuvarande situationen på den inhemska spritmarknaden, vari var för sig behandlats tiden före 1934 års reglering, perioden från 1934 till andra världskrigets utbrott samt andra världskrigets stödåtgärder, övergår utredningen till en undersökning av nuvarande produktionskapacitet och konsumtionsbehov av sprit. Leveranserna av sprit för år 1948 från sulfitspritfabrikerna till spritcentralen uppskattas till 67 000 m³ 95 %. Potatisbränneriernas tillverkningsförmåga konstateras vara vida högre än deras produktion, vilken senare är beroende av spritcentralens inköpsbehov, såvida den ej begränsas av försörjningspolitiska skäl eller av fetslagen potatisskörd. Konsumtionsbehovet av sprit beräknas för år 1948 till 50 000 m³ och för år 1949, då lagringskrav tillgodosetts och efterfrågan på motorsprit förutsattes komma att minska, till 44 000 m³.

Tillverkningen av potatissprit.

Den centrala frågan för spritutredningen har varit hur nu efter krigets slut spänningsförhållandet mellan produktionskapacitet och konsumtionsbehov skall inverka på ställningstagandet till de båda spritkonkurrenternas tillverknings- och avsättningsproblem. Vid diskussionen av detta spörsmål visar det sig nu som förr, att även om potatisspriten är avsevärt dyrare än

sulfitspritens och därför den senare ur ren prissynpunkt borde beredas företräde, potatisbränningsens upphörande icke på allvar kan ifrågasättas med hänsyn till dess stora betydelse för jordbruket i vissa av landets potatisdistrikt. Spritutredningen har låtit verkställa förnyade undersökningar rörande denna fråga med anlitan av särskild jordbruksexpertis och har även inhämtat riksnämndens för ekonomisk försvarsberedskap mening i ämnet. Dessa undersökningar ha bekräftat betydelsen av brännerihandlingens vidmakthållande för odlingen av potatis i de sydsvenska sandjordsdistrikten och därmed för möjliggörande av den beredskap tillgången till denna viktiga folkföda innebär.

Av denna positiva inställning till potatisbränningsens betydelse vill spritutredningen emellertid icke draga den slutsatsen, att ett bibehållande av grunderna för 1934 års reglering måste anses oundgängligt. Förtäringssprits totalavsättning har numera nått en omfattning som ligger vid en nivå, vilken är omkring en tredjedel högre än den som förutsattes böra uppnås vid 1934 års reglering, varför de jordbruksekonomiska synpunkterna synas bli väl tillgodosedda även om potatisbrännerierna skulle få vidkännas en viss minskning av denna marginal.

Spritutredningen föreslår, att nuvarande regel om potatisspritsens monopol på avsättning av en mot förtäringsspritsens konsumtion svarande mängd sprit upphäves och att i princip fri konkurrens får råda mellan potatissprit och sulfitsprit. Av hänsyn till beredskaps- och jordbruksekonomiska synpunkter skola emellertid potatisbrännerierna garanteras en årlig avsättning av 22 milj. liter 50 % (11 600 m³ 95 %). Om förhållandena för tillverkningen eller konsumtionen eller överhuvud förutsättningarna för brännerinäringsens eller sprithandlingens bedrivande framdeles skulle väsentligen ändras, måste hela ämnet upptagas till ny prövning och de jämkningar vidtagas, som omständigheterna betinga. Redan nu bör emellertid sammanhanget mellan användningen av fabrikspotatis till stärkelseframställning och till bränning samt dess inverkan på längre sikt på de berörda jordbruksbygdernas ekonomiska struktur göras till föremål för en ingående, förutsättningslös offentlig utredning.

Tillverkning av sulfitsprit.

För sulfitspritsens del föreslår spritutredningen icke några fortsatta stödåtgärder och förutsätter således upphävande av föreskriften om tvångsblandning av motorsprit i bensin. Utredningen ansluter sig i detta avseende till den uppfattning som uttalats av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap. Denna framhåller, att man för samma årliga kostnad som uppehållandet i fredstid av en viss beredskapsproduktion av motorsprit kan lagra en omkring 20 gånger så stor kvantitet bensin. Under ett par år framåt kunna de nya sulfitsprittfabrikerna täcka största delen av den till 30 000 m³ uppskattade förbrukningen av sulfitsprit. Rörande den produktion därutöver, som kan ifrågakomma, förutsättes icke någon annan avsättningsgaranti än en generell rätt för fabrikena att till spritcentralen få leverera

all den sulfitsprit som kan säljas på den inhemska marknaden och som erbjudes till skäligt pris. Import bör tillgripas först i den mån fabrikerne ej tillgodose dessa önskemål. Å andra sidan böra de, innan dessa krav fyllts, icke äga exportera av sin sprit.

Den nya ordningen rörande potatis- och sulfitsprits tillverkning och avsättning skall stadfästas i nytt avtal mellan staten och spritcentralen.

Prissättningsfrågor.

Utredningen föreslår icke någon ändring av formerna för prissättningen på av partihandlaren inköpt råsprit.

Ehuru under senare år mycket åtgjorts för att höja potatisbränneriernas tekniska standard återstår enligt utredningens mening ännu åtskilligt innan en nivå nåtts, som tillfredsställer skäliga krav på utrustning och organisation hos en industri, som länge åtnjutit och förutsättes alltjämt komma att åtnjuta statsmakternas stöd. Främst måste här beaktas åtgärder för en ändamålsenlig koncentration av den på allt för många och för små enheter splittrade tillverkningen. Skulle dessa åtgärder ej kunna genomföras utan statlig medverkan, föreslår spritutredningen att hela problemet om en rationalisering i antydd riktning av potatisspritsproduktion underkastas en ingående offentlig undersökning, lämpligen i samband med den förut omnämnda utredningen om fabrikspotatisens användningsområden.

I fråga om prissättningen på sulfitsprit finner spritutredningen befogat att i de nya kalkylerna efter amorteringskvotens bortfallande inräkna något belopp för anläggningens förnyelse men måste dess storlek avvägas mot vad som medgives för reparations- och underhållskostnader. Viss handelsvinst bör alltjämt fabrikanten få tillgodonjuta för sprit till hushålls- och tekniska ändamål eller som motorsprit men ej för förtäringsspriten, där i likhet med vad som gäller för potatisspriten bör tillämpas den för hela vår rusdryckslagstiftning grundläggande principen, att hanteringen bör frikopplas från enskilt vinstintresse. Sulfitspritindustriens intresse av att upprätthålla konkurrensen om förtäringsspriten torde vara så stort, att det motväger en lägre vinstchans för produktionen av denna sprit.

Dessutom föreslås för förtäringssprits prissättning den ändring, att prisdifferensen mellan de båda råvarorna skulle »slå igenom» i konsumentpriset.

Motorspritskatten.

Då spritutredningen icke förutsätter fortsatta tvångsåtgärder för motorsprits inblandning i bensin och ej heller eljest fortsatt statligt stöd åt produktionen av sulfitsprit, tillstyrkes upphävande från den 1 juli 1948 av nu gällande skattefrihet för motorsprit.

B I L A G O R

1800

1800
1801
1802
1803
1804
1805
1806
1807
1808
1809
1810
1811
1812
1813
1814
1815
1816
1817
1818
1819
1820
1821
1822
1823
1824
1825
1826
1827
1828
1829
1830
1831
1832
1833
1834
1835
1836
1837
1838
1839
1840
1841
1842
1843
1844
1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

Om potatisodlingens betydelse för de sydsvenska sandjordsområdena.

Av professor G. TORSTENSSON, Lantbrukshögskolan.

Få grödor om ens någon är så allmänt odlad i vårt lands olika delar som potatisen. Å andra sidan är emellertid potatisodlingens omfattning, sett för landet i dess helhet, relativt obetydlig, och utgjorde före det senaste kriget endast 3,6—3,7 % av den totala åkerarealen. Under krigsåren ökade potatisodlingen som följd av vårt lands ansträngda försörjningsläge något, men uppgick dock inte till mer än ca 3,8 % av åkerarealen i medeltal för åren 1941—45.

Ser man återigen på de delar av vårt land, där potatisodlingen har sin största omfattning, finner man, att potatisen där intar en helt annan ställning. Så är framför allt fallet inom Kristianstads och Blekinge län, där potatisodlingen under de 3 senaste 5-årsperioderna haft följande omfattning:

Åren	Potatisarealen i % av totala åkerarealen inom	
	Kristianstads län	Blekinge län
1931—35.....	7·11 %	12·36 %
1936—40.....	7·81 %	14·49 %
1941—45.....	8·57 %	15·90 %

Men även inom dessa båda län företer potatisarealen stora variationer. De främsta potatisdistrikten inom de båda länen uppvisade för åren 1940—46 följande arealsiffror:

	Den med potatis odlade arealen i % av åkerarealen
<i>Kristianstads län</i>	
Albo härad	8·79 %
Gärds »	14·15 %
Villands härad	14·84 %
Östra Göinge härad	8·20 %
Västra »	9·95 %
<i>Blekinge län</i>	
Listers härad	24·34 %
Bräkne »	13·47 %

Framför allt inom Gärds, Villands och Listers härad består jorden till övervägande del av mager och torr sandjord med ringa mullhalt, men även inom övriga områden med omfattande potatisodling är jorden vanligen av dålig beskaffenhet.

Detta förhållande, att potatisodlingen har sin största omfattning inom de magra och torra sandjordsområdena, har sin grund däri, att övriga grödor giva

em ytterst osäker och svag skörd på dessa jordar. Det är egentligen endast rågen som någotsånär kan hävda sig, men såväl vårsäd som vallar lida vanligen alltför starkt av sandjordarnas dåliga vattenhållande förmåga. Samma gäller även rotfrukter, och dessa skadas dessutom vanligen svårt av de ofta förekommande sandstormarna.

Potatisen däremot går utomordentligt bra till på dessa jordar. Orsakerna härtill äro flera. Potatisknölarnas höga vattenhalt gör potatisen relativt oberoende av vattentillgången i marken under det första utvecklingskedet. Den långa vegetations-tiden, och den relativt långsamma och under hela sommaren pågående närings-upptagningen gör potatisen relativt okänslig för eventuella torkperioder och med-verkar till att göra potatisen särskilt lämpad för de torra sandjordarna, och där-till kommer vidare, att potatisen kan utnyttja markvattnet bättre än flertalet andra grödor.

Potatisens överlägsenhet över andra grödor å dylika dåliga sandjordar kommer tydligt till uttryck i de skördar som erhållits på statens försöksgård Ugerup per Gärd-Köpinge, där medelskörden omräknad i skördeenheter (sk. e.) under åren 1941—47 har varit:

	Medelskörd sk. e. per ha
Potatis.....	6 300
Korn.....	2 530
Råg.....	2 440
Havre.....	1 940
Vall.....	1 570

Ur en sammanställning av försök utförda inom Blekinge och östra Skåne må vidare följande värden anföras:

Gröda och jordtyp	Antal försök	Skörd sk.e./ha
<i>Potatis</i> , lerfri jord.....	176	5 148
lerjord.....	17	4 613
<i>Korn</i> , lerfri jord.....	12	2 486
lerjord.....	24	2 540
<i>Havre</i> , lerfri jord.....	28	2 160
lerjord.....	14	2 046
<i>Blandsäd</i> , lerfri jord.....	37	2 101
lerjord.....	13	2 213

Potatisen har följaktligen i försöken på lerfri jord, alltså sandjord och liknande, givit betydligt mer än dubbel så stor skörd som vårsädeslagen. Sättes potatisens utbyte = 100 så gav kornet 48, havren 42 och blandsåden 40.

Sammanställningen ifråga ger emellertid ett intressant besked även i ett annat avseende, i det den visar, att potatisen gått bäst till å den lerfria jorden. Försöksserierna äro ju inte direkt jämförbara, i det att antalet försök å de båda jordtyperna varit helt olika, förfrukten kan ha växlat o. s. v. Beträffande gödslingen ha däremot båda serierna varit lika, i det att de anförda siffrorna härstamma från helt ogödslade parceller.

Ifrågavarande försök omfattade emellertid även gödsling med ammonulfat, respektive 200 och 300 kg/ha. Skördeökningen blev betydande eller för försöken på lerfri jord 614 sk. e./ha för 200 kg sv. am. och 858 sk. e./ha för 300 kg, medan motsvarande värde för försöken å lerjord blev resp. 568 och 740 sk. e./ha. Den lerfria jorden gav följaktligen större potatisskörd än lerjorden även då kvävegödsling tillfördes.

För att ytterligare belysa potatisodlingens betydelse för de lättaste jordarna må vidare följande data omfattande alla under åren 1921—46 med potatis genomförda lokala gödslingsförsök inom södra Sverige anföras:

Sammanställning av gödslingsförsök med potatis i södra delarna av Sverige under åren 1921—46. Skörd dt/ha.

	Lerfri jord			Lerjord		
	Antal försök	Ogöds-lat	Fullgöds-lat	Antal försök	Ogöds-lat	Fullgöds-lat
Jönköpings län	18 st.	256	290			
S. Kalmar >	125	183	232	2	125	158
Kronobergs >	168	258	292	8	279	313
Blekinge >	116	226	266	13	239	282
Kristianstads >	389	211	252	52	236	267
	684	—	250	65	—	271
Malmöhus >	121	205	240	35	216	247
	162	—	245	58	—	244
Hallands >	89	232	267	5	262	304
	91	—	266			
Samtliga >	1 026	219	258	115	232	266
	1 364	—	256	151	—	264

Sammanställningen bekräftar, att potatisen liksom i ovan refererade försök hävdar sig anmärkningsvärt väl å de svaga och lätta lerfria jordarna. Även om inte potatisen å den lerfria jorden i medeltal av de mer än 1 500 försöken givit högre skörd än å lerjorden, som fallet var i den ovan refererade sammanställningen, så har potatisen dock även i dessa försök givit en högst betydande skörd å de lerfria jordarna, där enligt vad förut påpekats de vårsådda stråsädesslagen liksom vallar helt visst skulle ha kommit till korta.

Det är också intressant att se, hur kraftigt de lerfria jordarna reagerat för fullgödsling. Jämför man skörden från ogödslade och fullgödslade parceller å de båda jordtyperna finner man nämligen, att fullgödslingen givit större skördeökning å lerfria jordar än å lerjor.

Detta sistnämnda förhållande får kanske delvis tagas som förklaring för, att potatisskördarna å den i sig själv synnerligen magra och torra men förhållandevis väl gödslade sandjorden i Kristianstads och Blekinge län hävdar sig så väl jämförd med övriga delar av landet där potatisen dock i allmänhet odlas på väsentligt bättre jordar. Sålunda anger den officiella skördestatistiken följande värden för landet i dess helhet jämfört med skördarna i Kristianstads och Blekinge län:

	Skörd av potatis dt/ha	
	Medeltal för åren	
	1936—1940	1941—1945
Hela riket.....	144·6	129·20
Kristianstads län.....	158·7	141·9
Blekinge län.....	156·4	152·9

Trots att potatisen helt visst odlats å sämre jordar i de båda anförda länen än i landet för övrigt, så är potatisskördarna sålunda rätt betydligt högre i de båda sydsvenska potatisdistrikten är riksmedelstalet. Må vara att skördestatistiken är behäftad med allvarliga brister, men skillnaderna äro så stora att man torde kunna tillmäta dem en viss beviskraft.

Av det anförda torde framgå att potatisodlingen är av alldeles speciellt värde för berörda områden med dessas lätta och torra sandjordar där övriga grödor misslyckas eller lämna en mycket blygsam avkastning, under det potatisen lämnar

lika bra skörd som på väsentligt bättre jordar. Därtill kommer vidare potatisens stora förfruktsvärde, och dess betydelse i olika avseenden för växtföljden.

Tyvårr har frågan om olika gröders förfruktsvärde hittills föga beaktats, och några egentliga försök för denna frågas klarläggande ha knappast blivit utförda. Diäremot har det varit möjligt att genom sammanställning av resultat från andra försöksserier i någon mån belysa sagda spörsmål.

För föreliggande utredning har ett försök gjorts att gruppera de inom Kronobergs, Blekinge och Kristianstads län under åren 1921—46 utförda gödslingsförsöken så, att det bleve möjligt att bedöma potatisens värde som förfrukt i förhållande till övriga gröders förfruktsvärde. Inalles har för detta syfte 676 försök sammanställts.

Tyvårr är materialets fördelning med hänsyn till antalet försök i olika grödor och på olika jordarter så ojämn, att några säkra slutsatser i berörda avseende ej kunna dragas av bearbetningen i fråga.

Trots denna brist på försöksmässiga belägg för potatisens stora förfruktsvärde, framstår detta på grundval av den praktiska erfarenheten som synnerligen påtagligt. Välskött potatis efterlämnar jorden i mycket gott skick. Särskilt betydelsefull i detta avseende är potatisens starka konkurrenskraft gentemot ogräs av olika slag. Denna är dels betingad av, att potatis liksom rotfrukter möjliggör bearbetning av jorden i den växande grödan till långt fram på sommaren, och dels av potatisens växtsätt, i det den med sin kraftiga blast skuggar och förtrycker undervegetationen. Potatisen blir härigenom en värdefull tillgång för jordbrukaren i kampen mot ogräsen.

Inledningsvis omnämndes i förbigående, att här berörda sandjordar uppvisa låg mullhalt och så gott som undantagslöst tillhöra de den lägsta mullklassen i vårt jordartsschema och rubriceras som mullfattiga. Den låga mullhalten är till stor nackdel. Därigenom försämras jordarnas vattenhållande förmåga. Näringstillgången blir minimal, och jordarnas möjlighet att kvarhålla eller sorbera växtnäringssämnen reduceras. Vidare bli växterna å mullfattiga jordar känsliga för förändringar i markreaktionen, eventuell giftverkan kommer kraftigare till uttryck. Jordarna bli med andra ord sämre buffrade än jordar med högre mullhalt. Därtill kommer slutligen att mikroblivet blir dåligt utvecklat å mullfattiga jordar. Dessa bli, vad man brukar kalla sterila. Den nedsatta mikrobiella aktiviteten resulterar bl. a. i att mobiliseringen av växtnäringssämnen minskas.

På grund av denna humusens eller mullens grundläggande betydelse för sandjordarna är det av stor vikt att mullhalten i dessa hålles så hög som möjligt. Härför fordras dels riklig tillförsel av mullbildande substans, dock mer därom nedan, och dels att jorden brukas och nyttjas på sådant sätt, att man inte onödigtvis tär på jordens humuskapital. En jords humushalt är nämligen ingenting beständigt, utan under hos oss rådande betingelser är åkerjordarnas humushalt stadd i avtagande, och gäller detta speciellt sandjordarna i landets varmare delar som exempelvis i Skåne och Blekinge. Den organiska substansens humifiering sker här mycket snabbt, och humifieringen påskyndas bl. a. av intensiv bearbetning av jorden.

Om man å de lätta sandjordar som här närmast diskuteras, skulle tillämpa en växtföljd utan potatis, med exempelvis enbart stråsäd, vall och en mindre areal rotfrukter (en utsträckt rotfruktsodling kan av förut anförda skäl knappast ifrågakomma på dessa jordar), så skulle rotgräsen speciellt kvickroten snart göra sig så starkt gällande, att en kraftig bearbetning i form av upprepade djupkörningar av jorden, alltså något slag av halvträda, måste sättas in en eller flera gånger under ett växtföljdsomlopp. Dylika extra bearbetningar av jorden tära emellertid på dess humushalt, och även från denna synpunkt sett måste potatisodlingen tillmätas stor betydelse.

Varje åtgärd, som på detta sätt kan inverka förmånligt på sandjordarnas humus-

tillstånd måste tillmätas stor betydelse. Men det räcker ej enbart med att man söker förebygga alltför hastig nedbrytning av humusen i marken, utan dessutom är det nödvändigt, att man tillför mullbildande material. Sålunda är det av vikt att överskottshalm, tröskavfall och liknande återbördas till jorden, antingen genom nedplöjning direkt eller efter föregående kompostering och bränning av halm på dylika jordar bör inte under några förhållanden äga rum.

Vidare äro dylika jordar utomordentligt tacksamma för riklig försörjning med naturlig gödsel, och man kan utan överdrift våga påstå, att den naturliga gödseln har större betydelse för här diskuterade sandjordar än för några andra jordarter i vårt land. Att så är fallet sammanhänger intimt med vad ovan anförts rörande humusens betydelse för dessa jordar. Därtill kommer vidare att ingen gröda visat sig så tacksam för naturlig gödsel som potatisen, sandjordarnas speciella gröda. Att så är fallet framgår tydligt av såväl danska som svenska försök, och den naturliga gödseln ger högst betydande skördeökningar även i sådana fall där jordarnas näringstillstånd till synes ha varit tillfredsställande tillgodosedd. Sålunda har i 6-åriga försök å statens försöksgård Ugerup 20 ton naturlig gödsel pr ha kompletterad med konstgörsel givit en skördeökning av 2 150 sk. e. pr ha i jämförelse med endast konstgödselad jord och agronom H. Melchert lämnar i en sammanställning över försök med naturlig gödsel inom de sockerbetsodlande områdena i vårt land exempel på skördeökningar av naturlig gödsel av nära nog samma storleksordning.

Skall potatisodlingen kunna bedrivas med verklig framgång på dessa jordar, fordras alltså riklig tillgång på naturlig gödsel, d. v. s. potatisodlingen måste kombineras med kratursskötsel och antalet kreatursenheter pr arealenhet bör vara rätt så stort.

Nu lämpa sig såsom inledningsvis påtalades dessa jordar inte för produktion av vallar eller fodersäd, men i gengäld har man inom dessa områden haft tillgång till drank. Dennas värde som foder belyses närmare av statsagronom Folke Jarl i en särskild utredning och här skall endast drankens indirekta betydelse för potatisodlingen understrykas.

Tack vare tillgången på drank har i dessa områden, trots den dåliga jorden, en förhållandevis stor kreaturstam kunnat hållas. Härigenom har tillgången på den för dessa jordar så betydelsefulla naturliga gödseln varit god. Detta har i sin tur möjliggjort, att man kunnat avvinna dessa, i sig själva ofta utomordentligt magra och dåliga jordar, betydande potatisskördar, men även övriga grödor ha givetvis dragit fördel av den förbättrade jordkulturen.

Potatisodlingen framstår följaktligen både direkt och indirekt som hörnpelaren för lanthushållningen inom ifrågavarande sandjordsområden.

Emellertid har under senare år en del nya grödor vunnit insteg inom dessa områden, grödor som eventuellt komma att omgestalta sandjordarnas växtodlingsproblem. Härmed åsyftas i första hand höstraps och sötlupiner. Vad först höstrapsen beträffar, så är denna liksom höstrågen, mindre känslig för den på dessa jordar ofta mycket besvärliga försommartorkan. Båda dessa grödor kunna utnyttja höstens och vinterns nederbörd vida bättre än vårsådda grödor, och lida därför mindre av sandjordens dåliga vattenhållande förmåga. Å andra sidan lämnar höstrapsens vinterhärdighet ännu övrigt att önska. Därtill kommer vidare att man inte vet hur det över huvud taget blir med oljeväxtodlingens framtid i vårt land. Man torde för den skull göra klokt i att i detta sammanhang inte tillmäta den framtida odlingen av höstraps å dessa jordar alltför stor betydelse.

Vad sötlupinerna beträffa, så äro hittills vunna erfarenheter utomordentligt gynnsamma. Sötlupinerna gå bra till på dessa jordar, men odlingstekniken befinner sig ännu på försöksstadiet och även om odlingen gjort betydande landvinningar under de senaste åren, så kommer det helt visst att dröja länge ännu, innan det kommer att odlas mera allmänt. Från fodersynpunkt är sötlupinen mycket värde-

full, den berikar även jorden med en stor och kväverik rotmassa, men den har dålig konkurrenskraft gent emot ogräs. Den bidrar inte som potatisen till att hålla efter ogräset, utan snarare förökas ogräset genom lupinodling. Detta gör att sötlupin knappast kan tänkas komma att ersätta potatis, men däremot blir den tvevelsutan ett viktigt och synnerligen värdefullt komplement till potatisen i dessa områden.

De ovan anförda synpunkterna rörande potatisens betydelse för de sydsvenska sandjordsområdena kan sammanfattas sålunda.

1. Potatsen lämnar vida större och säkrare skördar än andra grödor å de torra och magra sandjordarna, och är detta orsaken till potatisens framskjutna plats i lantushållningen inom de sydsvenska sandjordsområdena.

2. Potatisen har ett betydande förfruktsvärde. Den har stor konkurrenskraft gentemot ogräs och inverkar därigenom indirekt fördelaktigt på jordens humustillstånd.

3. Potatisen möjliggör genom tillgången på drank inom bränneridistriktet en betydligt starkare djurhållning än vad som eljest skulle vara möjligt, och den härav betingade rikligare tillgången på naturlig gödsel är inte endast av allra största värde för potatisodlingar utan även för övrig växtodling på ifrågavarande av naturen mycket torra och magra jordar.

4. Huruvida den under senare år inom sandjordsområdena i södra delarna av landet upptagna odlingen av sötlupiner kan komma att minska potatisodlingens betydelse för dessa områden är ännu för tidigt att avgöra. Sannolikt kommer lupinerna snarare att ersätta vårsäd och vallar och ingå som ett värdefullt komplement till potatis och råg i sandjordsområdenas växtodling.

Drankens användbarhet som foder m. m.

Av statsagronomen FOLKE JARL, Husdjursförsöksanstalten.

(Utdrag av utlåtande.)

Konservering av Drink.

Den höga vattenhalten hos dranken medför, att den endast kan användas inom ett visst begränsat avstånd från produktionsorten, då vid längre avstånd transportkostnaden pr foderenhet blir alldeles för hög. Då dranken är ett utmärkt fodermedel, skulle det vara önskvärt, att dranken kunde nyttiggöras på ett bättre sätt, än som mångenstädes nu är förhållandet. Det skulle sålunda vara fördelaktigt, om drankens användningsområde kunde utvidgas samt jämväl dess användningstid utsträckas. Det förstnämnda syftet kan endast nås genom att torka dranken, medan en förlängd användningstid skulle kunna förverkligas genom någon form av ensilering.

Torkning av drank torde vara otänkbar vid nuvarande bränslebrist samt höga bränslepriser. Därjämte synes teknisk utrustning för torkningens genomförande ej heller stå till förfogande. Men även vid låga bränslepriser blir dock torkningen förhållandevis dyr på grund av det synnerligen ogynnsamma förhållandet mellan torrsubstans och vatten i dranken. För varje del torrsubstans innehåller potatisdranken 16 delar vatten. De synnerligen stora värmemängder, som erfordras för bortdunstning av vattnet, torde omöjliggöra framställning av torkad drank i vårt land. I U. S. A., där endast sädesdrank förekommer, framställas emellertid stora kvantiteter torkad drank. Härvid pressas dranken före torkningen i filterpressar för att nedbringa vattenhalten. Genom pressningen förloras emellertid en stor del av den vattenlösliga torrsubstansen. Enligt tyska uppgifter medför en dylik pressning, att 50 % av torrsubstansen förloras. Denna del utgör den värdefullaste torrsubstansen, då den är vattenlös. På teknikens nuvarande ståndpunkt och vid nu rådande ekonomiska förhållanden torde torkning av drank icke vara möjlig.

På grund av den höga vattenhalten samt drankens relativt höga halt av lätt förjäsbara kolhydrater kunna omsättningar snart inträda, efter det dranken kallnat, varvid dranken surnar. Då det icke alltid är möjligt att utfodra all drank färsk och ljum, måste stundom viss del av den hemtagna dranken lagras för senare konsumtion. Härunder kunna givetvis såsom förut framhållits jäsningar uppträda, vilka bli ju mer omfattande och förödande desto längre lagringstiden är. Drank, som skall uppbevaras under begränsad tid, skulle förmodligen kunna konserveras genom tillsats av myrsyra, men några försök i detta avseende äro icke utförda. Det har emellertid visat sig, att vassle mycket väl kan konserveras med en mindre tillsats av myrsyra, och det är sannolikt, att även drank skulle kunna konserveras genom dylik tillsats och därigenom bibehållas praktiskt taget oförändrad under några veckor eller en månad, vilket vanligen är tillräckligt, då lagringstiden sällan blir längre.

Drankens användbarhet som foder.

a. Historisk återblick.

IDå brännvinsbränningen började vinna insteg i vårt land, var nötkreaturens utfodring under vinterhalvåret i allmänhet mycket bristfällig och svag. Vinterfodret utgjordes sålunda huvudsakligen av hö och halm samt något sädesgröpe. Denna svaaga utfodring medförde dels allmän underutfodring dels också att de mjölkande kornas behov av protein eller äggvita icke på långa vägar täcktes. Det visade sig snärt, att dranken under dåtida förhållanden var av synnerligen stort värde vid utfodring av nötkreatur, emedan den innehöll hög äggvitehalt och sålunda fyllde en allvarlig brist i de dåtida foderstaterna. På den tiden hade man givetvis icke kännedom om att den verksamma substansen var drankens höga äggvitehalt, utan detta fodermedel ansågs ha ett specifikt välgörande inflytande på mjölkavkastningen. Detta blev ett vägande argument för bibehållande av husbehovsbränningen, i det lantmännen ansågo, att drankens ypperliga egenskaper som fodermedel i hög grad motverkade de sociala vådorna och missförhållandena, som uppenbarligen hade utvecklats som följd av husbehovsbränningen.

b. Resultat av utfodringsförsök.

Utfodringsförsök med drank till mjölkkor utfördes av förre professor Nils Hansson år 1905. Sedan dess ha inga försök med drank utförts i vårt land. I detta försök användes drank, som till $\frac{2}{3}$ härstammade från potatis och till $\frac{1}{3}$ från säd. Denna drank jämfördes i utfodringsförsök dels med lagrad betmassa dels också med blandat kraftfoder. I en grupp utbyttes 13 kg betmassa mot 14 kg drank, medan i en annan grupp hela betmassemängden (26 kg) utbyttes mot 28 kg drank. I ytterligare en grupp utfodrades 13 kg betmassa + 28 kg drank, varvid 14 kg drank ersatte 0,2 kg solroskakor, 0,2 kg bomullsfrökakor och 0,6 kg vetekli. Försöket gav till resultat, att i jämförelse med standardfodret, där betmassa utgjorde enda saftfodret, erhöles samma avkastning, då hälften av betmassan utbyttes mot drank, som då hela givan betmassa ersattes med nämnda fodermedel. Däremot sjönk mjölkavkastningen rätt väsentligt, då 14 kg drank ersatte det förutnämnda kraftfodret. Något menligt inflytande på djurens hälsa samt mjölkens fetthalt kunde icke påvisas.

Av utländska undersökningar över drankens näringsvärde och användbarhet må först ett i Ungern av *Weser* (1912) utfört försök för utrönande av drankens inverkan på mjölkens sammansättning anföras. Försöket visade, att i jämförelse med en torrfoderstat påverkade icke stora drankmängder mjölkens sammansättning.

Enligt senare i Tyskland av *Dibbern* och medarb. (1933) utförda försök bör dagsgivan av drank icke överstiga 40 l. Dranken befanns vara ett utmärkt fodermedel för mjölkproduktion, om den utfodrades ljum, och god renlighet iakttoogs. En viss tendens till nedgång i fetthalten kunde dock förmärkas.

I Danmark utfördes utfodringsförsök med drank till mjölkkor år 1925—27. Härvid utfördes dels försök under sommaren dels också under vintern. I sommarförsöket utfodrades 50 kg drank i medeltal pr ko och dag, medan i två vinterförsök drankgivan uppgick till 36 kg pr ko och dag. Försöken gävo till resultat, att dranken hade ett gynnsamt inflytande på mjölkavkastningen, men en viss nedgång i mjölkens fetthalt kunde påvisas. I samband med dessa försök undersöktes den med drank framställda mjölkens smak och lukt. Något menligt inflytande som följd av drankutfodringen kunde icke påvisas. Ej heller reduktasproven visade, att den med drank framställda mjölkens kvalitet var sämre än mjölk producerad med en foderstat, vars saftfoder utgjordes av rotfrukter.

Enligt tyska undersökningar skulle drankens vattenhalt vara av relativt stor betydelse vid gödning av utvuxna stutar vägande 600—650 kg. Ju högre vatten-

halten är, desto mindre anses den dagliga tillväxten bli, vilket är ganska naturligt med hänsyn till att dylika djur behöva en tämligen koncentrerad foderstat, för att viktökningen skall bli hög. De maximala givorna till gödoxar angives enligt tyska källor till 70—75 l pr dag, medan till mjölkkor 60 l anses vara högsta dagsmängd.

Dranken anses lämpligast till göddjur, men någon större avsättning för detta ändamål kan icke vinnas, varför dranken huvudsakligen måste utfodras till mjölkkor. Såsom redan anförts har dranken såväl i försök som i praktiken visat sig vara ett utmärkt foder till mjölkkor. Dagsmängderna kunna uppgå till 40—50 kg. Det är en stor fördel om dranken kan utfodras varm, då djuren gärna förtär densamma. Vid förvaring kan såsom förut anförts dranken surna, men även dylik drank förtäres med god aptit. För att neutralisera den bildade syran rekommenderas att tillsätta c:a 1 g krita pr kg drank.

Utfodring med drank medför vissa hygieniska olägenheter, i det i krubborna kvarstående rester kunna surna samt medföra dålig stallukt m. m. Det är därför viktigt att hålla krubborna liksom övriga kärl, vari drank uppbevaras, rena genom ofta återkommande rengöring. Vid utfodring av sur drank äro de hygieniska olägenheterna betydligt större än vid utfodring av färsk dylik. Utfodring av stora mängder sur drank kan medföra digestionsrubbningsar. Härvid är det av stor vikt att dels begränsa dagsgivorna dels också att iakttaga sträng hygien. För att motverka digestionsrubbningsar bör dessutom stråfodergivan vara relativt stor. Enligt vissa litteraturuppgifter skulle drankutfodring medföra fertilitetsrubbningsar hos korna. Även om dylika uppträda, torde dessa knappast kunna hänföras till dranken som sådan, utan bero med all sannolikhet på att dranken icke kompletterats, så att foderstaten blivit fullvärdig i alla avseenden.

I allmänhet användes icke drank för utfodring av hästar, men enligt i Tyskland utförda försök kan drank mycket väl användas till detta djurslag. I dessa försök visade sig drankutfodring icke medföra någon som helst ogynnsam inverkan på försökshästarnas arbetsförmåga. Någon ökad svettavsöndring som följd av drankutfodringen kunde ej konstateras. I litteraturen uppgives att utfodring av drank skulle medföra mugg hos hästarna. Huru härmed egentligen förhåller sig kan endast avgöras genom ingående försök, men man torde kunna utgå från att faran för mugg vid drankutfodring icke är särdeles stor. Skall drank användas för utfodring av hästar, bör endast färsk eller torkad vara komma ifråga och sålunda sur dylik icke användas. Mängderna måste givetvis begränsas tämligen starkt, så att risk för digestionsstörningar icke uppkommer.

Drank är även användbar för utfodring av gödsvin samt får vid gödning. Mängden drank pr djur och dag bör härvid uppgå till högst 5 kg.

Drankens näringsinnehåll per hektar potatis.

Potatisen är en av de kulturväxter, som lämnar den högsta hektarskörden av torrsubstans och foderenheter (skördeenheter). Men såsom förut anförts är utbytet vid bränningen i form av torrsubstans i drank icke särdeles stort, varför det kan vara av intresse att beräkna utbytet av foderenheter och smältbar äggvita i drank vid odling av bränneripotatis samt jämföra detta utbyte med vad som kan erhållas vid odling av andra grödor för foderändamål. Vid dessa beräkningar har antagits att potatisens kemiska sammansättning är följande:

Torrsubstans	25,0	%
Organisk substans	24,0	»
Råprotein	2,1	»
Råfett	0,1	»
Kvävefria extraktivämnen	21,1	» stärkelse 17,5 %
Växttråd	0,7	»
Aska	1,0	»
Foderenheter pr 100 kg	24,3	»
Smb. äggvita » » » , kg	0,2	»

Tab. 4. **Drankens näringsinnehåll vid olika stora potatisskördar per hektar.**

	Skörd per hektar, ton potatis									
	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28
Organisk substans i potatis, kg	2 400	2 880	3 360	3 840	4 320	4 800	5 280	5 760	6 240	6 720
<i>Vid ett drankutbyte av 26% för organisk substans</i>										
Organisk substans i drank, kg	624	749	874	998	1 123	1 248	1 373	1 498	1 622	1 747
Foderenheter i drank enl. tabell 1	587	705	822	939	1 057	1 174	1 292	1 409	1 526	1 644
Smältbart råprotein, kg enl. tabell 1	112	136	159	182	204	227	250	273	295	318
Smältbar äggvita, kg enl. tabell 1	87	104	121	139	156	173	191	228	225	243
Foderenheter i drank, enl. tabell 2	663	796	929	1 061	1 194	1 327	1 459	1 592	1 724	1 857
Smältbart råprotein, kg enl. tabell 2	111	133	156	178	200	222	244	267	289	311
Smältbar äggvita, kg enl. tabell 2	77	93	108	124	139	155	170	186	201	217

Om pr 100 kg stärkelse 60 l 100-proc. alkohol utvinnes, skulle vid det förut angivna utbytet dranken representera de i tabell 4 angivna näringsmängderna vid olika stora hektarskördar.

Vid en skörd av endast 10 ton potatis per har motsvarar drankens näringsinnehåll endast 587 f. e., 112 kg smältbart råprotein och 87 % smältbar äggvita, om beräkningen sker enligt de i tabell 1 angivna värdena, varvid 100 kg organisk substans i drank beräknas motsvara 94,1 f. e., 18,2 kg smältbart råprotein och 13,9 % smältbar äggvita. Om beräkningen sker enligt i tabell 2 angivna värdena (106,3 f. e., 17,8 kg smältbart råprotein och 12,4 kg smältbar äggvita per 100 kg organisk substans) innehåller dranken 663 f. e. vid en skörd av 10 ton potatis per har. Vid en så stor skörd som 28 ton per har innehåller den härvid erhållna drankmängden vid beräkning enligt tabell 1 1 644 f. e., 318 kg smältbart råprotein och 243 kg smältbar äggvita, medan vid näringsvärdets beräkning enligt tabell 2 motsvarande värden bli resp. 1 857, 311 och 217.

Enligt tillgänglig statistik uppgick potatissköörden till ca 16 ton per har i medeltal under åren 1936—40 i Blekinge och Kristianstads län. Den verkliga skörden torde dock icke oväsentligt överstiga den i den officiella statistiken redovisade. Men utgår man från en hektarskörd av 16 ton, erhålles i drank ca 1 000 f. e. och 180 kg smältbart råprotein. Denna näringsmängd motsvarar ca:

700 kg havre	=	615 f.e. och	61.6 kg smb. råprotein
376 » 44-proc. oljekaksblandning	=	385 » »	117.5 » » »
		Summa: 1 000 f.e.	179.1 kg smb. råprotein

Vid den angivna medelsköörden pr har är sålunda den erhållna drankmängden omräknad till andra fodermedel ingalunda oväsentlig men dock mindre, än som kan påräknas vid odling av andra grödor för direkt användning som foder. Som framgår av ovanstående siffror är dranken oljekaksbesparande på grund av sitt relativt höga råproteininnehåll i jämförelse med havre.

En jämförelse skall även ske med den relativt nya och lovande sandjordsväxten sötlupin. Denna foderväxt har varit föremål för ingående odlingsförsök vid statens försöksgård Ugerup, varjämte å statens försöksgård Flahult såväl odlingsförsök som ensilerings- och smältbarhetsförsök med ensilage utförts. Då dranken endast är tillgänglig under vinterutfodringen har i tabell 5 jämförelse skett med AIV-foder av sötlupin, varvid resultaten av de å Flahult utförda försöken utnyttjats. Sötlupingrönfodrets torrsubstanshalt har beräknats uppgå till 10,5 % och konserveringsförlusten för torrsubstans till 20 %. 100 kg torrsubstans i till AIV-foder berett sötlupingrönfoder har vid medeltidig skörd beräknats innehålla 55,6 f. e., 11,7 kg smältbart råprotein och 9,6 kg smältbar äggvita (= Flahultsresultaten).

Tab. 5. Sötlupinensilagens näringsinnehåll vid olika stora grönmasseskördar per hektar.

	Skörd per hektar, ton sötlupingrönfoder					
	25	30	35	40	45	50
Foderenheter.....	1 168	1 401	1 635	1 868	2 102	2 335
Smältbart råprotein, kg.....	245	294	343	392	441	490
Smältbar äggvita, kg.....	202	242	282	323	363	403

Av tabell 5 framgår att även vid så låg skörd som 25 ton sötlupingrönfoder per har erhålles större foderenhetsmängd av sötlupinensilage än av drank vid en potatisskörd av 16 ton per har. Även kvantiteten smältbar råprotein resp. smältbar äggvita är avsevärt större. En hektarskörd av 50 ton sötlupingrönfoder torde kunna uppnås å godartade sandjordar.

Ur foderförsörjningssynpunkt innebär potatisens och därmed drankens ersättande med andra »direkta» fodergrödor icke någon försämrad situation. Men ur den enskilde odlarens privatekonomiska synpunkt torde en dylik övergång dock innebära väsentliga olägenheter, då dranken erhålles praktiskt taget gratis, medan kostnaderna för odling av sötlupin och dess beredande till AIV-foder äro betydande. Detta problem skall dock icke behandlas här, då detta faller utanför ramen för direktiven för denna specialutredning.

PM av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap angående spritproduktionens betydelse ur försvarsberedskapssynpunkt.

Till 1946 års spritutredning.

Från 1946 års spritutredning har under hand anhållits om ett uttalande av riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap i fråga om spritproduktionens betydelse för försvarsberedskapen. Med anledning härav får riksnämnden såsom eget yttrande hänvisa till innehållet i bifogade, inom nämnden upprättade promemoria.

I frågan om bränneripotatisens betydelse ur beredskapssynpunkt har samråd ägt rum med statens livsmedelskommission, som icke haft något att erinra mot vad som anföres i promemorian.

Stockholm den 24 september 1947.

Riksnämnden för ekonomisk försvarsberedskap

NILS MALMFORS

Wilhelm von Schwerin

PM angående spritproduktionens betydelse ur försvarsberedskapssynpunkt.

Från 1946 års spritutredning har under hand anhållits om ett uttalande från riksnämnden i fråga om spritproduktionens betydelse för försvarsberedskapen. Av därvid lämnade orienterande upplysningar har inhämtats följande.

På grund av att det s. k. långtidsavtalet mellan Aktiebolaget Vin- och spritcentralen och de äldre spritfabrikerna utgår den 1 juli 1948 aktualiseras frågan, huruvida den statliga stödpolitiken gentemot sulfitspritproduktionen skall fortsätta. Samtidigt måste bedömas, huruvida den genom 1934 års riksdagsbeslut åt potatisbrännerierna lämnade avsättningsgarantien skall kvarstå även i fortsättningen. De årliga fredsbehoven av sprit till andra ändamål än motorsprit beräknades inom utredningen för tiden efter 1 juli 1948 till ca 17 000 m³ förtäringssprit, ca 23 000 m³ hushållssprit och sprit för tekniska ändamål, försåld genom Vin- och spritcentralen, samt ca 8 000 m³ sprit för spritfabrikernas egen förbrukning för tekniska ändamål och såsom råvara för framställning av kemisk-tekniska produkter, eller tillhoppa ca 48 000 m³. Om det antages, att ca 15 000 m³ härav vid fri konkurrens mellan potatisbrännvin och sulfitbrännvin kommer att utgöras av potatissprit, skulle ca 33 000 m³ sulfitsprit avsättas till nyssnämnda ändamål. Återstoden av sulfitspriten skulle alltså, i den mån den ej kan exporteras, behöva avsättas såsom motorbränsle. Härav kan enligt uppgift från försvarsstabens kvartermästaravdelning en mindre kvantitet avsättas till en del militära fordon, vilka åtminstone f. n. av tek-

niska skäl böra drivas med spritblandat bränsle. Huru mycket lättbentyl som frivilligt kan avsättas på den civila marknaden utan särskilda stödåtgärder, är svårt att beräkna. Om härför jämte nyssnämnda militära ändamål åtgår ca 7 000 m³ per år skulle med nuvarande sulfitspritproduktion återstå ca 40 000 m³ per år, vilka skulle behöva exporteras eller genom särskilda stödåtgärder inblandas i bensin.

I fråga om spritens betydelse ur beredskapssynpunkt torde från riksnämndens sida följande böra anföras.

Ovan har beräknats, att *förtäringssprit* kommer att till betydande del bestå av potatissprit. Vid en avspärning är det antagligt att bränning av potatis av försörjningsskäl kommer att tillåtas endast i ringa omfattning. Detta kan i sin tur medföra, att det blir svårt att täcka behovet av förtäringssprit. Några särskilda beredskapsåtgärder för att säkerställa detta behov böra dock icke vidtagas.

Behoven av *sprit för hushålls- och tekniska ändamål ävensom såsom råvara för vidare förädling* torde det i stor utsträckning vara angeläget att kunna tillgodose även under krig eller avspärning. Dessa behov kunna möjligen komma att öka under dylika förhållanden på grund av att sprit eller av sprit framställda produkter kunna användas som ersättning för uteblivna importvaror.

Enligt under hand erhållna uppgifter från statens industrikommission anses ökningen vad industriförbrukningen beträffar likväl bli av förhållandevis obetydlig omfattning. Ovan har fredsbehoven av sprit för hushålls- och tekniska ändamål samt såsom råvara för framställning av kemisk-tekniska produkter beräknats till ca 31 000 m³. Under förutsättning att dessa fredsbehov tänkas tillgodoses från inhemsk produktion, kommer åtminstone en häremot svarande produktionskapacitet att stå till förfogande vid krig eller avspärning. Visserligen kan tillverkningen av sulfitecellulosa förutsättas komma att nedgå under dylika förhållanden på grund av minskade exportmöjligheter och detta kan i sin tur komma att minska sulfitspritproduktionen. Några särskilda stödåtgärder för att för dessa behovs skull hålla en större produktion i gång i fredstid än som motsvarar den fredsmässiga efterfrågan på sprit synes dock med hänsyn till de avsevärda kostnaderna för en sådan merproduktion icke böra påkallas, utan behoven böra i en krissituation kunna genom olika regleringsåtgärder tillgodoses i erforderlig utsträckning med utnyttjande av den normala produktionskapaciteten.

Tillgång på *motorsprit* är av stort värde i händelse av brist på bensin. Den under krigsåren gjorda utbyggnaden av sulfitspritindustrien betingades väsentligen av försvarsberedskapshänsyn. Under kriget var det även tack vare motorspriten möjligt att i viss utsträckning dryga ut de militära beredskapslagren ävensom att tilldela flytande motorbränsle inom sådana förbrukningsområden där av olika skäl gengasdrift eller användning av andra ersättningsbränslen icke kunde ifrågakomma. Därvid var man under en period av kriget hänvisad till att huvudsakligen använda bränslen med ringa bensininblandning (motyl 50, motyl 85, motyl 98) men mot slutet av kriget, sedan skifferoljeindustrien utbyggts, blev det åter möjligt att tilldela lättbentyl inom dessa områden.

Olika omständigheter minska emellertid spritens värde såsom ersättning för importerade drivmedel.

1. På grund av motorspitens höga framställningskostnader i jämförelse med importpriset för bensin bliva kostnaderna för uppehållandet i fredstid av en särskild beredskapsproduktion mycket stora. De spritkvantiteter som icke kunna avsättas utan särskilda stödåtgärder måste, om de ej kunna exporteras, omhändertagas genom tvångsinblandning i bensin. Priset för absoluterad motoralkohol från de äldre, slutamorterade fabrikerne är f. n. 37,5 öre per liter fritt fabrik, under det att cif-priset för bensin med oktantal motsvarande lättbentyl enligt uppgift från priskontrollnämnden f. n. är 10 å 11 öre per liter. Bortsett från ev. skillaktigheter i transportkostnaderna för bensin och motoralkohol samt kostnaderna

för blandning av sprit och bensin är alltså sprit såsom motorbränsle ca 27 öre per liter dyrare än bensin, under förutsättning att bådas drivmedelsegenskaper äro likvärdiga. Om såsom ovan nämnts en årlig överproduktion av ca 40 000 m³ sprit måste avsättas på detta sätt, utgör den totala årliga merkostnaden ca 10 miljoner kronor. Som jämförelse kan nämnas, att de årliga kostnaderna för lagring av bensin i bombsäkra anläggningar anses med nuvarande byggnadskostnader kunna uppskattas till omkring 1,5 öre per liter bensin, inkl. 25-årig amortering av anläggningskostnaderna och 4 % ränta på anläggningskostnader och kostnad för inlagrad bensin. För samma årliga kostnad som uppehållandet i fredstid av en viss beredskapsproduktion av sprit medför kan man alltså lagra en omkring 20 gånger så stor kvantitet bensin.

2. I jämförelse med de totala drivmedelsbehoven äro de kvantiteter sprit som kunna stå till förfogande vid krig eller avspärrning även med nuvarande tillverkningskapacitet förhållandevis obetydliga. Förbrukningen av bensin och lättbentyl beräknas komma att under år 1947, trots nuvarande körtillstånds begränsning, uppgå till omkring 850 000 m³. Även om i en krissituation motorfordonstrafiken kan begränsas i stor utsträckning, kommer detta dock icke att minska drivmedelsbehovet i motsvarande grad. Det är nämligen lastbilstrafiken som är mest drivmedelsförbrukande, och det är denna trafik som det i en dylik situation är särskilt angeläget att kunna hålla i gång. I händelse av beredskapstillstånd eller krig tillkomma stora behov för försvarets räkning. För att sprit skall kunna på bästa sätt tillgodogöras såsom motorbränsle, bör den användas i blandning med bensin till högst en fjärdedel av hela blandningen (lättbentyl). Om på grund av brist på bensin spritstarkare blandning måste användas, försämras blandningens drivmedelsegenskaper avsevärt. Under kriget räknade bränslekommissionen med att 1 l bensin eller lättbentyl svarande mot 1,4 l motyl 50 (dvs. 50 % motoralkohol och 50 % bensin) och 1,6 l motyl 85 (dvs. 85 % motorsprit och 15 % bensin). Olika meningar hava sedermera framförts rörande effektförlustens storlek. Att en effektminskning inträder synes man dock böra räkna med, och denna minskar ytterligare sprittillgångarnas betydelse i jämförelse med de totala drivmedelsbehoven.

3. Såsom redan framhållits, kan man utgå från att massproduktionen kommer att, om icke särskilda kostnadskrävande åtgärder vidtagas, nedgå i ett avspärrningsläge. Spritproduktionen kommer härigenom att minska just då den skulle behövas som bäst. Under normala tider däremot är spritfabrikationen i gång för fullt med därav följande kostnader för avsättningen av den då överflödiga spriten.

Av vad sålunda anförts torde framgå, att motorspriten med nuvarande produktionskapacitet icke kan i större utsträckning ersätta importerade drivmedel. I en avspärrningssituation torde man i stället, liksom under det gångna kriget, framför allt vara hänvisad till gengasen såsom det huvudsakliga ersättningsbränslet. Förutsättningen är dock, att tillräckliga lager av bensin uppläggas i fredstid för att trygga behoven under övergången till gengasdrift.

Vissa förbrukarkategorier kunde emellertid, såsom tidigare nämnts, under den gångna krigstiden icke övergå till gengas utan måste tilldelas flytande bränsle. Med den utveckling som den inhemska skifferbensinproduktionen erhållit torde dessa behov i första hand kunna tillgodoses med skifferbensin. Vid planeringen för krig synes man emellertid ej i större utsträckning böra räkna med skifferbensin på grund av Kvarntorpanläggningens sårbarhet. För att säkerställa tillgodoseendet av ifrågakvarnande behov skulle det vara av värde att hava tillgång till motorsprit. Såsom ovan framhållits ställer det sig emellertid med nuvarande priser betydligt billigare att trygga dessa behov även för en avsevärd avspärrningstid genom lagring av bensin än genom att i fredstid uppehålla en beredskapsproduktion av motorsprit.

Det återstår då att undersöka, huruvida behov finnas, som måste tillgodoses just med spritbränsle och icke med annat flytande bränsle. Av uppgifter från

försvarsstabens kvartermästaravdelning framgår, att försvarsmakten, åtminstone f. n., har vissa fordon, som av tekniska skäl måste drivas med spritblandat bränsle. I fredstid och under beredskapstillstånd torde dessa behov kunna tillgodoses inom ramen för den »normala» spritproduktionen. I händelse av krig ökas behovet avsevärt men blir dock icke större än att det torde kunna tillgodoses genom nedskärning av tilldelningen till andra områden. I ett nödläge kan man möjligen utnyttja produktionskapaciteten ytterligare, t. ex. genom en långt gående nedkokning av massan.

Med hänsyn till behoven av sprit synas alltså några särskilda stödåtgärder i syfte att uppehålla en beredskapsproduktion icke behöva påfordras. Önskvärt är emellertid helt naturligt att den minskning av sulfitspritproduktionen som kan komma att inträffa medför minsta möjliga minskning i den nuvarande produktionskapaciteten.

Sprittillverkningen har, i den mån det är fråga om potatissprit, betydelse för försvarsberedskapen även i annat sammanhang. Under såväl det första som det andra världskriget har det ur försörjningssynpunkt varit av stort värde att vi haft en förhållandevis stor fredsodling av fabriks*potatis* (bränneri- och stärkelsepotatis). Vid bristande tillgång på andra livsmedel utgör potatis den måhända viktigaste ersättningsprodukten. Genom förbud för bränneripotatisens normala användning har man under de två världskrigen på ett enkelt sätt kunnat till huvudsaklig del tillgodose den då ökade konsumtionen av potatis. Utan tillgång till en fredsmässig bränneripotatisodling skulle det icke varit möjligt för försörjningsmyndigheterna att tillräckligt hastigt få fram en nödvändig ökning av potatisarealen, varjämte man för sådant fall även måst räkna med olägenheten av att för potatisodling få taga i anspråk för spannmålsodlingen lämpad jord, eftersom en del av de nuvarande potatisjordarna troligen icke utan brännerihanteringen kunnat på ett ekonomiskt sätt användas såsom åkerjord.

Enligt 1934 års riksdagsbeslut garanterades en årlig avsättning av potatissprit motsvarande vad som åtgick för framställning av förtäringssprit. Behovet av råsprit för sådan framställning beräknades i 1934 års proposition till 24 miljoner liter normalstyrka (50 %), dvs. ca 12 500 m³ 95-procentig sprit. För 1948 beräknas motsvarande behov till ca 17 000 m³.

Med hänsyn till bränneripotatisens stora betydelse för beredskapen är det ur riksnämndens synpunkter angeläget, att en icke alltför obetydlig kvantitet potatissprit kan avsättas årligen. Däremot synes denna kvantitet icke nödvändigtvis, såsom bestämdes 1934, behöva svara mot framställningen av förtäringssprit. Enligt vad som inhämtats överväges inom utredningen en sådan ordning att avsättningen av potatis- och sulfitbrännvin blir beroende av allmänhetens efterfrågan och att därvid olikheterna i råvarukostnaderna få slå igenom i brännvinspriserna. Från riksnämndens sida torde i princip intet vara att erinra häremot, under förutsättning likväl att Vin- och spricentralen, för att giva potatisodlarna möjlighet att planlägga sina jordbruk, för tillräckligt långa perioder, minst 5 år, i förväg angiver den mängd potatisråsprit som bolaget beräknar att årligen komma att inköpa. Dessa årliga inköp böra enligt riksnämndens mening, om beredskapssynpunkten skall tillgodoses, för närvarande ej understiga den kvantitet som beräknas i 1934 års proposition, eller 24 miljoner liter av normalstyrka.

Yttrande av Sveriges potatisodlares riksförbund. (Utdrag)

Till belysande av speciellt brännerihanterings betydelse som avsättningsmarknad må följande uppgifter lämnas för Kristianstads län rörande potatisskörden användning för sprittillverkning i medeltal för åren 1936—40:

H ä r a d	Potatisskörd, ton	Potatisavverkning i brännerierna	
		totalt, ton	i % av skörden
Järrestad	7 007	2 452	35·0
Ingelstad	29 606	7 313	24·7
Albo	16 815	2 780	16·5
Gårds	57 166	32 065	56·1
Villands	55 661	18 118	32·6
Östra Göinge.....	25 109	2 798	11·1
Västra Göinge	50 072	11 404	22·8
Norra Åsbo.....	29 629	4 769	16·1

Mot bakgrunden av ovan angivna förhållanden vilja vi med anledning av det utredningen lämnade uppdraget, evad detsamma gäller frågan om spritfabrikationens omfattning och avsättningsförhållanden, framhålla följande:

Brännvinsbränningen av potatis är liksom potatismjölstillverkningen att betrakta som ett direkt komplement till jordbruket i de bygder, till vilka fabrikspotatisodlingen är förlagd. Uppenbart är att fabrikspotatisodlingens koncentrerings till vissa områden framförallt i de södra delarna av landet berott på de naturliga förhållanden, varunder jordbruket i dessa trakter måste bedrivas. Dessa förhållanden ha framtvingat odling av växtslag med förhållandevis små anspråk på jordartsförhållanden m. m. Av dessa skäl har potatisen i dessa bygder med deras lätta jordar och åtminstone i Kristianstads och Blekinge län nederbördsfattiga försomrar kommit att intaga en i många fall dominerande plats i växtodlingen. Jordbrukets lönsamhet på dessa gårdar är till följd härav i hög grad avhängig av potatisodlingen och avsättningsmöjligheterna för den producerade potatisen. Uppenbart är att härvid avsättningen till brännerierna spelar en mycket betydelsefull roll. Den förbrukning av exempelvis omkring 100 000 ton potatis som en årlig bränningskampanj av 25 å 26 miljoner liter sprit av normalstyrka innebär, kommer som bekant icke allenast delägarna i brännerierna utan jämväl — till följd av reglerande åtgärder från statens sida — ett stort antal utomstående potatisodlare till godo. Sammanlagda antalet odlare, som leverera potatis till brännerierna, uppgår till 7 000 å 8 000 stycken, varibland finnas såväl större som mindre odlare. Förutom som avsättning för potatisen erbjuder brännvinsbränningen tillika en fördel för jordbruket genom tillgång till avfallsprodukten drank, som är ett ur många synpunkter förträffligt kreatursfoder. Tillgången till detta foder bidrager givetvis till att kreatursstocken i bränneridistriktet kan hållas på dess nuvarande nivå. Man kan således påstå, att potatissprittillverkningen är av vikt icke blott för växtodlingen utan jämväl för husdjurrsskötseln i dessa bygder, vilket i och för sig och genom den samtidiga växelverkan, som här föreligger, måste beaktas därest sprittillverkningen av potatis skulle upphöra.

Vid en sådan eventualitet som den sistnämnda uppställer sig givetvis frågan huruvida och i vad mån en omläggning av växtodlingen för därav berörda jordbruk är möjlig. Möjligheterna härtill torde i stort sett få anses vara mycket begränsade. Vad i första hand beträffar anskaffandet av den äggvita, som bortfaller genom utebliven drank, torde härför icke behöva tagas i anspråk annat än en mindre del av den nuvarande potatisarealen som avses för spritillverkning. Vid en begränsad beredskapsodling av oljeväxter kan icke heller beräknas att konkurrens om detta växtslag skall kunna upptagas annat än i ringa utsträckning med de bättre jordarna på annat håll. En utökad odling av foderrotfrukter kan måhända vara möjlig men icke av någon mer betydelse på grund av den omfattning, som denna odling redan har i ifrågavarande bygder. Av sandjordsväxter synes i främsta rummet sötlupinen vara tänkbar på vissa jordar som ersättare för äggviteförlusten i dranken men även här möter svårigheter. Anläggning av vallar torde på grund av jordmånsförhållandena vara tänkbar endast i mycket begränsad omfattning. Även om därutöver skogsplantering skulle vara ekonomiskt lönande på vissa av de sämre jordarna torde sålunda vara uppenbart, att på den större delen av den lösgjorda arealen odlingen får inriktas på råg och potatis. Då vår odling av båda dessa växtslag under normala år får anses fullt tillfredsställande ur försörjningssynpunkt, måste detta såvitt vi förstå komma att få besvärliga konsekvenser för hela det svenska jordbruket. Enär sannolikheten synes tala för att i ett sådant fall potatisen i övervägande omfattning kommer att bibehållas som gröda, vilja vi närmare upptaga en sådan utveckling till diskussion. Vare sig denna odling kommer att bestå av mat- eller fabrikspotatissorter synes nämligen detta komma att medföra besvärligheter.

Vad då först den svenska potatisodlingens utveckling beträffar må till en början erinras därom, att en ganska väsentlig höjning av våra arealskördar anses vara att påräkna i framtiden. Olika uppfattningar föreligga emellertid om hur stor denna skördeökning kommer att bli. Av professor Åkerman, Svalöv, har den beräknats till 10 % efter 10 år, medan professor Osvald, Lantbrukshögskolan, icke anser omöjligt att stegringen kommer att uppgå till 50 % efter ett par årtionden. För den händelse ungefär samma potatisareal, som den nuvarande bibehålles, skulle vi således i framtiden ha att räkna med betydligt högre skördar än för närvarande. Såvitt man nu kan bedöma, får antagas att den ytterligare framvunna kvantiteten i första hand och så långt sig göra låter kommer att söka finna avsättning som foder. Ett automatiskt bortfallande av de sämst räntabla odlingarna kan givetvis därjämte väntas inträffa. Självfallet är emellertid att den skördeökning som kan väntas, icke utan betydande svårigheter kan finna användning till foder och sannolikt är det vid år med goda skördar uteslutet att överskottet i sin helhet kan finna denna användning. Anledning är därför att undersöka i vad mån andra avsättningsområden kunna tänkas föreligga eller om de nuvarande kunna tänkas bli utökade. I fråga om åtgången på potatismjöl torde för närvarande icke anledning föreligga att beräkna en större förbrukning av denna vara än den nuvarande. Någon industriell tillverkning på basis av potatis, som skulle öppna nya avsättningsområden synes icke heller förefinnas för närvarande. Vissa framtida exportmöjligheter av utsädespotatis anses visserligen föreligga men några nämnvärda kvantiteter torde man härvid icke kunna räkna med. Vad slutligen den direkta konsumtionen angår föreligger på detta område en bestämd tendens till minskad potatiskonsumtion sammanhängande med den allmänna övergången till ökad animaliekonsumtion. Med hänsyn till det anförda och på grund av att vi under år med normalt skördeutfall redan förut inom landet producera tillräckligt med potatis för såväl konsumtion som stärkelsestillverkning och andra ändamål kan därför med stor sannolikhet förväntas, att vid ett eventuellt upphörande av spritillverkningen av potatis detta kommer att öka de avsättningssvårigheter för landets potatisodling, som redan den främsta utvecklingen i sig inrymmer med en ur folkförsörjningssynpunkt knappast önskvärd arealminskning till sannolik följd.

Som redan inledningsvis framhölls variera våra potatisskörden till följd av väderleksförhållanden m. m. under växttiden ganska kraftigt. Men även om vi numera till följd av förbättrade kulturåtgärder och på grund av bättre utrustning gent emot förhärjande sjukdomar icke torde behöva befara sådana minskningar i skörden som exempelvis år 1927 med dess halva skörd mot normalt ha vi dock på 1940-talet erhållit skörden, som med i det närmaste 900 000 ton skilja sig åt (år 1940 = 2,3 milj. ton; år 1944 = 1,4 milj. ton). Därest vi i fråga om potatis eftersträva en självförsörjningslinje, är detta ett förhållande som synes oss vara värt allt beaktande. Man kan icke här, synes det oss, fixera en viss areal som anses vara betryggande för normala skördeutfall, utan bör därjämte ha tillgång till en regulator av något slag. Härvid är i fråga om potatis att förmärka, att lagring av denna vara från ett bättre till ett sämre år icke är möjlig på annat sätt än att potatisen i någon form förädlats. En upplagring av ett eventuellt potatisöverskott i form av potatismjöl torde knappast vara tänkbar, då stärkelseindustrin nära nog undantagslöst varit i stånd att för varje år tillgodose det inhemska behovet av potatismjöl, vartill kommer att stärkelsefabrikernas kapacitet är utnyttjad till långt fram på kampanjen med den ordinarie tillverkningen, varför en upplagring i form av potatismjöl icke kan ske utan betydande nationalekonomisk förlust. Den lämpligaste formen för en dylik regulator torde såvitt vi kunna finna utan tvekan vara att söka i bibehållandet av den sedan gammalt bedrivna potatissprittillverkningen, som erbjuder högsta tänkbara grad av elasticitet.

Förutom de skäl som tidigare anförts för upprätthållande av den del av fabrikspotatisodlingen, vilken nu produceras för spritframställning, synes oss därför mycket starka motiv tala för det framtida bevarandet av denna odling som beredskapsodling. De omkring 100 000 ton potatis, som komma till användning vid brännerierna för en tillverkningskvantitet av 25 à 26 miljoner liter betyda uppenbarligen för potatiskonsumtionen en betydande reserv på mellan 12 och 13 %, om den direkta konsumtionen räknas till 800 000 ton om året. Dess betydelse i detta avseende torde även klart ha framgått under det sista kriget och de onormala tider, som fortfarande råda som en följd av kriget, då mellan statens livsmedelskommission och Sveriges bränneriidkareförening för varje år ingåtts en överenskommelse i korthet gående ut på att bränneripotatisodlingen skall bibehållas vid sin gamla omfattning. Man synes således med fog kunna ifrågasätta huruvida icke en potatisransonering i landet blivit nödvändig åtminstone efter 1944 års kläna skörd, om icke bränneripotatisproduktionen funnits att disponera för konsumtionsändamål. Svårigheterna att vid en hastigt inträffande avspärningssituation snabbt kunna utöka odlingsarealen i någon större omfattning torde icke särskilt behöva betonas. För ytterligare belysning av frågan tillåta vi oss närsluta utlåtanden från Kristianstads läns hushållningssällskap och professor Åke Åkerman i Svalöv.

Stockholm den 11 december 1947.

Sveriges potatisodlares riksförbund.

NILS WIXELL

Potatisodlingen inom bränneridistriktet i södra Sverige.

Av professor Å. ÅKERMAN, Svalöv.

Odlingen av fabrikspotatis är här i landet i huvudsak koncentrerad till de båda sydligaste landskapen, Skåne och Blekinge och beträffande förstnämnda landskap särskilt till dess östra del (Kristianstads län). Hur stor del av den totala potatisodlingen i dessa områden, som utgöres av fabrikspotatis, kan icke med säkerhet angivas. Skillnaden mellan fabriks- och matpotatis kan nämligen icke alltid uppehållas emedan det finnes en del sorter av fabrikspotatis, vilka också bruka användas som matpotatis. En viss uppfattning om denna odlings omfattning inom de frågavarande områdena kan man dock få, genom att undersöka hur stora arealer, som totalt bruka användas för potatisodling om man samtidigt beaktar, att en mycket väsentlig del härav, helt säkert mer än hälften, torde utgöras av typisk fabrikspotatis. År 1939 uppgick potatisarealen i Kristianstads län till 17 518 hektar och i Blekinge län till 8 331 hektar, och utgjorde detta 7 resp. 13 procent av den totala åkerarealen. År 1940 voro motsvarande arealer 21 032 resp. 9,926 hektar eller i procent 9 resp. 16. Granskar man närmare odlings omfattning inom olika häradar, skall man finna, att densamma i Kristianstads län är särskilt koncentrerad till Gärds, Villands, Albo och Göinge häradar samt i Blekinge till Listers härad, där potatisodling ofta bedrivs på 25 procent av den odlade arealen.

Anledningen till att odlingen av potatis blivit så omfattande i just dessa områden är främst att finna i här rådande vegetationsbetingelser, i första hand jordmån och jordens vattenhållande förmåga. Inom de nämnda häraderna utgöres jorden av sandjord med en kornstorlek av 2,0—0,2 mm. Grövre beståndsdelar, såsom sten och grus likaväl som finare jordpartiklar, dvs. mo, mjåla och ler, saknas praktiskt taget. På grund av de relativt stora porerna i dessa sandjordar samt deras ringa mullhalt bli de mycket genomsläppliga för vatten och bliva därigenom också olämpliga för åtskilliga kulturväxter, såsom höst- och vårvete, havre, korn, flertalet vallväxter samt foderrotfrukter.

Den ringa mullhalten medför också dålig absorptionsförmåga för växtnäringsämnen, och på grund av den dåliga vattenhållande förmågan kunna icke stora konstgödselgivor med samma fördel användas som på ler- och mulljordar. Härtill kommer att bakterielivet oftast är svagt utvecklat.

De flesta sandjordar inom de sydsvenska potatisdistriktet äro dessutom utsatta för stark vinderosion. Vårsådda sädeslag samt rotfrukter och oljeväxter skadas ofta svårt av vårstormar, och icke så sällan ha jordbrukarna här fått vidkännas stora förluster genom sådana skador. De växter, som bäst kunna motstå skador av vårstormar, äro höstråg och potatis. Jordbrukarna i sandjordsområdena kommo också snart underfund med potatisens odlingsvärde på sandjorden, och densamma fick därför efterhand ersätta spannmålen både för direkt konsumtion och till svinfoder samt framför allt som råvara för brännerihanteringen. Ända sedan början av 1800-talet synes potatis varit huvudgrödan härför liksom också för den i dessa områden mycket omfattande tillverkningen av stärkelse. Till ytterligare betydelse av potatisens höga odlingsvärde för sandjordsbrukarna må följande skörde-

siffror anföras från sortförsök, utlagda på lerfri—svagt lerig mo, sand- eller grusjord inom Gärds och Villands härad under åren 1941—46. Resultaten ha omräknats till foderenheter, varvid till en f.e. beräknats åtgå 4 kg potatis, 1 kg korn, 1,2 kg havre, 1 kg råg och 2,2 kg hö. Följande jämförelsetal ha därvid framkommit:

Gröda	Antal försöksled »sortår»	Medelskörd i f.e. per hektar	Relativtal
Potatis	281	6 150	100
Vårkorn	59	3 750	64
Höstråg	60	3 010	49
Havre	31	2 575	42
Vall	45	2 420	39

Potatisens avkastning i skördeenheter har alltså i dessa försök varit avgjort högre än för övriga prövade växtslag.

Till samma resultat har man kommit vid större odlingar på statens försöksgård Ugerup under åren 1941—47, såsom av nedanstående sammanställning framgår:

Gröda	Antal odlingar	Medelskörd i f.e. per hektar	Relativtal
Potatis	100	6 300	100
Vårkorn	85	2 530	40
Höstråg	78	2 440	39
Havre	85	1 940	30
Vall	32	1 570	25

En viktig förutsättning för uppnående av tillfredsställande potatisskörd på sandjord är liksom för åtskilliga andra grödor, att man har god tillgång på gödsel, särskilt naturlig sådan. Att driva jordbruk på sandjord utan tillgång på naturlig gödsel anses — och det med rätta — ganska utsiktslöst. Författarens egna erfarenheter från Svalöfsgården i Ugerup bekräfta endast riktigheten härav. För att belysa, vilken gynnsam inverkan kreaturgödseln har på en potatisgrödas avkastning, skall här framläggas några försökssiffror från Ugerups försöksgård. I genomsnitt av 6 års försök framkommo här följande resultat:

Skörd vid enbar gödsling med handelsgödsel 4 170 f.e.
 » » gödsling med 20 ton stallgödsel + handelsgödsel 6 350 f.e.

Av 20 ton stallgödsel erhöles sålunda en skördeökning på 2 150 foderenheter (= 52 %).

Även vid andra försök med kreaturgödsel till potatis på sandjord har en liknande god effekt kunnat konstateras. Sålunda har vid prövning av tvenne stallgödselgivor till potatis i 9 försök i Kristianstads län under åren 1943 och 1944 av den ena givan erhållits en skördeökning av 20 ton gödsel om 3 820 kg eller 955 foderenheter. Försöksledaren, agronomen H. Melchert framhåller i samband med resultatens offentliggörande, att desamma endast bekräfta, vad man tidigare vetat, »att potatis betalar stallgödsel bättre än vad någon annan gröda gör».

Det är ju helt naturligt, att man med dessa erfarenheter för ögonen på sandjordarna i södra Sverige måste eftersträva god tillgång på kreaturgödsel, vilket å sin sida betyder, att man måste hålla ett jämförelsevis stort antal nötkreatur. Följaktligen blir det för sandjordsbrukarna ett viktigt intresse att kunna producera

stora mängder kreatursfoder till möjligast billiga pris, i första hand äggviterikt sådant. Ett mycket värdefullt fodermedel har man i dranken. Enbart inom Villands och Gärds härader beräknar man, att det år 1937 vid 41 brännerier av en potatismängd av 48 000 ton producerades icke mindre än 2 400 000 foderenheter i drank. Enligt av agronom G. Petersson, Ugerup, lämnade uppgifter kan man beräkna, att man för att producera den häri förekommande äggvitan, ca 285 ton, skulle behövt odla hö på 1 100 hektar eller på ca $\frac{1}{3}$ av den potatisareal, som åtgick för att framskaffa de 48 000 tonnen potatis. Förlusten av kalorier hade härvid, såsom av de tidigare anförda försöksresultaten framgår, blivit betydande.

Skulle samma mängd äggvita importeras i form av oljekraftfoder, hade härför erfordrats 800 ton dylikt. Med ett pris av endast 300 kronor per ton hade detta betytt en ganska onödig valutaexport på ungefär $\frac{1}{4}$ miljon kr.

Nu kan man visserligen invända, att man i sötlupinen fått en äggviteproducerande gröda, vilken är särskilt lämplig för sandjordar, och som därför skulle kunna ersätta dranken som äggvitekälla för nötkreaturen. Det kan icke förnekas, att sötlupinen kan få rätt stor betydelse för dessa jordar, men sötlupinen är ännu icke genom växtförädling tillräckligt anpassad för våra förhållanden — åtskilliga misslyckade odlingar ha förekommit i synnerhet sistlidna sommar. Men lupinen kan sannolikt efter ytterligare förbättras, och man skulle då vid odling härav icke ha samma behov av drank som tidigare. Potatisen skulle då i stället för att användas för tillverkning av sprit kunna användas för tillverkning av stärkelse eller försäljas som matpotatis. En viktig invändning kan emellertid göras häremot, nämligen den att vid en normal skörd brukar behovet av potatis för dessa senare ändamål vara väl tillgodosett. Såsom författaren visat i en på uppdrag av 1942 års jordbrukskommitté verkställd utredning (Statens offentliga utredningar 1946:39) kan man omkring år 1950 med en potatisareal på 150 000 hektar räkna med en skörd på 2 260 000 ton. Denna skörd har man ansett böra användas på följande sätt:

Utsäde efter 2 500 kg per ha	375 000 ton
Potatismjöl (25 000 ton)	140 000 »
Direkt konsumtion	800 000 ¹ »
Lagringsförlust (10 % på ca 2 milj. ton)	200 000 »
Återstår för utfodring och tillverkning av sprit.....	745 000 »

Tillhopa **2 260 000 ton**

Såsom härav framgår, skulle vid normal skörd återstå så betydande kvantiteter potatis till foder, att de väl medgiva användning för tillverkning av sprit, i varje fall i den kvantitet om 25 000 000 liter, som tidigare brukade tillverkas. Härför åtgå nämligen endast 100 000 ton potatis, av vilken myckenhet ju dessutom en icke obetydlig del återvinnes till foder genom dranken.

Nu kan det emellertid mycket väl inträffa, att odlingen av potatis i framtiden ej får så stor omfattning, som jag räknat med. Detta torde förmodligen, liksom vid låg skörd, i första hand komma att gå ut över den för utfodring och för industriellt bruk tillgängliga kvantiteten. Då en rätt betydande utfodring aldrig kan undvikas — erfarenheten från den senaste kristiden visar detta mycket tydligt — och då tillverkningen av potatismjöl också under alla förhållanden torde behöva fortgå i rätt stor omfattning, blir det bränneripotatisen som då får tjäna som en utjämnings- eller reservkvantitet. Särskilt betydelsefull blir denna reserv vid landets avspärning från tillförsel utifrån för att då täcka behovet av matpotatis i första hand i storstäderna. Var och en som har någon inblick i våra försörjningssvårigheter under det senaste världskriget och som då vet, hur man lyckades bemästra dessa, kan också omvittna av vilken betydelse det var att ha bränneripotatisen

¹ Bör numera sannolikt sättas något högre, dock till högst 900 000 ton.

att tillgå såsom en konsumtionsreserv. Man har också all anledning bibehålla denna reserv, varvid man dock i ännu högre grad än som hittills varit fallet bör eftersträva att uppdraga och odla sorter, vilka äro på en gång högt avkastande och stärkelsesrika men samtidigt välsmakande.

Sammanfattningsvis må framhållas, att den omfattande odlingen av potatis inom sandjordsområdena i Skåne och Blekinge är försäkrad av här rådande speciella vegetationsbetingelser, vilka giva avgjort företräde åt denna kulturväxt framför flertalet andra. De industrier, som här byggts upp för att trygga skördens avsättning, ha blivit en stöttelelare för odlingen, och det är därför att hoppas, att dessa industrier skola kunna bestå och utveckla sig, då en lönande potatisodling i dessa bygder icke blott är till nytta för jordbrukarna utan även för konsumenterna genom den reserv av matpotatis den innebär.

Yttrande av Kristianstads läns hushållningssällskap.

Med anledning av att Förbundet anhållit om hushållningssällskapets utlåtande rörande bränneripotatisodlingens betydelse för länets jordbruk såväl ur växtodlings- som husdjursynpunkt får Kristianstads läns hushållningssällskap härmed anföra följande.

Omkring Kristianstad finnes från nordost söderut till sydväst om staden ett sandjordsområde med en bredd av upp till 15—18 km med ett ganska egenartat jordbruk. Området är en sandslätt, som består av finkornig sand med osedvanligt litet antal grus- eller stenpartiklar. Denna fina sand har viss benägenhet för att flyga, s. k. flygsand, och är mycket genomsläpplig för vatten. Hela området ligger dessutom i s. k. regnskugga från den högsta delen av Linderödsåsen sydväst därom. Detta gör, att området under växttiden ytterligare är utsatt för torka. På grund härav kan man på dessa jordar odla huvudsakligen sådana växter, som under sommaren ej ha så stort behov av regn. Man kan sålunda ej med säkerhet odla vårsäd, såsom korn eller havre, ty denna torkar bort innan mognadsstadiet, ger s. k. grönskott och lämnar mycket låg skörd. De huvudsakliga kulturväxterna, som odlas på dessa jordar, är råg och potatis samt mångåriga vallar med lucern och torresistenta grössorter.

Förutsättningen för en god odling av nämnda kulturväxter är, att jorden tillföres rikligt med kreatursgödsel. Därför måste jordbruket här kombineras med en relativt intensiv kreaturskötsel. För denna kreaturskötsel fordras saftfoder av något slag, såsom drank, pulpa, betmassa eller foderrotfrukter, och jordbruk här i samband med andelar i bränneri eller stärkelsefabrik utgör en mycket god kombination. Sockerbetsodlingen, som ger blast och betmassa, är liksom rotfruktsodlingen tämligen problematisk, enär vid sandflykt de små plantorna så gott som alltid förstöras, varigenom man måste räkna med omsädd och därav följande lägre skörd. Potatis däremot går ypperligt att odla på dessa jordar, och avfallet från brännerier och stärkelsefabriker är ett utmärkt saftfoder för kreaturen under vintern.

Under senare år har bränneriverksamheten varit mer eller mindre inställd, vilket åsamkat jordbrukarna stort besvär. De ha odlat potatis i tro att de skulle få drank till sina djur och ej odlat betor eller skaffat saftfoder för vintern på annat sätt. De ha fått realisera en del av sina djur samt för rätt dryga kostnader inköpa betblast till ensilage, betmassa eller foderrotfrukter. Dessa alster ha därför i fria marknaden under de år brännerihanteringen legat nere betingat ganska höga priser och för närvarande torde man få betala upp till 6 å 8 kronor per 100 kg foderbetor.

Under de senaste åren har man kunnat räkna med att genom mekaniserad utveckling av driften kunna avsevärt förbilliga odlingen. Sålunda använder man numera fyrradiga sättningsmaskiner i stället för att som förut sätta för hand, fyrradiga potatisrensare samt helautomatiska potatisupptagare, som på dessa jordar kunna taga upp och leverera potatisen direkt i vagn, korgar eller säckar. På näringstillförselns område har man genom försök kunnat utröna, att genom besprutning med s. k. mikroelement, såsom mangan, koppar, bor m. m., kunnat öka skördarna med upp emot 30 procent. Därjämte besprutar man numera potatisen så gott som alltid med svampdödande medel mot svampsjukdomar o. d. Följden

har blivit att potatisodlingen inom bränneridistriktet de senaste åren har kunnat förbilligas avsevärt jämfört med potatisodling på annan potatisjord, såsom moränjordarna i länets mellanbygd och skogstrakter. Genom denna möjlighet till intensivare rationalisering av potatisodlingen kan potatisodlingen i framtiden inom bränneridistriktet säkerligen förbilligas så, att odlingen kan bli mera konkurrenskraftig för bränneriindustrien än tidigare.

Andelsägare inom brännerier och stärkelsefabriker ha de sista åren varit besjälade av att på allt sätt modernisera sina fabriker och driften där. Man har försökt att genom förbättrade metoder få en mera ekonomiskt lagd tillverkning. Under sista tiden har man sökt kombinera stärkelseframställning och bränneridrift på så sätt, att man genom brännerihanteringen tar vara på de avfallsprodukter från stärkelsefabrikerna, som eljest ha blivit utsköjlja. Därigenom har spritframställningen möjlighet att förbilligas så mycket, att den blir fullt konkurrensduglig med sulfitspriten, beroende på hur man räknar priset på huvudprodukterna och bokföringsmässigt åsätter pris å de avfallsprodukter, som eljest skulle gå förlorade.

Under de allra sista åren har man på mjölkproduktionens område försöksmässigt och även i drift infört avsevärda förenklingar. Mjölkorna stå icke uppbundna med dyrbara anordningar i en dyrbart uppförd ladugård utan få gå lösa i enklare ladugård. Utfodringen sker en gång om dagen, rykt förekommer icke och gödsling ombesörjes en gång om året, sedan djuren släppts på bete. Vid en dylik förenkling av mjölkproduktionen äro sådana fodermedel som drank och pulpa eller en blandning av dessa utomordentligt fördelaktiga, enär de kunna tillföras djuren fullständigt automatiskt utan någon manuell arbetskraft. Drankens och pulpans värde kommer därför i framtiden säkerligen att värderas betydligt högre än nu, därest denna förenklade form av nötkreatursskötseln kommer att slå igenom. Det är därför skäl i att vänta med frågan om ett eventuellt nedläggande av brännerierna, tills man sett hur denna utveckling går.

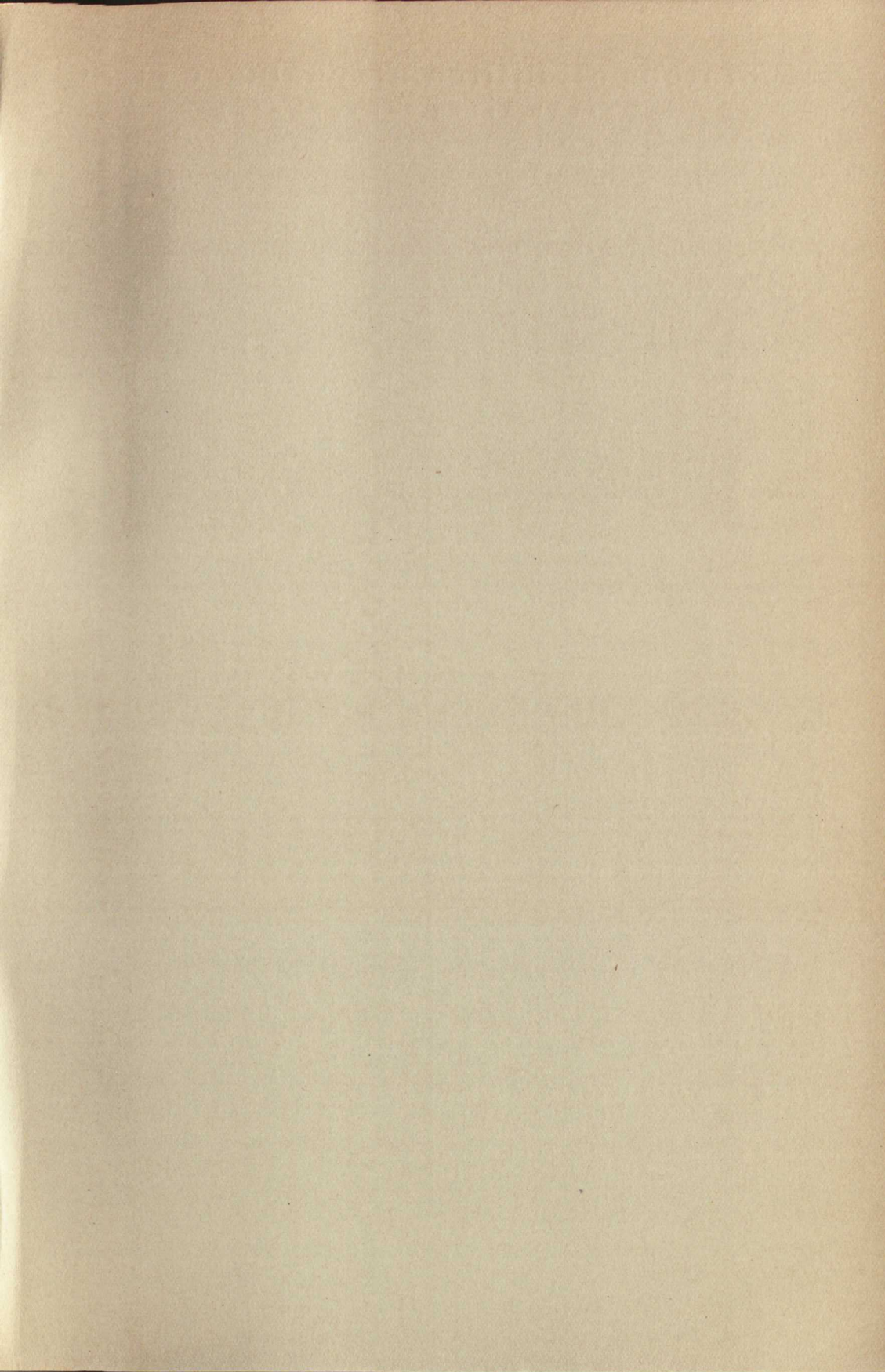
Slutligen må här framhållas det mycket stora värde, som bränneripotatisen utgör i form av livsmedelsreserv. Under de senare åren har man ju genom nedläggande av brännerihanteringen för året kunnat använda bränneripotatisen för livsmedelsbehov. Nedlägges bränneridriften på allvar, komma andelsägarna på sina jordbruk att nödvändigtvis få lägga om driften. Det går icke att år efter år som nu köpa dyrbara fodermedel utifrån, när statsmakterna för året behaga nedlägga bränneridriften. Jordbrukarna måste i stället lägga om driften till mera extensiv drift med mera vallar eller event. lupinodling för produktion av saftfoder. Jordbrukarna kunna på dessa jordar på grund av dess genomsläpplighet och det torra klimatet under sommaren icke odla annat för avsalu än råg och potatis, men om en avsevärt mycket större areal behöves tillgripas för att av vall och sötlupin få tillräckligt till djuren, kommer givetvis arealerna av råg och potatis att avsevärt minskas. En nedläggning av brännerierna kommer därjämte att åsamka kostnader för byggande av silos. Nuvarande drankbehållare kunna nämligen i allmänhet ej användas för ensilageändamål.

Sällskapet anser, att det vore mycket beklagligt, om brännerihanteringen vid jordbruksbrännerierna bleve nedlagd inom detta för odling och förädling av potatis naturliga område. Den extensivering av driften vid jordbruket, som skulle åsamkas därav, är varken behövlig eller önskvärd.

Kristianstad den 8 december 1947.

För *Kristianstads läns hushållningssällskap.*

H. HENRIKSSON

Statens offentliga utredningar 1948

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

Betänkande med förslag till ändrad butikstängningslagstiftning. [3]
Markutredningen. 1. Betänkande med förslag till vissa ändringar i expropriationslagstiftningen. [4]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Parlamentariska undersökningskommissionen ang. flyktningärenden och säkerhetstjänst. 3. Betänkande ang. säkerhetstjänstens verksamhet. [7]

Nationalekonomi och socialpolitik.

Kommitténs för partiellt arbetsföra betänkande. 4. Förslag ang. partiellt arbetsföras anställning i allmän tjänst. [11]
Förslag till sjobarbetstidslag. [16]

Hälsa- och sjukvård.

Den öppna läkarvården i riket. [14]

Allmänt näringsväsen.

Elkraftutredningens redogörelse nr 2:6—7. Redogörelse för detaljdistributörerna samt deras räkrästkostnader och priser vid distribution av elektrisk kraft. Jönköpings län och Kronobergs län. [6] 2:16. Skaraborgs län. [15]
Den svenska spritfabrikationen och dess avsättningsförhållanden. [19]

Fast egendom. Jordbruk med binärningar.

Betänkande med förslag rörande organisation och avlöningsförhållanden m. m. vid lantmäteristyrelsen och länslantmäterikontoren. [1]
Betänkande med utredning och förslag rörande organisationen av verksamheten för jordbrukets yttre och inre rationalisering. [2]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Betänkande med förslag till ny Kungl. Maj:ts förordning ang. explosiva varor m. m. [8]

Kommunikationsväsen.

Betänkande rörande Sveriges smalspåriga järnvägar. Del 3. Smalspåriga järnvägar i Östra Småland och Östergötland. [9]
Betänkande ang. skärgårdstrafiken m. m. [10]
Betänkande ang. statens järnvägars organisation. Del 1. Den centrala ledningen. [13]
Betänkande rörande vägnämndernas och länsvägnämndernas arbetsuppgifter m. m. [18]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.

Andlig odling i övrigt.

Trädgårdsundervisningen. [5]
Statens trädgårdsförsök. [12]
Betänkande ang. utbildning av sjuksköterskor och annan sjukvårdspersonal. [17]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.